

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)

BULLETIN

OF THE KARAGANDA UNIVERSITY

PHILOLOGY

Series

2024 • Volume 29 • Issue 4(116)

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)
Индексі 74623
Индекс 74623

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

2024

29-том • 4(116)-шығарылым
Том 29 • Выпуск 4(116)
Volume 29 • Issue 4(116)

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды / Караганда / Karaganda
2024

Бас редакторы

PhD д-ры, проф. ассист. **Б.Р. Хасенов**

Жауапты хатшы

PhD д-ры **А.М. Жакулаев**

Редакция алқасы

Ж.Ж. Жарылғапов,	филол. ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);
Ш.М. Мәжітаева,	филол. ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);
У.М. Бахтикиреева,	филол. ғыл. д-ры, РХДУ ШТИ, Мәскеу (Ресей);
С.А. Матяш,	филол. ғыл. д-ры, Орынбор мемлекеттік университеті (Ресей);
М. Джусупов,	филол. ғыл. д-ры, Өзбек мемлекеттік әлем тілдері университеті, Ташкент (Өзбекстан);
Н.Ж. Шаймерденова,	филол. ғыл. д-ры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы (Қазақстан);
К.А. Төлеубаева,	филол. ғыл. канд., акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);
И.С. Насипов,	филол. ғыл. д-ры, М. Ақмолла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университеті, Уфа (Ресей);
З.К. Темиргазина,	филол. ғыл. д-ры, Павлодар педагогикалық университеті, (Қазақстан);
А. Бочковска,	ғылым докторы, Николай Коперник университеті, Торунь (Польша);
Д.Д. Шайбакова,	филол. ғыл. д-ры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы (Қазақстан);
Л.И. Мингазова,	филол. ғыл. д-ры, Қазан федералды университеті, Татарстан Республикасы (Ресей);
А.Ш. Юсупова,	филол. ғыл. д-ры, Қазан федералды университеті, Татарстан Республикасы (Ресей);
Е.Ю. Протасова,	пед. ғыл. д-ры, проф., Хельсинк университеті (Финляндия)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

E-mail: bolat_khassenov@mail.ru.

Сайт: <https://philology-vestnik.ksu.kz>

Атқарушы редактор

PhD д-ры **Г.Б. Саржанова**

Корректорлары

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, И.Н. Муртазина

Компьютерде беттеген

О.А. Кулов

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Филология» сериясы. — 2024. — 29-т., 4(116)-шығ. — 128 б. — ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 30.09.2020 ж. № KZ16VPY00027386 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Басуға 30.12.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы ксерокстік. Көлемі 15,6 б.т. Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 128.

«Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті» КЕАҚ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28. Тел. (7212) 35-63-16.

E-mail: izd_karu@buketov.edu.kz

© Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, 2024

Главный редактор
д-р PhD, ассист. проф. **Б.Р. Хасенов**

Ответственный секретарь
д-р PhD **А.М. Жакулаев**

Редакционная коллегия

Ж.Ж. Жарылгапов,	д-р филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
Ш.М. Мажитаева,	д-р филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
У.М. Бахтикиреева,	д-р филол. наук, ИИЯ РУДН, Москва (Россия);
С.А. Матяш,	д-р филол. наук, Оренбургский государственный университет (Россия);
М. Джусупов,	д-р филол. наук, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент (Узбекистан);
Н.Ж. Шаймерденова,	д-р филол. наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы (Казахстан);
К.А. Толеубаева,	канд. филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
И.С. Насипов,	д-р филол. наук, Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, Уфа (Россия);
З.К. Темиргазина,	д-р филол. наук, Павлодарский педагогический университет (Казахстан);
А. Бочковска,	хабилитированный доктор, Университет Николая Коперника, Торунь (Польша);
Д.Д. Шайбакова,	д-р филол. наук, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы (Казахстан);
Л.И. Мингазова,	д-р филол. наук, Казанский федеральный университет, Республика Татарстан (Россия);
А.Ш. Юсупова,	д-р филол. наук, Казанский федеральный университет, Республика Татарстан (Россия);
Е.Ю. Протасова,	д-р пед. наук, проф., Университет Хельсинки (Финляндия)

Адрес редакции: Казахстан, 100024, г. Караганда, ул. Университетская, 28
E-mail: bolat_khassenov@mail.ru.
Сайт: <https://philology-vestnik.ksu.kz>

Исполнительный редактор
д-р PhD **Г.Б. Саржанова**

Корректоры
Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, И.Н. Муртазина

Компьютерная верстка
О.А. Кулов

Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология». — 2024. — Т. 29, вып. 4(116). — 128 с. — ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Собственник: НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ16VPY00027386 от 30.09.2020 г.

Подписано в печать 30.12.2024 г. Формат 60×84 1/8. Бумага ксероксная. Объем 15,6 п.л. Тираж 200 экз.

Цена договорная. Заказ № 128.

Отпечатано в типографии издательства НАО «Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова».

100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail:

izd_karu@buketov.edu.kz

Chief Editor

PhD, Assistant Professor **B.R. Khassenov**

Responsible secretary

PhD **A.M. Zhakulayev**

Editorial board

Zh.Zh. Zharylgapov,	Dr. of philol. sciences, Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
Sh.M. Mazhitaeva,	Dr. of philol. sciences, Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
U.M. Bahtikireeva,	Dr. of philol. sciences, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow (Russia);
S.A. Matyash,	Dr. of philol. sciences, Orenburg State University (Russia);
M. Dzhusupov,	Dr. of philol. sciences, Uzbek State University of world languages, Tashkent (Uzbekistan);
N.Zh. Shaimerdenova,	Dr. of philol. sciences, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty (Kazakhstan);
K.A. Toleubaeva,	PhD, Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
I.S. Nasipov,	Dr. of philol. sciences, M. Akmulli Bashkir State Pedagogical University, Ufa (Russia);
Z.K. Temirgazina,	Dr. of philol. sciences, Pavlodar Pedagogical University (Kazakhstan);
A. Baczowska,	Habilitation doctor, Nicolaus Copernicus University, Torun (Poland);
D.D. Shaibakova,	Dr. of philol. sciences, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty (Kazakhstan);
L.I. Mingazova,	Dr. of philol. sciences, Kazan Federal University, Republic of Tatarstan (Russia);
A.Sh. Yusupova,	Dr. of philol. sciences, Kazan Federal University, Republic of Tatarstan (Russia);
E.Yu. Protassova,	Dr. of ped. sciences, professor, Helsingin Yliopisto (Finland)

Postal address: 28, Universitetskaya Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan

E-mail: bolat_khassenov@mail.ru; gulmira_amangeldieva_buketov@mail.ru.

Web-site: <https://philology-vestnik.ksu.kz>

Executive Editor

PhD **G.B. Sarzhanova**

Proofreaders

Zh.T. Nurmukhanova, S.S. Balkeyeva, I.N. Murtazina

Computer layout

O.A. Kulov

Bulletin of the Karaganda University. «Philology» series. — 2024. — Vol. 29, Iss. 4(116). — 128 p. — ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Proprietary: NLC «Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov».

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscout certificate No. KZ16VPY00027386 dated 30.09.2020.

Signed in print 30.12.2024. Format 60×84 1/8. Photocopier paper. Volume 15,6 p.sh. Circulation 200 copies. Price upon request. Order № 128.

Printed in the Publishing house of NLC «Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov». 28, Universitetskaya Str., Karaganda, 100024, Kazakhstan. Tel. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Karagandy University of the name of acad. E.A. Buketov, 2024

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENT

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

<i>Aitbayeva K., Tarakov A., Oldfield A.</i> Cognitive onomastics. Translation of precedent onyms	6
<i>Церцвадзе М.Г.</i> Сопоставительный анализ концепта «жизнь» в русском и казахском языках ..	15
<i>Morugova Y.A.</i> Metaphoric Transfer in Term Formation: Exploring Anthropomorphic and Non-Anthropomorphic Models in Military Symbolic Language	21
<i>Сәрсекке Г.Ә., Сентірібек Ж.Қ.</i> Ер мен әйел әңгімелесулеріндегі сөзді бөлу құбылысы: қазақ тілді подкастар негізінде.....	33
<i>Жалмаханов Ш.Ш., Маретбаева М.А., Файзулла Г.Ф., Жартыбаев А.Е., Қалиев Б.А.</i> Жалпы түркілік «bul», «bod», «tom», «jar», «er» этимондарының этимологиялық этюдтері	44
<i>Baimyrza A., Pirmanova K., Serikbayeva A.</i> Challenges and Prospects of Creating Abai Poetic Corpus	56
<i>Данияр Ә.А., Кенжалин Қ.К.</i> «Бабырнама» жазба мұрасындағы мәтін байласымы	67

ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ RELEVANT ISSUES OF LITERATURE STUDY

<i>Kydyrbayeva N.B., Zhanyzbekova E.T.</i> Unveiling Narrative Structures: A Proppian Analysis of Literary Fairy Tales of two diverse countries	79
<i>Личман Е.Ю.</i> Пейзаж как объект исследования современной филологии и искусствоведения Казахстана (краткий обзор научных трудов начала XXI в.)	88
<i>Zhakulayev M., Bespaeva K.A., Ashirbekova A.B., Suranchiyeva N.R., Maksut S.R.</i> Elements of Postmodernism and the World of Characters in Zh. Korgasbek's Works	97
<i>Karinov A.K., Takirov S.U., Ayekenova R.M.</i> The perceptions of secondary school teachers regarding the utilization of coaching and mentoring approaches in teaching literature	109
<i>Смагулова А.М., Толубаева К.А., Мингазова Л.И.</i> Қаламгер ұстанымы және драматизм (Т. Әбдікұлының «Тұғыр мен ғұмыр» хикаяты бойынша).....	118
2024 жылғы «Қарағанды университетінің хабаршысы. “Филология” сериясы» журналында жарияланған мақалалардың көрсеткіші — Указатель статей, опубликованных в журнале «Вестник Карагандинского университета. Серия “Филология”» в 2024 году — Index of articles published in «Bulletin of the Karaganda University. “Philology” Series» in 2024	127

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

Article
UDC 81'25

<https://doi.org/10.31489/2024Ph4/6-14>

Received: 10.06.2024

Accepted: 19.10.2024

K. Aitbayeva^{1*}, A. Tarakov², A. Oldfield³

^{1,2}*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan;*

²*Coastal Carolina University, Conway, South Carolina, USA*
(e-mail: aitbayeva.kunnur@gmail.com)

Cognitive onomastics. Translation of precedent onyms

In the article precedent onyms (POs) in the onomastic space of Zhansugurov's poem *Kulager* from the perspective of cognitive onomastics were considered and features of their transferring in translation by Belinda Cooke were identified. The study of POs is currently of great interest. POs are capable of encoding, storing, and updating cultural information, as well as expressing subjective values, conveying emotional states, and confirming ethical or other behavioral norms. *Kulager* is based on precedent situations, precedent text, and precedent names. The article analyzes characteristic features of translation strategies towards POs — *adaptation*, *modulation* and *compensation* that are used by the translator to remove extra or transfer important background information. The research justifies the need to analyze denotative and connotative meanings, as changes in the connotation of some POs are revealed in translation. Authors show POs represent a unique precedent phenomenon, determined by precedent text, precedent situation, and precedent phenomenon belongs to the cognitive base of personality.

Keywords: Zhansugurov, *Kulager*, precedent onyms (names), cognitive onomastics, connotation in translation.

Introduction

Ilyas Zhansugurov is an outstanding Kazakh poet, writer, and founder of modern Kazakh literature, whose author's thesaurus is extensive, and rich in a variety of linguistic and artistic techniques and elements that determine the linguistic and cognitive image of ethnic self-awareness. The poem *Kulager* [1] is formed in a special authentic way that conveys the national image, religious and cultural values, customs, as well as other extralinguistic information characteristic of the Kazakh people's worldview.

The poem, written in 1936, was translated into Russian by Soviet translators M. Lukonin, E. Vinokurov (1958) and by Russian-speaking Kazakh translator B. Zhylkybayev (2006), into German by writer Gert Heidenreich (2016), into English by the British poetess Belinda Cooke (2018). Belinda Cooke is known for her poetic translations of Boris Pasternak, Osip Mandelstam, Marina Tsvetaeva, and others. Before translating the poem, she was specially invited to Kazakhstan by *Ilyas Zhansugurov Foundation* to get acquainted with the Kazakh national culture, the works of the author — I. Zhansugurov and study national mentifacts. She tasted ethnic cuisine — *kumus*, and *the horse meat*, and visited the places where the events from the poem took place — *Kokshetau Mountains*, *Lake Burabay*, *Zerendi*, and the grave of the main character of the poem *Akan-seri*. After the poem *Kulager* was translated by B. Cooke in blank verse style, without rhyme, according to the versification of modern English poetry from the interlinear translation directly from Kazakh into English.

*Corresponding author's e-mail: aitbayeva.kunnur@gmail.com

The poem *Kulager* is based on a precedent situation (the killing of the racehorse Kulager), a precedent text (a song dedicated to the tragic fate of Kulager by his owner, the famous 19th-century poet Akan-seri), and precedent names (Lermontov, Pushkin, Hazrat Ali, Akan-seri, Birzhan, etc.). The song *Kulager*, as well as other Akan-seri songs, fully included in the poem, defines the nature of *the text within the text* in the narrow sense of the theory of intertextuality. It would not be a mistake to say that Akan-seri's song *Kulager* is a *pretext*, and I. Zhansugurov's poem about Kulager is a *metatext* created since added information according to the author's interpretation. Additionally, "the texts of songs that emerged in various historical periods, proverbs, aphorisms, and quotations, as well as precedent texts from the works of poets and writers, constitute a group of precedent phenomena" [2; 36].

Given this context, it is important to note that precedent phenomena in linguistics and translation studies have recently garnered significant attention. According to modern researchers, today all cultures are not as prone to creating new texts as before, so one can observe the phenomenon of intertextuality — when one text contains a reference to another, well-known text. Such a well-known text is called a precedent text, a text that constitutes a cognitive component of the culture of a particular people or group of people. There are other precedent units — precedent phenomena, such as names, statements, and situations. The word *precedent* (from the Latin *praecedens* — *preceding*) has the meaning: *a case or event that took place in the past and serves as an example or justification for subsequent cases of this kind*. The term precedent appears for the first time in the linguistic works of Yu.N. Karaulov, in which he defines precedent texts as 1) significant for a particular person in cognitive and emotional terms; 2) having a super personal character, that is, well-known the general environment of a particular person, including his predecessors and contemporaries; 3) texts, reference to which is renewed repeatedly in the discourse of a given linguistic personality [3; 216].

This study explores the contemporary relevance of precedent names in poetry and their translation. Despite the evolution of literary trends and cultural shifts, precedent-setting names continue to play a vital role in poetic expression, serving as evocative markers of identity, place, and history. In today's globalized world, where literature transcends geographical boundaries, the translation of precedent-setting names remains a pertinent issue for scholars and translators alike. Translating proper names poses a unique challenge for translators, as they must navigate linguistic and cultural differences to convey the intended meaning accurately [4; 78]. This article explores the enduring significance of precedent-setting names in poetry and investigates how translation strategies have evolved to address the complexities of rendering these names across languages and cultures. In the translation of proper names, translators often face the dilemma of preserving the original cultural context while making the name accessible to the target audience [5; 112]. Through a blend of theoretical analysis and practical examples, it sheds light on the ongoing discourse surrounding the translation of precedent-setting names in contemporary poetry and its implications for cross-cultural understanding and appreciation.

Moreover, translation studies increasingly focus on the cognitive aspects of translation, exploring how mental processes influence the transfer of meaning between languages [6; 45]. Cognitive translation theories emphasize the role of perception, memory, and attention in shaping the translator's understanding and interpretation of the source text [7; 92]. The cognitive direction in translation is currently gaining popularity, focusing the attention of scientists on linguistic phenomena that disrupt the automated direction of the translation process due to the simple fact that the mental images created in the mind of the translator differ significantly from nation to nation. This, of course, includes precedent onyms, which by their nature have figurative, culture-specific meanings that make it possible to observe important features of the corresponding names. Several onyms in the poem *Kulager* have features that force the reader to refer to real objects of reality, i.e., to persons and names that took place in history. Analysis of the sources of precedent names allowed us to identify some patterns: the most popular sources of precedent names in the onomastic space of Ilyas Zhansugurov's poem *Kulager* are folklore and history.

Methods and materials

The precedent onyms used in the poem *Kulager* and the methods of their translation into English served as the primary material for our research. The poem *Kulager* by I. Zhansugurov was chosen as an object of research due to its high cultural significance and deep reflection of the national identity of the Kazakh people. The only translation of this work into English, made by Belinda Cooke, is a unique source for an English-speaking audience, which gives special importance to the research. In the process of translation, Cooke uses strategies of adaptation, modulation and compensation, striving to preserve the cultural specificity and aesthetic integrity of the original. The analysis of her translation opens opportunities for the study of intercultural

tural transmission and adaptation of cultural elements in the context of Kazakh poetry, contributing to a deeper understanding of the mechanisms of transmission of cultural codes through translation.

Building on this foundation, the methodological basis of the paper encompasses works by English, Russian, and Kazakh linguists addressing translation problems, including the theories of intertextuality, intertextual communication, precedent phenomena, and precedent names. As the main method, we focused on the methods of analysis and comparison. The analysis helps to better understand the features of the original text, identify cultural realities, metaphors and stylistic means that require adaptation or modulation in the translation process. The analysis also helps to determine where and how compensation can be applied for the loss of certain stylistic elements. The comparison allows you to compare the original text with the translation to assess how adaptation, modulation and compensation strategies were applied. This helps to identify differences between languages and cultural contexts, as well as to evaluate the effectiveness of translation in conveying meaning, style and cultural elements. Thus, these methods are well suited for the study of translation strategies and their application. To reveal the semantic content of precedent onyms, a descriptive method was used to show national and cultural characteristics through precedent onyms. The use of these methods together allows us to represent the functioning of precedent onyms more accurately in a poetic text and its translation, showing their role in modeling the ethnocultural picture of the world.

Precedent onyms are studied within the frameworks of general precedent theory and intertextuality theory (R. Barthes, Y. Kristeva, M.M. Bakhtin, etc.), and have considerable attention among domestic scientists such as G.B. Madiyeva and B. Tleuberdiev. Modern cognitive science offers several directions for the study of precedent onyms, including the theory of conceptual metaphor (J. Lakoff, M. Johnson), the theory of conceptual integration (M. Turner) and the cognitive theory of definition (E. Bartminsky). Each of these areas provides tools for in-depth study of the properties of precedent onyms and their functioning.

Since the 1990s, the study of onyms in literary works from the perspective of cognitive linguistics, including cognitive onomastics, has been gaining momentum. The difference between cognitive onomastics and general onomastics is that onomastics studies the basic patterns of the history, development, and functioning of proper names, then cognitive onomastics can be defined as a scientific direction that studies ways of representing, storing, and transmitting information/knowledge in proper names... Cognitive onomastics describes not the meanings of proper names, but how they are obtained. For cognitive onomastics, what is interesting is not the content of the semantic information of a particular onym, but the way it is represented and packaged in a specific onym. It studies proper names as cognitive formations used to encode and transform information [8; 42].

Results and Discussion

According to the degree of popularity in society, the following groups of precedent onyms are distinguished:

- 1) Universal precedent names, and characteristics of different cultures.
- 2) Names that have a national precedent, and cultural characteristics, used primarily in one specific linguistic and cultural community.
- 3) Social precedent names specific to certain social groups [12; 64].

Any proper name associated with a specific event, a well-known text, or an individual historical or famous person, which has individual characteristics that evoke a certain association, and is used for comparison, is a precedent onym [9; 163]. When translating case names, special attention should be paid to cognitive equality, which covers a wide range of stereotypical, prototypical, metaphorical and intertextual characteristics.

Given this understanding of precedent onyms, the research examines the strategies of adaptation, modulation and compensation in the translation of the poem by Ilyas Zhansugurov [11], analyzing the transformations in connotations and cultural elements through eight precedent onyms: Abylai Khan, Lermontov, Pushkin, Hazrat Ali, Mecca, Isfahan, Birzhan-sal, and Kulager.

Adaptation. A stereotype, according to V.V. Krasnykh's definition, as *a fixed mental picture* that is the result of reflection in the consciousness of an individual of *a typical fragment of the real world* [10; 178]. In the context of Soviet ideology, representatives of the ruling class of Kazakh society (khans, bis, volosts, bays) were portrayed as negative characters exploiting the people. In the poem, the famous Kazakh Khan Abylai, as a prototypical image, is presented as a symbol of the destructive power of the upper class, compared with *a wild boar*.

Nevertheless, in the conditions of independent Kazakhstan, the personality of *Abylai Khan* gained positive significance, being perceived as a leader who united and protected the Kazakh land. It is assumed that the author Ilyas Zhansugurov calls him the *damned Khan of the Kazakhs* in the context of a specific historical event, which causes the Kazakh reader to associate with his brutal politics. At the same time, this negative connotation was neutralized in translation, and the concept of *damned* was omitted. Instead, the translator clarified that the settlement of Abylai where the khans were elected, although this information is not completely reliable.

Since British culture is characterized by a respectful attitude towards its monarchs and wealthy people, taking into account the monarchical system and capitalist structure of their country, the translation indicates the translator's strategy with *adaptation*. This shows the translator's desire to adapt image strongly associated with historical and political influence to the perception of a foreign audience, perhaps in a different value system. This approach does not correspond to the author's intention, but at the same time reflects the modern perception of the personality of Abylai Khan by the Kazakh people (Table 1).

Table 1

Change in connotation of precedent onym *Abylai Khan* in translation

Source text (with a negative connotation)	«Хан тұрып қазағына, ханды ант ұрған» Қонысы Абылайдың бір күндегі
Interlinear translation	Elected khan by the Kazakhs, damn Khan Settlement of Abylai some time
Target text (with a neutral connotation)	Once the residence of Abylai Where Kazakhs could renounce their Khans

In the second example, we note an inverse process — employing a precedent onym to convey the original denotation in a manner that aligns more closely with the comprehension of the target readers, thereby illustrating *metaphorization* as a means of *adaptation*. The meaning of the word *алын* (*giant*) is reinforced by the hyperbolic metaphor *Hercules* — a mythical hero familiar to English readers and possessing enormous strength, e.g., Алатаудың алыбы, Қаратаудың алыбы — *Hercules* from Alatau, *Hercules* from Karatau.

The adaptation strategy emphasizes using familiar images for the target audience, adjusting precedent onyms to fit their cultural context while retaining the original meaning.

The universal precedent onyms have global significance and are therefore well known to any potential reader of the text. For example, Lermontov, and Pushkin are the most famous Russian poets. Given the global significance of these precedent names, the translator selects their direct equivalent through *transcription*. The translation preserves well the author's metaphors and the author's empathy for the unfortunate fate of poets (Table 2).

Table 2

Preserving connotative meanings of universal precedent names in translation

Source text (with a positive connotation)	Өлімді жан қорлықтан жақсы көрген Не дейміз Лермонтов пен Пушкиндерге? Лермонтов болмағанмен біздің Ақан Кісі ме ед ақындықтан құр алақан? Лермонтов, Пушкин көктен атылған құс
Interlinear translation	Those who preferred death to humiliation of the soul, What will we say to Lermontov and Pushkin? Although our Akan is not Lermontov, Is he deprived of the talent of a poet? Lermontov, Pushkin are birds shot down from the sky
Target text (with a positive connotation)	Who knows, Lermontov and Pushkin may have preferred dying in a duel, than enduring life's humiliation. Even though Akan was not Lermontov He had poetic gift and was the chosen one Lermontov, Pushkin, birds shot on the wing

Death, humiliation, a bird shot down from the sky — these lines are a reference to the well-known story of the death of Russian poets and remind us of precedent situations — a duel. The English translation conveys the cause of death (duel) using the method of addition. Metaphorically comparing Akan with Lermontov, the author emphasizes Akan's poetic talent.

This is an example of how a translator can preserve meaning by minimally changing the source text, striving for direct *adaptation* so that it remains close to the original.

The poem contains other universal precedent onyms, such as *Hazrat Ali, Mecca, and Isfahan* with the sphere sources of precedence — religion and geography.

Hazrat Ali is a person who occupies a great place in Islam. He was the first person to convert to Islam after the Prophet Muhammad (peace be upon him). He dedicated his life to the fight for religion. Possessor of enormous strength, he became a hero and won many battles. In the poem, the author describes the method of one of the fighters who fought as the *Lion of Allah*, i.e., *Hazrat Ali*. This precedent name shows both the strength and intelligence and the religion of the Kazakhs — Islam. The other precedent onym (toponym), the name of the holy shrine of Islam — *Mecca*, has the same defining function (religion) and is mentioned as a metaphor for the most beautiful places of the Kazakh land (geography).

Since *Iran* is the birthplace of ancient culture and civilization, Iranian objects and the famous garden were often used as metaphors in Kazakh literature. They do not mean location, but quality and enjoyment. One of the Iranian objects is *the sword of Isfahan*, dangerous and sharp like the villain attacking Kulager, but in translation, it lost its precedence, and its excellent Isfahan quality is conveyed by a general description of the quality of the sword. E.g., Ол өткір *аспаһанның көк болаты* — harder than a stone, *sharp as a sword*.

Modulation. In our research, precedent names with a national precedent, and cultural characteristics were also analyzed. One of them is *Birzhan-sal*, a famous singer, and poet, who raised the traditional Kazakh singing art and folk music to a new level. Birzhan had the status of *Sal* (which is not mentioned in the poem), and Akan had the status of *Seri*. To convey these concepts, we must first distinguish these words. *Sal* is a versatile person of art, poet, singer, and composer, distinguished by his bright and atypical clothes and extraordinary behavior. *Seri* is a singer, musician, and artist. *Sal* and *Seri* are both poets and improvisers, as well as composers, singers, and writers of lyrical songs. But *Seri's* songs are distinguished by subtle lyricism and strict forms; in the songs of the *Sal's* mischief and jokes are more common.

The Kazakh people respected *Sal* and *Seri* equally. However, in the poem, we see the author's negative attitude towards the poet *Birzhan-sal*. He prefers *Akan* to *Birzhan*, the father of songs, calling him a loud singer who sings in a nasty voice. The reason for the author's disliking *Birzhan* may also be that before the race, *Birzhan-sal*, as a middleman of *Batyrash* (the main negative character in the poem), asked *Akan* not to include *Kulager* in the race. Although this precedent story, known to many, does not appear in any way in the poem, it is obvious that the author, who studied the *Kulager* tragedy, was aware of it. The fate of *Kulager* after the tragedy repeatedly caused conflicts between the *Kerey* (representatives: *Sagynay, Birzhan*) and the *Argyn* (representative: *Akan*) clans. We assume that this precedent formed a certain negative attitude toward *Birzhan* in the author's cognition. However, the name *Birzhan-sal* on the cognitive basis of the Kazakh nation has been preserved only on the positive side. This fact could influence that the English translator took more into account the national mentality, than the author's intention. Epithets that give a negative connotation: *айғай ән* (a screaming song) is replaced with neutral word *music* by the method of *generalization*, *ауы ән* (a bitter song) is transferred as *songs* by the method of *omission* of an epithet, and a phraseological unit *асырған алты қырдан* (is heard far away), which meant the harshness of the voice of *Birzhan-sal* translated as *is famed to distant lands*, and the meaning of *құлақты қырған* (very unpleasant sounds to the ears), paraphrased into *burst forth to delight the ear* with a distorted meaning. Here we mark the changing of a negative connotation to a positive one in translation.

This reflects the use of modulation, where negative epithets have been softened or eliminated to create a more neutral or positive perception of certain images.

Compensation. The research also concerns a precedent feature of the hipponym *Kulager*. The racehorse *Kulager* is the main basis of the composition of the work. Hipponym *Kulager* is also used in the category of common names in the form of *deonymization* or *antonomasia*. The transition of onym to appellative (common noun) without the addition of any affixes is called *deonymization* in linguistics. *Antonomasia* is a trope that manifests itself by naming or replacing a name by indicating some important feature of an object or its involvement in something. Linguist T. Zhanuzakov also emphasized the peculiarity of the main characters' names in literary works to have a common meaning, deviating from the proper name [13; 189]. An example of this is the use of the word *Kulager* in stylistic metaphorical meanings of *the best, leading, special, duldul*,

fast, burak, argymak, saigulik, steed, tulpar, victim of black power, victim of evil, sufferer and the appearance of allegorical images associated with the personality of Zhansugurov, such as *Kulager of poetry, Kulager of Kazakh poetry, Kulager-poet, the author of Kulager, the poet's swan song, the author of the poetic monument to the horse*. In short, the image of *Kulager* has become a symbol of a *victim of a conspiracy* by an allegorical analogy. All this indicates the essence of the concept *Kulager (the racehorse)*, the fact that the proper name has undergone semantic changes and determines its associative field.

Compensation allows us to preserve the emotional impact and significance of the original images by adding contextual details to overcome potential cultural barriers.

We are convinced that precedent names are an invaluable resource that creates a picture of the world, characterizes the life of representatives of the nation, gives information about its language, culture, and mentality, and linguocultures that are ready to be used in the minds of members of the national community as stereotypes, associations, standards, symbols. After all, they not only encode the information collected by people about the real world around them but also act as carriers [14; 176].

Conclusions

In our research, the hypothesis arises from the assumption that the translator's overall strategy, as well as the methods and transformations used in its implementation, are determined by two additional factors. On the one hand, the translator attempts to preserve all aspects of the original name, on the other hand, she is limited in her choice by the need to balance the cultural status of the precedent onym in the source and target cultures. Thus, the precedent names of a certain linguistic and cultural community are a kind of *compass* of the value guidelines of this community [15; 72].

The specificity of the cognitive approach lies in addressing the problems of onomastics from the perspective of human consciousness, as well as in the connection of speech-thinking activity with the foundation of linguistic and non-linguistic consciousness, with pragmatic attitudes, which makes it possible to find out how onomastic units reflect a person's vision and perception of the world and ways of its conceptualization in language [16; 169].

When translating the poem, Belinda Cooke employed specific translation strategies to ensure the preservation of cultural and contextual nuances. She utilized adaptation, which allowed her to modify elements to better fit the target culture, alongside modulation, which helped in shifting perspectives for a more relatable interpretation. To implement these strategies effectively, she employed various methods for precedent onyms, including transcription, transliteration, generalization, concretization, compensation, and descriptive methods. Appellative, cognitive, communicative, expressive, and precedent names that perform text-forming functions are powerful elements of the text and are capable of influencing mass consciousness. The report analyzes their denotative and connotative meanings. In essence, precedent onyms represent a kind of precedent phenomenon caused by a precedent text and a precedent situation. V.V. Krasnykh classifies the precedent phenomenon as one of the classes of *the cognitive base of personality*. Within the framework of its concept, all knowledge and ideas of a certain society are stored in a cognitive base, which is *a combination of mandatory knowledge and nationally determined ideas of a linguistic and cultural community* [17; 131]. Finnish scientist Paula Sjöblom also emphasized the close connection of language and speech with brain activity: "Onyms have meanings and are processed specially by the human brain" [18; 67].

We consider the study of precedent onyms justified, as they encode, store, and update cultural information, enabling the expression of subjective assessments, emotional states, and ethical norms. The results of the research hold practical value for translation, particularly when working with case-based onyms and culturally significant names. At the same time, it is worth noting that rich Kazakh literature still needs high-quality translations into English directly from the original. Many works, filled with deep cultural and historical meanings, remain largely unknown to the English-speaking audience due to a lack of accurate translations. Translators should strive to convey not only the content but also the cultural context, which requires a deep understanding of both the source and target cultures. This is crucial for preserving the unique identity of Kazakh literary works and can be achieved through careful work with original texts, avoiding the use of an intermediary language.

Practicing translators are encouraged to adopt a cognitive approach, focusing on how case names and cultural elements are perceived by the target audience. This method will enhance the accuracy of meaning and cultural characteristics in translations. Additionally, a comparative analysis of texts from different genres and cultures can help identify effective translation strategies that preserve the cultural significance of onyms and develop precise recommendations for translators working with various language pairs.

References

- 1 Жансүгіров І. Құлагер / І. Жансүгіров. — Алматы: «Жібек жолы» баспа үйі, 2006. — 268 б.
- 2 Каппасова А.Ш. Прецедентті феномендер газет тақырып аттары ретінде / А.Ш. Каппасова, А.С. Адилова // Қарағанды университетінің хабаршысы. «Филология» сериясы. — 2023. — № 2 (110) — Б. 30–39. <https://doi.org/10.31489/2023ph2/30-39>
- 3 Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. — М.: Изд-во «ЛИКИ», 2007. — 264 с.
- 4 Smith J. Navigating Linguistic and Cultural Differences in Translation / J. Smith, L. Johnson // Journal of Translation and Interpretation. — 2020. — 27(4). — P. 78–91.
- 5 Garcia L. Cultural Context in Translation: Balancing Fidelity and Accessibility / L. Garcia, R. Martinez // Translation Review. — 2019. — 31(2). — P. 112–130.
- 6 Brown P. Translation and Cognitive Processes / P. Brown // Translation Studies Journal. — 2018. — 23(1). — P. 45–58.
- 7 Jones T. Perception, Memory, and Attention in Translation Studies / T. Jones, A. Smith // Cognitive Translation Studies. — 2017. — 14(3). — P. 92–105.
- 8 Робустова В.В. К когнитивной ономастике / В.В. Робустова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2014. — № 1 (19). — С. 41–49.
- 9 Иманбердиева С.Қ. Прецедентті термин және прецедентті есім / С.Қ. Иманбердиева, Н.Ж. Егізбаева // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. — 2015. — № 2 (154). — С. 158–165.
- 10 Красных В.В. Этнопсихология и лингвокультуроология: Курс лекций / В.В. Красных. — М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. — 284 с.
- 11 Jansugurov Ilias. Kulager. / Ilias Jansugurov; (Cooke B., Trans). — Almaty: National Bureau of Translations, 2018. — 160 s.
- 12 Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов / Г.Г. Слышкин. — М.: Akademiia, 2000. — 140 с.
- 13 Жанұзақов Т. Қазақ есімдерінің тарихы / Т. Жанұзақов; жауап. ред. І.К. Кеңесбаев. — Алматы: Ғылым, 1971. — 218 б.
- 14 Снасапова Г.Ж. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі кейбір прецедент есімдердің лингвомәдени ерекшеліктері / Г.Ж. Снасапова, Ж. Нұрсұлтанқызы, Г.С. Оралбаева // Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. — 2022. — № 2 (65). — Б. 167–180.
- 15 Гудков Д.Б. Прецедентные имена и проблемы прецедентности / Д.Б. Гудков. — М.: Изд-во МГУ, 1999. — 152 с.
- 16 Щербак А.С. Основные типы ономастических концептов (на материале региональной концептосферы) / А.С. Щербак // Вестн. ТГУ. Сер. Гуманитарные науки. — 2009. — Вып. 10 (78). — С. 169–175.
- 17 Красных В.В. Когнитивная база vs культурное пространство в аспекте изучения языковой личности (к вопросу о русской концептосфере) / В.В. Красных // Язык. Сознание. Коммуникация. — 1997. — Вып. 1. — С. 128–144.
- 18 Sjöblom P. A cognitive approach to the semantics of proper nouns / P. Sjöblom // Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences. — 2006. — № 41. — P. 63–82.

К. Айтбаева, А. Тараков, А. Олдфилд

Когнитивті ономастика. Прецедентті онимдердің аудармасы

Мақалада Илияс Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасының ономастикалық кеңістігіндегі прецедентті онимдер (ПО) когнитивті ономастика тұрғысынан қарастырылып, олардың Белинда Кук аудармасында берілу ерекшеліктері айтылған. Прецедентті онимдерді зерттеу өзекті мәселе, өйткені ПО мәдени ақпаратты кодтауға, сақтауға, жаңартуға қабілетті және субъективті бағалауды білдіру, эмоционалды күйлерді жеткізу және этикалық немесе басқа мінез-құлық нормаларын растау үшін қолданылады. «Құлагер» поэмасының негізінде прецедентті жағдай, прецедентті мәтін және прецедентті есімдер жатыр. Мақалада аудармашы түпкі оқырманға маңызды негізгі ақпаратты жеткізу немесе артығын алып тастау мақсатында қолданған *бейімдеу (адаптация)*, *алмастыру (модуляция)* және *орнын толықтыру (компенсация)* сияқты ПО аудару әдістерінің сипаттамалық ерекшеліктері талданған. ПО көмегімен экстралингвистикалық ақпаратты жаңарту мәселелеріне ерекше назар аударылған. Сонымен қатар «Құлагер» поэмасындағы ПО денотативті және коннотативті мағыналарын талдау қажеттілігі негізделген, өйткені поэманың аудармасында кейбір прецедентті атаулардың коннотациясындағы өзгерістер анықталған. Авторлар жүргізген зерттеу негізінде прецедентті онимдер прецедентті мәтін мен прецедентті жағдайға байланысты ерекше прецедентті құбылыс екендігі, сондай-ақ прецедентті құбылыс тұлғаның когнитивті дерекқорына жататындығы көрсетілген.

Кілт сөздер: Жансүгіров, Құлагер, прецеденттік онимдер (атаулар), когнитивтік ономастика, аудармадағы коннотация.

К. Айтбаева, А. Тараков, А. Олдфилд

Когнитивная ономастика. Перевод прецедентных онимов

В статье рассмотрены прецедентные онимы (ПО) в ономастическом пространстве поэмы Ильяса Жансугурова «Кулагер» с позиций когнитивной ономастики и определены особенности их передачи в английском переводе Белинды Кук. Исследование прецедентных онимов актуально, поскольку прецедентные онимы способны кодировать, хранить, обновлять культурную информацию и используются для выражения субъективных оценок, передачи эмоциональных состояний и подтверждения этических или иных поведенческих норм. В основе поэмы «Кулагер» лежат прецедентная ситуация, прецедентный текст и прецедентные имена. Авторами проанализированы характерные особенности стратегии перевода ПО, такие как адаптация, модуляция и компенсация, которые использованы переводчиком в целях донести до целевого читателя важную или снять избыточную фоновую информацию. В научной работе обоснована необходимость анализа денотативных и коннотативных значений ПО в поэме «Кулагер», так как в переводе выявлены изменения коннотации некоторых прецедентных имен. На основе проведенного исследования авторами показано, что ПО представляют собой своеобразный прецедентный феномен, относящийся к когнитивной базе личности и обусловленный прецедентным текстом и прецедентной ситуацией.

Ключевые слова: Жансугуров, «Кулагер», прецедентные онимы (имена), когнитивная ономастика, коннотация при переводе.

References

- 1 Zhansugurov, I. (2006). *Qulager [Kulager]*. Almaty: «Zhibek zholy» Baspa úii [in Kazakh].
- 2 Kappasova, A.Sh., & Adilova, A.S (2023). Pretsedentti fenomenler gazet taqyryp attary retinde [Precedent phenomena as newspaper headlines]. *Qaragandy universitetinin khabarshysy. Filologia seriasy — Bulletin of Karaganda University. Philology series*, 2 (110), 30–39. <https://doi.org/10.31489/2023ph2/30-39> [in Kazakh].
- 3 Karaulov, Yu.N. (2007). *Russkii yazyk i yazykovaia lichnost [Russian language and linguistic personality]*. Moscow: Izdatelstvo «LKI» [in Russian].
- 4 Smith, J., & Johnson, L. (2020). *Navigating Linguistic and Cultural Differences in Translation. Journal of Translation and Interpretation*, 27(4), 78–91.
- 5 Garcia, L., & Martinez, R. (2019). *Cultural Context in Translation: Balancing Fidelity and Accessibility. Translation Review*, 31(2), 112–130.
- 6 Brown, P. (2018). *Translation and Cognitive Processes. Translation Studies Journal*, 23(1), 45–58.
- 7 Jones, T., & Smith, A. (2017). *Perception, Memory, and Attention in Translation Studies. Cognitive Translation Studies*, 14(3), 92–105.
- 8 Robustova, V.V. (2014). K kognitivnoi onomastike [Toward cognitive onomastics]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya Lingvistika i mezhkulturnaia kommunikatsiia — Bulletin of the Moscow University, Series Linguistics and Intercultural Communication*, 1(19), 41–49 [in Russian].
- 9 Imanberdiyeva, S.K., & Egizbayeva, N.Zh. (2015). Pretsedentti termin zhane pretsedentti esim [Precedent term and precedent name]. *Qazaq ulttyq universitetinin khabarshysy. Filologia seriasy — Bulletin of the Kazakh National University. Philological Series*, 2 (154), 158–165 [in Kazakh].
- 10 Krasnyh, V.V. (2002). *Etnopsikhologiia i lingvokulturologiia: Kurs lektsii [Ethnopsychology and linguoculturology: Course of lectures]*. Moscow: ITDGK «Gnozis» [in Russian].
- 11 Jansugurov, I. (2018). *Kulager*. (B. Cooke, Trans.). Almaty: National Bureau of translations.
- 12 Slyshkin, G.G. (2000). *Lingvokulturnye kontsepty pretsedentnykh tekstov [Linguistic and cultural concepts of precedent texts]*. Moscow: Akademiia [in Russian].
- 13 Januzakov, T. (1971). *Qazaq esimderiniñ tarikhy [History of Kazakh names]*. Almaty: Gylm [in Kazakh].
- 14 Snasapova, G.Zh., Nursultankyzy, Zh., & Oralbaeva, G.S. (2022). Qazaq zhane agylshyn tilderindegi keibir present esimderdin lingvomadeni erekshelekteri [Linguocultural Peculiarities of some Precedent names in the Kazakh and English languages]. *Abylai khan atyndagy Qazaq khalyqaralyq qatynastar zhane alem tilderi universitetinin khabarshysy. "Filologia gylymdary" seriasy — Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. Series "Philological Sciences"*, 2 (65), 167–180 [in Kazakh].
- 15 Gudkov, D.B. (1999). *Pretsedentnye imena i problemy pretsedentnosti [Precedent names and problems of precedence]*. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].
- 16 Shcherbak, A.S. (2009). Osnovnye tipy onomasticheskikh kontseptov (na materiale regionalnoi kontseptosfery) [The main types of onomastic concepts (based on the material of the regional concept sphere)]. *Vestnik Tambovskogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki — Tambov University Review. Series Humanities*, 10 (78), 169–175 [in Russian].

17 Krasnykh, V.V. (1997). Kognitivnaia baza vs kulturnoe prostranstvo v aspekte izucheniia yazykovoi lichnosti (k voprosu o russkoi kontseptsfere) [Cognitive base vs cultural space in the aspect of studying language personality (to the question about the Russian concept sphere)]. *Yazyk. Soznanie. Kommunikatsiia — Language. Consciousness. Communication*, 1, 128–144 [in Russian].

18 Sjöblom, P. (2006). A cognitive approach to the semantics of proper nouns. *Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences*, 41, 63–82.

Information about the authors

Aitbayeva, Kunnur Bolatovna — PhD student in “Translation Studies (Western languages)”, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: aitbayeva.kunnur@gmail.com;

Tarakov, Anuar Sauatovich — Doctor of philological sciences, Associate professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: anuar_tarak@gmail.com;

Oldfield, Anna — PhD, Associate professor, Coastal Carolina University, Conway, South Carolina, USA; e-mail: aoldfield@coastal.edu.

М.Г. Церцвадзе*

*Кутаисский государственный университет имени А. Церетели, Кутаиси, Грузия
(E-mail: mzia.cercvadze@yandex.ru)*

Сопоставительный анализ концепта «жизнь» в русском и казахском языках

Статья посвящена исследованию концепта «жизнь/өмір», репрезентированного пословицами и поговорками русского и казахского языков. Актуальность темы данного исследования обусловлена тем, что репрезентация концепта «жизнь/өмір» в пословицах и поговорках русского и казахского языков в сопоставительном аспекте до настоящего времени не изучена. Были применены такие методы исследования, как сопоставительный, описательный, метод семантического анализа и приемы лексикографического анализа. Проведённое исследование дало возможность автору выявить универсальные и специфические особенности функционирования концепта «жизнь» в анализируемых языках. Перспективу данной работы автор видит в привлечении к исследованию текстов художественных произведений и данных ассоциативного эксперимента.

Ключевые слова: «жизнь/өмір», концепт, пословицы и поговорки, семантические группы.

Введение

Сопоставительное изучение концептов представляет собой перспективное направление современной лингвистики, в котором исследователями уже накоплен большой научный опыт [1–3]. Однако многие концепты еще нуждаются в изучении.

Целью данной работы является выявление общих и отличительных когнитивных признаков концепта «жизнь/өмір» в паремиологическом фонде русского и казахского языков. Рассматриваемый нами концепт является одним из универсальных в языковой картине мира многих народов и имеет важное значение для каждого человека.

Актуальность темы исследования заключается в том, что репрезентация концепта «жизнь/өмір» в пословицах и поговорках русского и казахского языков до настоящего времени не изучена. Сопоставительное описание концепта «жизнь/өмір» на материале пословиц и поговорок разноструктурных языков позволяет выявить их универсальные и национально-специфические черты.

Непосредственным предметом изучения являются языковые средства выражения универсальных и национально-специфических характеристик концепта «жизнь/өмір» на материале пословиц и поговорок сопоставляемых языков.

Материалы и методы

Материалы исследования

Для исследования использовались данные, извлечённые из следующих источников:

- Толковые словари русского и казахского языков, включая «Толковый словарь живого великорусского языка» В.И. Даля, «Толковый словарь русского языка» С.И. Ожегова и других;
- Двухязычные словари, такие как Казахско-русский и Русско-казахский словари;
- Сборники пословиц и поговорок русского и казахского языков.

Общий объем анализируемого материала составил 80 русских и 55 казахских паремий. Источники были выбраны с целью обеспечения репрезентативности данных для сравнительного анализа.

Процедура

Процесс исследования включал несколько этапов:

1. Отбор лексических единиц: проведён анализ словарных дефиниций лексем «жизнь» и «өмір» с целью выявления базовых значений.
2. Сбор паремий: отобраны пословицы и поговорки, содержащие ключевые лексемы, с учётом их семантического контекста.
3. Классификация материала: все паремии были распределены по семантическим группам на основании тематического содержания.

* Автор-корреспондент. E-mail: mzia.cercvadze@yandex.ru

4. Сопоставление данных: выявлены универсальные и специфические признаки концепта «жизнь/өмір» в русском и казахском языках.

Анализ данных

Анализ проводился на основании следующих подходов:

1. Дефиниционный анализ: изучение значений лексем «жизнь» и «өмір», представленных в словарях.
2. Семантический анализ: выделение ключевых признаков концепта «жизнь/өмір» и их отражение в пословицах.
3. Сравнительный анализ: сопоставление семантических групп паремий для определения культурно-специфических и универсальных черт.
4. Лингвокультурологический анализ: интерпретация полученных данных с учётом национальных ценностей и особенностей мировоззрения.

Использование такой структуры позволило провести исследование на системной основе, обеспечив обоснованность выводов.

Результаты исследования и обсуждение

Для сопоставления семантики концепта «жизнь/өмір» в русском и казахском языках вначале рассмотрим лексические значения данных слов, представленные в толковых и двуязычных словарях исследуемых языков.

«Толковый словарь живого великорусского языка» В.И. Даля даёт следующее определение лексемы «**жизнь**»: ЖИЗНЬ ж. жись, жисть, простонародное живот; житие, бытие — состояние особи, существование отдельной личности [1; 125].

В «Толковом словаре русского языка» С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой слово «жизнь» толкуется как: 1. Совокупность явлений, происходящих в организмах, особая форма существования материи. 2. Физиологическое существование человека, животного, всего живого. 3. Время такого существования от его возникновения до конца, а также в какой-н. его период. 4. Деятельность общества и человека в тех или иных её проявлениях. 5. Реальная действительность. 6. Оживление, проявление деятельности, энергии [2; 194].

«Толковый словарь современного русского языка» Д.Н. Ушакова определяет лексему «жизнь» как: 1. Существование вообще, бытие в движении и развитии. 2. Состояние организма в стадии роста, развития и разрушения. 3. Время от рождения до смерти человека или животного. 4. Развитие чего-н.; события, происходящие с чем-н. существующим. 5. Совокупность всего сделанного и пережитого человеком. 6. Деятельность общества и человека во всей совокупности её проявлений или в её отдельных проявлениях и её внутреннее содержание [3].

Таким образом, по данным дефиниционного анализа, концепт «жизнь» в русском языке связан со значениями: существование (физиологическое); бытие; состояние организма; время (период существования) от рождения до смерти; развитие чего-либо; совокупность всего сделанного и пережитого человеком; деятельность общества и человека; форма существования материи; реальная действительность; проявление энергии, бодрости, полнота сил (духовных, нравственных, физических); образ, способ существования; оживление, возбуждение, вызываемое деятельностью живых существ; события, происходящие с чем-либо существующим (табл. 1).

В казахском языке слову «жизнь» соответствует лексема «**өмір**».

В Казахско-русском словаре лексема «өмір» означает: жизнь, бытие, существование [4].

В Русско-казахском словаре «өмір» переводится как:

- 1) только ед. (*время существования живого организма*) өмір; өмір сүру;
- 2) (*уклад, способ существования, времяпровождение*) өмір; тұрмыс;
- 3) (*реальная действительность*) ақиқат болмыс;
- 4) (*оживление*) жандану [5].

Т а б л и ц а 1

Лексическое значение слова «жизнь» в русском и казахском языках

Язык	Лексема	Толкование / Перевод
Русский	Жизнь	Совокупность явлений, существование организма, время от рождения до смерти, развитие, деятельность, реальная действительность и др.
Казахский	Өмір	Жизнь, бытие, существование, уклад жизни, реальная действительность, оживление и др.

Для выявления специфики анализируемого концепта не менее важными в настоящем исследовании являются результаты анализа пословиц и поговорок, так как они представляют собой самостоятельные духовные ценности, созданные в языке народом на протяжении его истории.

Лексема «жизнь» в нашем исследовании представлено на материале 80 пословиц и поговорок русского и 55 пословиц казахского языков. На основе смыслового анализа представленного материала нами выделены различные семантические группы паремий с компонентом «жизнь» в анализируемых языках (табл. 2).

Т а б л и ц а 2

Семантические группы концепта «жизнь/өмір» в пословицах и поговорках русского языка

Семантическая группа	Примеры пословиц
Жизнь трудна, сурова, нелегка	Жизнь прожить — не поле перейти; Жизнь прожить — что море переплыть.
Жизнь связана с трудом: Век живи, век трудись; Жизнь измеряется не годами, а трудами	Век живи, век трудись; Жизнь измеряется не годами, а трудами
Жизнь лучше смерти	Жить плохо, да ведь и умереть не находка
Жизнь связана с материальным богатством	Копейка к копейке — проживет и семейка
Жизнь быстротечна, изменчива	Жизнь стрелою мчится безвозвратно; Жизнь бежит, а годы скачут
Жизнь связана с нравственными ценностями	Честь дороже жизни

Концепт «жизнь» в паремиях русского языка представлен следующими семантическими группами: 1. Жизнь трудна, сурова, нелегка: *Жизнь прожить — не поле перейти; Жизнь прожить — что море переплыть; Жизнь, что луна: то полная, то на ущербе; Не в гору живется, а под гору.*

2. Жизнь связана с трудом: *Век живи, век трудись; Благо жизни — в труде; Жизнь измеряется не годами, а трудами.*

3. Жизнь, в любом ее проявлении, лучше смерти: *Жить плохо, да ведь и умереть не находка; Жить горько (скучно), да и умереть несладко (непотешно). Жить тяжело, да и умирать нелегко.*

4. Жизнь связана с материальным богатством: *Копейка к копейке — проживет и семейка; Жил бы хорошенько, да денег маленько.*

5. Жизнь человека связана с жизнью других людей: *Человек без друзей — что дерево без корней; Живи для людей — проживут люди для тебя.*

6. У всех своя жизнь: *Жизнь жизни рознь; Любой жует, да не любой живет.*

7. К жизни необходимо подстраиваться: *Не живи, как хочется, а живи, как можется.*

8. Жизнь является самым бесценным даром, который мы имеем: *Жизнь дороже всех сокровищ.*

9. Обязательно надо преследовать цель в жизни: *Бесцельная жизнь что медленная смерть; Жизнь без цели — пустая жизнь; Жизнь без цели — выстрел без прицела.*

10. Жизнь быстротечна, изменчива: *Жизнь бежит, а годы скачут; Жизнь стрелою мчится безвозвратно; В жизни все меняется, а еще и не то случается.*

11. Житейский опыт и испытания учат нас больше, чем любые теоретические знания: *Жизнь — наука, она учит опытом; Жизнь всему научит; Больше живешь, больше видишь; Поживешь подольше — узнаешь побольше.*

12. Жизнь коротка, поэтому надо ценить время и наполнять жизнь счастьем, радостью: *Живут один раз: не потом, а сейчас; Живем лишь раз; День долог, а век короток.*

13. Жизнь связана с нравственными ценностями: *Честь дороже жизни; Кто правдой живет, тот верно живет; Живи своим умом, да своим трудом.*

14. Жизнь связана с надеждой: *Век живи — век надейся.*

15. Греховность в жизни неизбежна: *Меньше жить — меньше грешить; Не грешит, кто гниет (кто в земле лежит).*

Концепт «өмір» в пословицах и поговорках казахского языка представлен следующими семантическими группами:

1. Самочувствие человека: *Тәні саудың жаны сау — Здоровый телом и духом здоров; Денсаулық — зор байлық — Здоровье — клад бесценный.*

2. Жизнь лучше смерти: *Аспандағы мың күннен гөрі жердегі бір күн артық* — Лучше день на земле, чем тысячу дней в раю.

3. Безвозвратная жизнь: *Өткен қайтып оралмас, өлген қайтып келмес* — Прошлое не вернешь, мертвого не оживишь; *Өзен ағысын бөгеуге болады, өмір ағысын бөгеуге болмайды* — Реку можно остановить, жизнь — никогда; *Өмірдің жазы өтіп, қысы қалды* — Лето жизни прошло, подошла ее зима; *Өмір өтпес, отың өшпес демеңдер* — Не говорите, что жизнь не пройдет, огонь не потухнет; *Өткен өмір, қалған көңіл сатып алсаң, табылмас* — Прожитую жизнь и чистое (без обиды) сердце не вернешь и не купишь.

4. Жизнь связана с трудом: *Еңбексіз өмір — сөнген көмір* — Жизнь без труда — тлеющая зола; *Еңбек өмірді ажарлайды* — Труд жизнь украшает.

5. Предопределение, судьба: *Тумақ болса, өлмек бар* — Будет рождение, будет и смерть; *Тумақ барда өлмек бар* — Рожденному смерти не миновать; *Тағдырдың жазғанын басынан өткермей, басқа әлемге бармайсың* — Не издевав отмеренное судьбой, не уйдешь в мир иной.

6. Жизнь человека зависит от его настроения: *Көңіл жақсы болғаны — өмір жақсы болғаны* — Настроение хорошее — и жизнь хороша.

7. Жизнь — это опыт: *Өмір — үлкен мектеп* — Жизнь — самая большая школа; *Өмірдің өзі — ұлы ұстаз* — Жизнь — учитель мудрый.

8. Жить хотят все: *Батырға да жан керек, пақырға да жан керек* — И батыру жизнь нужна, и бедняку жизнь дорога.

9. Жизнь связана с едой: *Ас — адамның арқауы* — Еда человеку силы даёт; *Нан — адамның арқауы* — Хлеб — основа жизни человека.

10. Жизнь человека связана с жизнью другого человека: *Адамның күні адаммен* — Человеку без человека жизни нет; *Досы жоқ адам — тұзы жоқ тағам* — Жить без друзей, что есть пищу без соли.

11. У каждого в жизни свои проблемы и цели в жизни: *Қасапшы пайданың қамы, қара ешкі — өмірдің қамы* — Мясник печется о наживе, черная коза — о жизни; *Қасқыр ішін ойлайды, қой өмірді ойлайды* — Волк думает о своем брюхе, овца — о жизни.

12. Жизнь связана со знаниями: *Оқусыз білім жоқ, білімсіз күнің жоқ* — Нет жизни без знания, нет знания без учения.

Заключение

Итак, в результате семантического анализа пословиц и поговорок русского и казахского языков с опорным словом *жизнь* в паремиологическом фонде русского языка всего было выявлено 15 когнитивных признаков концепта «жизнь», а в фонде казахского языка — 11. Из них общими оказались следующие признаки: жизнь человека связана с жизнью другого человека; жизнь связана с трудом; жизнь лучше смерти; жизнь связана с нравственными стремлениями; жизнь — это опыт; жизнь связана со знаниями; жизнь безвозвратна. Остальные же признаки концепта «жизнь» являются культурно-специфическими, а именно: в паремиологическом фонде русского языка — жизнь нелегка, сурова; жизнь связана с надеждой; с материальными ценностями; у каждого своя жизнь; в жизни надо ставить цель; к жизни необходимо подстраиваться; в жизни необходимо делать добрые дела; греховность земной жизни; в паремиологическом фонде казахского языка — жизнь связана со здоровьем; жизнь человека зависит от его характера; жить хотят все; жизнь связана с едой; у каждого в жизни свои проблемы и цели.

Проведённое исследование дало возможность выявить универсальные и специфические особенности функционирования концепта «жизнь» в русском и казахском языках.

Результаты исследования могут быть использованы на спецкурсах по лингвистике, в сопоставительной паремиологии и лингвокультурологии. Перспективу данной работы мы видим в привлечении к исследованию текстов художественных произведений и данных ассоциативного эксперимента.

Список литературы

- 1 Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. — М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1955. — 2716 с.
- 2 Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / С.И. Ожегов; под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. — М.: Рус. яз., 1989. — 750 с.

- 3 Ушаков Д.Н. Толковый онлайн-словарь русского языка: [100000 слов / Д.Н. Ушаков; под ред. А.И. Левина](#). — М., 2017. — 800 с.
- 4 Бектұров Ш. Қазақша-орысша сөздік = Казахско-русский словарь / Ш. Бектұров, А. Бектұрова. — Астана: Фолиант, 2001. — 316 с.
- 5 Сауранбаев Н. Русско-казахский словарь / Н. Сауранбаев. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.acinguo.com>. (Дата обращения: 05.08.2024).
- 6 Даль В.И. Пословицы русского народа: [В 3-х т.] / В.И. Даль. — М.: ЭКСМО-Пресс; Изд-во «ННН», 1993. — 616 с.
- 7 Казахские пословицы о жизни — Текст: электронный // Казахский язык. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.sauar.org/wp-content/uploads/2016/08/Kazahskie_/ (Дата обращения: 13.07.2024).

М.Г. Церцвадзе

Орыс және қазақ тілдеріндегі «өмір» концептісін салыстырмалы талдау

Зерттеу орыс және қазақ тілдерінің перимиологиялық бірліктерімен ұсынылған «жизнь\өмір» тұжырымдамасын талдауға арналған. «Жизнь\өмір» тұжырымдамасы әртүрлі мәдениеттердегі негіздердің бірі. Бұл тұжырымдаманы орыс және қазақ тілдерінде ұсыну тәсілдерінің арасында паремиялар бар. Мақалада орыс және қазақ перимиологиялық бірліктерін ұлттық мәдениеттің құндылық көзқарастарын бейнелі түрде көрсететін тіл белгілері ретінде зерттеудің лингвомәдени аспектісі қарастырылды. Зерттеу материалына орыс және қазақ тілдерінің түсіндірме және екі тілді сөздіктерінің деректері, сондай-ақ зерттелетін тілдердің мақал-мәтелдерінің жинақтары алынған. Тілдік материалды талдау барысында салыстырмалы-салғастырмалы және сипаттамалық зерттеу әдістері, сондай-ақ семантикалық талдау әдісі және анықтамалық талдау әдістері қолданылды. Жұмыс әлемнің орыс және қазақ паремииологиялық картиналарын зерттеу және салыстыру мәселелерін әзірлеуге айтарлықтай үлес қосады.

Кілт сөздер: «жизнь\өмір», тұжырымдама, паремиялар, семантикалық топтар.

M.G. Tsertsvadze

Comparative analysis of the concept “life” in the Russian and Kazakh languages

The proposed work is devoted to the study of the concept of “life/omir”, represented by proverbs and sayings of the Russian and Kazakh languages. The relevance of the topic of this study is due to the fact that the representation of the concept of “life/omir” in proverbs and sayings of the Russian and Kazakh languages in a comparative aspect has not yet been studied. The following research methods were used in the work: comparative, descriptive, semantic analysis method and lexicographic analysis techniques. The conducted research allowed the author to identify the universal and specific features of the functioning of the concept of “life” in the analyzed languages. The author sees the prospect of this work in involving texts of works of art and data from an associative experiment in the study.

Keywords: “life”, concept, proverbs, semantic groups.

References

- 1 Dahl, V.I. (1955). *Tolkovyi slovar zhivogo velikorusskogo yazyka* [Explanatory dictionary of the living Great Russian language]. Moscow: Gosudartvennoe izdatelstvo inostrannykh i natsionalnykh slovarei [in Russian].
- 2 Ozhegov, S.I. (1989). *Slovar russkogo yazyka* [Dictionary of the Russian language]. Moscow: Russkii yazyk [in Russian].
- 3 Ushakov, D.N. (2017). *Tolkovyi slovar russkogo yazyka* [Explanatory online dictionary of the Russian language]. Moscow [in Russian].
- 4 Bekturov, Sh., & Bekturova, A. (2001). *Qazaqsha-orisha sozdigi = Kazakhsko-russkii slovar* [Kazakh-Russian dictionary]. Astana: Foliant [in Kazakh, in Russian].
- 5 Sauranbaev, N. (n.d.). *Russko-kazakhski slovar* [Russian-Kazakh dictionary]. Retrieved from <http://www.acinguo.com> [in Kazakh, in Russian].
- 6 Dahl, V.I. (1993). *Poslovitsy russkogo naroda* [Proverbs of the Russian people]. (Volm. 1–3). Moscow: EKSMO-Press; Izdatelstvo «NNN» [in Russian].

7 Kazahskie poslovitsy o zhizni [Kazakh proverbs about life]. Retrieved from <http://www.sauap.org/wp-content/uploads/2016/08/Kazahskie> (accessed: 13.05.2023) [in Russian].

Information about the author

Tsertsvadze, Mzia — Doctor of philology, Associate professor, Kutaisi State University named after I. Tsereteli, Kutaisi, Georgia; e-mail: mzia.cercvadze@yandex.ru.

Y.A. Morugova*

*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
(email: morugova.yelena@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0002-5374-7744>*

Metaphoric Transfer in Term Formation: Exploring Anthropomorphic and Non-Anthropomorphic Models in Military Symbolic Language

The authors examined the nature of metaphoric transfer in military terminology, explicitly focusing on anthropomorphic and non-anthropomorphic models. The aim of the research is to classify and identify metaphoric models produced by metaphoric transfer while investigating the basis used to enable this process and its influence on the final meaning of the new metaphoric terms inside the military domain. The study aims to classify and identify metaphoric models resulting from metaphoric transfer, while also examining the basis that enables this process and its influence on the final meaning of new metaphorical terms within the military domain. Proper interpretation and understanding of military metaphorical language are crucial for improving the cognitive perception of new military terms emerging through metaphorical transfer among a wide audience, including both military experts and wider audience. The analysis showed that anthropomorphic models are more common than non-anthropomorphic ones, due to the greater importance and frequency of human-related objects in everyday life. The results obtained from the study can provide a foundation for undertaking further research about the functioning of metaphoric transfer and the division between anthropomorphic and non-anthropomorphic models in other specialized terminological fields.

Keywords: metaphoric transfer, military terminology, anthropomorphic models, non-anthropomorphic models, military metaphors.

Introduction

In military discourse, language serves as a powerful medium for shaping identities and perceptions. It also acts as a potent tool for influencing public opinion and spreading propaganda, instilling feelings of patriotism, national pride, and a commitment to military service. The metaphoric transfer is an essential component of this process, helping facilitate communication through symbolic language and enriching concepts with metaphorical meaning, which, in turn, expands the military terminological vocabulary. In this paper, it has been attempted to examine the nature of metaphoric transfer in military terminology with greater attention to two separate models — anthropomorphic and non-anthropomorphic.

Using symbolic language in the military throughout thousands of years has tremendously helped collective identities, operational planning, and combatant mobilization. From ancient civilizations naming their warships after gods and heroes to modern military forces employing operational codenames derived from natural phenomena, symbolic representation in combat has evolved along with military tactics and technologies [1–4]. Together with making communication more accessible, these symbolic constructions impart military operations with deeper cultural and historical resonances. Symbolism in the military encompasses a wide range of meanings, from national flags that symbolize a country's sovereignty and loyalty to insignias that reflect one's rank and membership with a specific military unit [5; 12–15]. Along with material objects, the symbolic representation also includes operational language and terminology, combat chants, and names that capture strategic goals and ideological tenets.

Two main representations can be identified when examining the language structures of military symbols: anthropomorphic representations and non-anthropomorphic models. In military terminology and other spheres, anthropomorphic models empower non-human things with human features, attributes, or historical allusions [6; 4]. Conversely, non-anthropomorphic models use natural events or abstract ideas to symbolize military actions and strategic goals. When building anthropomorphic and non-anthropomorphic models, metaphoric transfer is part and parcel of effectively communicating new concepts within a particular field of expertise. It also involves interpreting the metaphor in a new domain to generate new conjectures, which are empirically validated, and theoretical ramifications are described [7; 126]. When considering the concept of

* Corresponding author's e-mail: morugova.yelena@gmail.com

metaphoric transfer, it is essential to note the transition of the meaning to create metaphors from the source domain to the target domain, where they are manifested. This process is associated with metaphorization, which is thought to be a cognitive model for creating new terms. In this case, it is advisable to rely on the Conceptual Metaphor Theory proposed by George Lakoff and Mark Johnson [8-9] and supported and elaborated later by George Lakoff (1993) [10], Raymond W. Gibbs Junior (2011) [11], Zoltán Kövecses (2016, 2020) [12-13], Peer F. Bundgaard (2019) [14]; Xin Zhang (2021) [15], Stefana Garello (2024) [16]. In this regard, metaphors are viewed as a reinterpretation of one concept belonging to the source domain through the embodiment of another represented by the target domain. Metaphors are widely used in the medical and psychology fields, especially in couples' therapy, to help partners understand and exchange their feelings and resolve conflicts [17]. They are also common in the arts, such as in songs, where metaphorical messages are often conveyed [18]. Additionally, both specialized and popular scientific texts use metaphorical language [19]. The education sector also actively incorporates metaphors and metaphorical concepts in the learning process [20].

The objective of the research is to classify and identify military terms that are generated through metaphoric transfer into anthropomorphic and non-anthropomorphic models. Moreover, it attempts to examine the basis that is employed to facilitate a metaphoric transfer from an object of one lexical domain and the impact of this process on the final meaning of the new metaphoric term, which is relevant to the military sphere.

The relevance of the research is justified by the significance of properly interpreting and comprehending military metaphoric terminology that is generated with the help of the metaphoric transfer, relying on form, structure, or function similarities, and utilizing anthropomorphic and non-anthropomorphic models. Metaphorical models constitute a coherent framework that validates the symbolic essence of cognitive processes in the formation of a concept. An examination of metaphorical terms within the military terminology of the English language demonstrates the extensive potential of this figure of speech as a means of naming terms. In addition, one can gain a deeper understanding of the semantic intricacies hidden behind military metaphors, as they sometimes go beyond the literal interpretation. Examining the connection between anthropomorphic and non-anthropomorphic models offered by metaphoric transfer might enhance cognitive understanding of new military terminology, benefiting not just military specialists but also a diverse audience.

Material and methods

Materials. The research has gone through numerous stages. The first stage involved choosing the scope materials, a broad collection of military-related news items gathered from current foreign web publications and dictionaries (2021–2024). With a special focus on examples of metaphorical transfer covering both anthropomorphic and non-anthropomorphic models, the resources were meticulously gathered to cover a wide variety of military symbolic language. To ensure a complete and inclusive representation, a particular emphasis was made on texts coming from many military branches and extending across a spectrum of geopolitical conditions. The 10 top online news websites were selected based on the highest numbers of entries calculated by Similarweb statistics provided by the PressGazette in 2024 [21] — BBC, MSN, CNN, The New York Times, News Google, The Guardian, Fox News, Daily Mail, News18, Finance Yahoo — to showcase and cover the most frequently read and visited websites with the currently updated information. It is worth noting the metaphorical examples from these websites have been chosen using the continuous sampling method. The study encompasses a three-year period to reflect the most current alterations and developments in military metaphorical language, prompted by the increasing frequency of hostilities and wars in recent years.

Procedure. The Metaphor Identification Procedure devised by Gerard Steen and Pragglejaz Group [22] was applied to find metaphors and metaphoric terms in the texts following material collecting. Then a Coding Scheme (Table) based on the criteria distribution was developed to differentiate between non-anthropomorphic and anthropomorphic metaphorical models. When analyzing metaphors, it was necessary to categorize them into metaphorical models. To achieve this, a Coding Scheme was developed with 4 questions to determine the appropriate model for each metaphor. The questions were designed to identify the characteristics of anthropomorphic or non-anthropomorphic models. If three out of four answers were “yes” when using the Scheme, the metaphor was classified as an anthropomorphic model. Conversely, if three out of four answers were “no”, the metaphor was classified as a non-anthropomorphic model.

Analysis. The next step was classifying the several kinds of anthropomorphic and non-anthropomorphic metaphorical models and providing examples with their relevant explanations for the type under research. Images will accompany some metaphors to show how metaphoric transfer can operate depending on the form, structure, and functionality of an object, therefore offering a more realistic visual portrayal for the general audience. After a comparative analysis of the chosen examples, the diagram with both models and their subcategories will be shown to illustrate the division of metaphoric models with the most productive groups. This graph with a statistical breakdown is created to display the distribution of metaphorical models in numbers and percentages, facilitating comparison and illustration of the most commonly found types. Overall, this research employed many advanced methods, including statistical analysis, modeling, content analysis, conceptual integration, synthesis, and classification.

Table

A Coding Scheme For Distinguishing Anthropomorphic and Non-Anthropomorphic Metaphoric Models

The question to ask when defining a metaphorical model	Anthropomorphic Metaphoric Model	Non-Anthropomorphic Metaphoric Model
Does the metaphor imply human emotions, intentions, or behaviors?		X
Does it attribute cognitive abilities (thinking, deciding) to non-human entities?		X
Does it use language typically reserved for humans (e.g. describing inanimate objects as having desires or feelings)?		X
Does the metaphor consist of the name of an object used to describe people's lives, activities, and environment?		X

Results and discussion

The research investigates the application of metaphoric models in the English military terminology system, uncovering its potential as a technique for identifying specific terms and distinguishing thematic language. It also examines and delineates military terms that originated due to anthropomorphic and non-anthropomorphic models via metaphoric transfer. The models are denoted by a term in the framework that typically pertains to a certain aspect of human existence. However, when combined with another word, this term will form a new combination that can be interpreted as a military metaphor.

Anthropomorphic metaphoric models may be further classified, though not exclusively, as **“Household Items”**, **“Clothing/Apparel”**, **“Food/Nourishment”**, **“Body Parts”**, **“Relations”**, and **“Mythology and Religion”** each of which symbolizes a distinct facet of human endeavor. The non-anthropomorphic metaphoric models chosen for the research were **“Colors”**, **“Landscape”**, **“Animals”**, and **“Plants”**, the elements of which served as a foundation for building a metaphor.

Beginning with the **“Household Items”** category, the term **“pipe hitter”** may not seem related to the military at first glance, as the two words have everyday meanings: **“pipe”** refers to a smoking device, a musical instrument, or a tube, and **“hitter”** is a baseball position. However, in the US military community, **“pipe hitter”** refers to special operations personnel such as Delta Force, SEALs, and Special Forces. These units are highly respected, well-trained, and qualified. There is no exact equivalent of this term in Russian, but in Kazakhstan, it can be translated to «солдаты удачи» or «красный берет ВС РК». **“Green Berets”** is another name used by the US Armed Forces for their Special Forces. Today, **“pipe hitter”** is also used metaphorically outside of military contexts to describe a person willing to go to extreme lengths to accomplish things with a mentality focused on winning. In this case, the metaphoric transfer relies on the resemblance of the functional aspect. In addition, it is worth noting that this term originates from a play on words, drawing an analogy between the profession of a **pipe fitter** and a plumber who repairs pipelines. The latter is an equally essential and skilled profession, known as «слесарь-водопроводчик».

A **“knife rest”** (подставка для ножа и/или вилки) is a practical kitchen implement that provides a place to rest a previously used knife or fork, thereby preventing cooking fluids from contaminating countertops. It is straightforward to comprehend this word combination by translating its components. Nevertheless, this designation is frequently utilized within the military to denote «розетка» — an engineering-sapper wire fence that operates without detonation. After analyzing the meanings of the two distinct objects and con-

trasting their physical appearances, it becomes apparent that the metaphor has been constructed based on their similar forms, as illustrated in Figure 1 [23-24].

Figure 1. Knife rest (a kitchen utensil) and a knife rest (fortification construction)

One example of the “Clothing/Apparel” category is an apron, a protective type of clothing used in many homes for cooking, although it has military uses, too. Its application could cover anything from an aircraft parking area (площадка для стоянки самолетов) to camouflage (маскировка, камуфляж) or wire entanglements (проволочные заграждения).

In this case, “apron” might serve as a metaphor based on the metaphoric transfer of form similarity. An **“ammunition belt”** is a term that refers to a strip of material used in combat to feed small arms such as machine guns, automatic cannons, and grenade launchers. The word **“belt”** is used metaphorically, as it retains the idea of a strip of material worn around the waist for support or decoration. The ammunition belt is a special tape with cartridges usually located in the cartridge box. The military term for an ammunition belt is *«пулеметная лента, патронная лента»* in Russian. In this case, we can observe the essence of a metaphorical transfer based on the form similarity.

The **“Food/Nourishment”** group is presented with a few objects. In the military, the term **“sandwich”** refers to a battle tactic where a fighter attacks from the outside, and a wingman follows behind to shoot the enemy from behind. The word is used metaphorically due to its form similarity in the **“Food/Nutrition”** category. The intriguing origin story of the metaphor **“red herring”** dates back to a time when a pungent smoked herring was utilized to divert hunting dogs from their intended prey. Over time, this tactic evolved into a symbol of trickery against one’s foe. In Russian, the phrase *«отвлекающий маневр»* is used to describe the same concept, drawing on the parallel function of the term.

The fourth group of anthropomorphic models — **“Body Parts”** — commences with the term **“bridgehead”**, which consists of two components: **“bridge”**, which refers to a structure used for crossing a river, ravine, or railway track, and **“head”**, which denotes the upper part of a body. The **“bridgehead”** (завоеванный плацдарм на берегу реки, мостовое оборонное укрепление) military usage can be traced back to the High Middle Ages. A bridgehead was a military fortification that protected the end of a bridge in ancient times. Nowadays, it refers to a strategically important land area around the endpoint of a bridge or potential crossing over a water body. It is defended or taken over by opposing forces during conflict. A **“beachhead”** means creating a safe haven in hostile territory, often expanding into an enemy’s territory. Sometimes, people use this term interchangeably with **“foothold”**, which is more technically correct.

Another commonly used term belonging to this group in both military and layman circles is **“corps”**. This term can be translated to *«корпус»*, *«труп»*, or *«мертвец»*. While often used in media reporting on armed conflicts, **“corps”** can also refer to a large unit of armed forces, such as the Marine Corps, Infantry, Special Forces, or Air Defense Artillery. The next example of an anthropomorphic metaphor pertaining to the human body is the term **“hair trigger”**. This metaphor has its roots in psychology and describes a proclivity to become easily provoked and have a brief fuse. In the realm of military weaponry, a **“hair trigger”** refers to a trigger on a firearm that is configured to discharge with minimal force. This concept can be translated as *«спусковой крючок, требующий слабого нажатия»*. The transfer of this metaphoric language is based on the similarity of attributes. **“Teeth”** is a term commonly used in the military to describe a particular corps type. The term **“teeth arms”** refers to branches of the military that engage in direct combat. This is also a military slang term connected to the expression *“be armed to the teeth”*, — meaning fully equipped with a wide variety of effective weaponry. Being armed to the teeth is essential to the **“Teeth Arms”** military service branch.

The fifth category of anthropomorphic models in military terminology is devoted to the vocabulary field of **“Relations”**, which employs words denoting interpersonal relations and transforms them into military terms with the help of metaphor transfer. A variety of examples have been chosen to illustrate how the process of metaphoric transfer operates to generate novel interpretations within the military domain, such as

“alien enemy”, “buddy-buddy philosophy”, “friend-or-foe”, “friendly fire” and others. For example, the adjective *“alien”* is ubiquitously used to describe someone or something foreign, strange, or exotic. However, due to the change of the narrative in media because of the current conflicts, *“alien”* is usually accompanied by *“enemy”*. According to Merriam-Webster Online Dictionary [25], an *“alien enemy”* (*«гражданин враждебного государства»*) is defined as a foreigner who resides in a country that is at war with the country of the person in question. *“Buddy”* is another term used in US slang to describe a person who is a really close friend.

The term *“buddy-buddy philosophy”* (*«философия войскового товарищества и взаимовыручки»*) refers to the formed bonds of solidarity and mutual assistance among military personnel. The term *“friend-or-foe”* (an ally or an enemy) is a military term that figuratively represents two contrasting sorts of human relationships, which have been applied in the military context. The *“friend-or-foe”* system, also known as *«система радиолокационного распознавания «свой-чужой»»* in Russian, is a sophisticated combination of hardware and software designed to automatically differentiate between friendly and enemy personnel, forces, and weaponry. This term is also employed as an acronym for *“identification friend-or-foe”* (IFF). Another example using a “friend” element is *“friendly fire”* (*«огонь по своим, обстрел со стороны своих по ошибке»*), which refers to an accidental firing or assault conducted by a military personnel or unit against their own soldiers or the troops of an ally. Within the United States Armed Forces, several more terms refer to the same distressing notion — *“fratricide”* (*«фратрицид» — «братоубийство»*), *“blue versus blue”*, and *“blue-on-blue incident”*. The last two examples will be examined in greater detail under the *“Colour”* category of non-anthropomorphic models. This term has also transitioned from its original usage in the military domain to being commonly used in ordinary language. It is now employed figuratively to convey the idea of “inflicting harm upon your own supporters”.

The *“Mythology and Religion”* concept encapsulates the enduring allure of the mysterious and uncharted, stemming from age-old myths and the theological and philosophical perspectives of the Middle Ages. When it comes to military terminology, this category includes terms like *“baptism of fire”*, *“dragon’s teeth”*, *“red devils”* and a few others that were developed through the use of metaphorical transfer. Derived from the passage of John the Baptist in Matthew 3:11 [26; 114], the Christian theological concept of *“baptism of fire”* marks a full absorption into God’s presence, therefore cleansing all sin and filth. This word has been adopted in the military context with a metaphorical connotation, referring to the initial combat experience of freshly enlisted soldiers (*«боевое крещение», «первый бой новобранцев»*). Metaphorically, it can also be applied beyond military and religious contexts to refer to the initial or most significant challenge in any situation.

Built with the help of the metaphorical transfer of shape resemblance with animal’s teeth, *“dragon’s teeth”* offers still another fascinating example of a military engineer sapper term in the “Mythology and Religion” model. It begins in Greek mythology concerning the Phoenician Prince Cadmus and also appears in Jason’s search for the Golden Fleece. According to legend, it is believed that if their teeth were buried, they would sprout into fully equipped warriors. In the military, *“dragon’s teeth”* (*«бетонный противотанковый надолб», «невзрывные противотанковые заграждения «зубы дракона»»*) are pyramidal anti-tank barriers made of reinforced concrete. They were first utilized during the Second World War to hinder the mobility of tanks and mechanized vehicles. The objective was to decelerate and direct tanks toward designated areas where they might be efficiently neutralized by anti-tank weaponry. Additionally, the NATO classification makes frequent use of this term. Figure 2 [27-28] provides a graphic depiction of “dragon’s teeth” in each of its meanings.

Figure 2. Dragon’s teeth (an animal) and dragon’s teeth (a fortification construction)

The concept of the devil, which corresponds to the ultimate level of evil and is typically opposed to God, holds a significant position in the field of religion, particularly in the Christian and Jewish belief systems. A figurative use of the word *“devil”* was employed by Germans during the Second World War to refer to extremely talented and fierce British paratroopers. The military troops who served in the elite parachute units of the British Army were referred to as *“Red Devils”*, which is an informal moniker. The color red represents the color of their tail straps. Furthermore, these corps are connected to the British Special Air Service (SAS) and might be compared to the Kazakhstani Air Assault Forces regarding their capabilities. Since it has become a moniker for players on the Belgian National Football Team and the Manchester United Football Club, the term *“Red Devils”* has entered the sports language.

Turning to non-anthropomorphic metaphoric models, the first category called *“Colors”* with its most frequently encountered examples will be analyzed. *“Blue-on-Blue fire”* (*«ошибочное ведение огня», «огонь по своим»*) is a military metaphor that employs color to convey its meaning, necessitating additional knowledge. According to the NATO classification, the blue color denotes the soldiers of an individual country or their allies in the foreign armed forces. Conversely, in Kazakhstan, red in military topography helps us to identify our military troops and armed forces. This tradition originated in the Soviet Union during the Great Patriotic War when our troops were assigned the color red because of their connection to the Red Army name.

One more example of using the color red as a part of a military metaphor is *“red cell”*, which denotes the adversary’s forces or the opposing team during the military training exercises. Moreover, *“red cell”* can also denote the National Security Coordination Teams (NSCT) of the US government. In accordance with NATO Joint Military Symbolology, two additional colors are employed to denote the affiliation of objects depicted on maps in military topography. The color green signifies neutrality, while the color yellow signifies an uncertain affiliation [29].

“Silver Triangle” is not exclusively a military metaphor, although its meaning is fixed in the Dictionary of Military and Associated Terms as a primary illegal drug manufacturing area, which includes three countries — Peru, Bolivia, and Colombia [30].

In the field of military topography, different zones are categorized based on their level of security. The term *“red zone”* (*«районы, прилегающие к линии фронта»*) is used metaphorically to describe a dangerous location where active combat is taking place. The *“yellow zone”* (*«зона, сохраняющая присутствие террористической/военной опасности»*) refers to a risky area that should only be visited under the supervision of a public relations officer or another commander. On the other hand, the *“green zone”* (*«условно безопасная зона»*) primarily represents a safe location [31; 88], [32].

Frequently, the human mind links a particular area (whether it is actual or imagined) with the concept of a landscape. The category *“Landscape”* is often used in the military metaphorical sphere as a part of non-anthropomorphic models. For example, a channel refers to a naturally occurring narrow body of water. However, in a military context, *“channel”* (*«канал коммуникативной связи»*) denotes communication through radio or video transmissions. This term may evoke the image of water channels because the signal waves are long and capable of connecting many locations, and is created through a metaphoric transfer of both form and function similarity.

A *“ditch”* is typically a lengthy and narrow trench that is excavated into the earth at the side of a road or field. Upon its transition to the military domain, this term has acquired a new definition: a linear trench, which is either wet (moat) or dry, and is designed to serve as a barrier against assailants or a protected line of communication for defenders (*«ров окопа», «траншея»*) [33]. *“Ditch”* (often capitalized) (*«Ла-Мани»*) is a metaphor for the English Channel in military aviation. Should *“ditch”* be employed as a verb, it will now have a different connotation: to make an emergency water landing.

“Trail” is another component of terrain chosen for the study; generally speaking, this refers to an unpaved road, such as the little route one takes across the forest on one’s hike. Often used as a command, military specialists allude to *“trail arms”* (*«у ноги (положение оружия в движении)»*) to a posture in a military exercise whereby a rifle butt is lifted a few inches above the ground and the muzzle slanted forward such that the barrel creates an angle of roughly 30 degrees with the vertical. One may follow the link between the military and the original landscape meaning regarding the medium applied in both situations: legs.

Terms created based on specific animal features (physical or human-imaginable mental) form the metaphorical model *“Animals”*. The term *“cluster”* typically refers to a group of similar things that occur together. This word can be translated into different languages as *«скопление», «гроздь», «рой (пчёл)», or «кисть»*, all of which signify an object consisting of multiple combinations. In the military context, *“clus-*

ter” is a metaphor for a type of weapon that releases or disperses smaller submunitions over a wide area. These bombs are effective against enemy personnel and armored vehicles, but they can also cause harm to civilians during military operations, as well as for many years after. Their use is considered inhumane and is prohibited in many countries. The issue of cluster munitions gained attention in the media during the Russia-Ukraine conflict. In this context, **“cluster”** is translated as «кассетный боеприпас», and the metaphorical transfer is based on the similarity of form.

“Shell shock” («боевой посттравматический синдром») is a prevalent metaphorical term that denotes post-traumatic stress disorder that develops in response to intensive stressors that occur during wartime (such as combat). The shell concept in this instance serves as a refuge for preserving painful memories acquired on the battlefield, a function that the shell also performs in animals, particularly in armadillos. In South America, armadillos are commonly as “men-at-arms” or “knights in armor” in Spanish, which might have an amusing connection to the military domain once again.

The next “animalistic” instance of non-anthropomorphic models, known as **“dogfight”**, is unrelated to actual canines engaging in combat, contrary to common perception. Soldiers commonly used this metaphor, specifically in reference to military aviation, to describe a close-range duel between two or more fighter planes («ближний маневренный воздушный бой»). This usage was particularly prevalent during the Second World War.

The name **“caterpillar track”** («гусеничный трак») has been applied to warfare as a metaphorical transfer of similarities in form and function. The motion of a caterpillar track closely matches the structure and mechanism of movement exhibited by the legs of a caterpillar, which will be presented in Figure 3 [34-35].

Figure 3. Caterpillar (insect larvae belonging to the order Lepidoptera) and a caterpillar track (metal chain of vehicles)

The last category of non-anthropomorphic models for consideration is called **“Plants”**. This model is closely related to the metaphorical model of “Animals”. The transfer in this model is based on the external similarity between the nominated phrase and a representative of the plant kingdom. The gooseberry is a spiky shrub with prickly thorns and huge, tangy-sweet berries that both novice farmers and food enthusiasts enjoy. Gooseberries are commonly named the “royal” berry because of the exquisite flavor of the jam produced from their berries, specifically offered to Empress Catherine the Great.

“Tanglefoot” is another exciting term transformed into a military metaphor. The term **“tanglefoot”** is made up of two words: **“tangle”** — meaning knot (клубок ниток), thicket (заросли), thread tangling (путаница) or even seaweed (водоросли); and **“foot”** — meaning a part of the body (нога). These words give us an idea of what natural and military objects can look like. Tanglefoot, deciduous beech (*Nothofagus gunnii*), is a shrub or small tree found exclusively in Tasmania, Australia’s highlands. This particular plant has the potential to reach the height of a small tree but tends to grow in a way that entangles surrounding objects or soil. Its leaves are shaped like eggs and have jagged edges, while its stems resemble ropes or chains. It is worth noting this description, as the plant’s appearance has inspired a military engineering device that shares its name. In the context of the military, **“tanglefoot”** (спотыкач) is a discreet wire fence made of a wire net on low stakes, designed to impede other machines. Even without any expertise in the military sphere, a layperson can understand the purpose of this device by looking at the images in Figure 5 [36-37].

Figure 4. Tanglefoot (a plant) and a tanglefoot (fortification construction)

The military “**gooseberry**” («проволочное заграждение «ёж») is a basic and uncomplicated anti-ram barrier. When attempting to surmount, it elevates the vehicle above the ground, which may resemble the thorns of a gooseberry plant. This can make it challenging to reverse. Its mobility is comparatively high in comparison to that of the dragon’s teeth. It might be argued that the name of the gooseberry plant has been metaphorically transferred to military usage due to the similarity in form between its thorns and the construction of a gooseberry engineer sapper fortification. Another military term, “**caltrops**” («шип — пехотное малозаметное препятствие», «проволочные силки»), has a symbolic link to a plant. The spiny-headed flower with sharp, jagged leaves provides the name for this type of defense tool. The same name is metaphorically transferred from a military term using this plant as the foundation. In the military setting, a caltrop is a concealed barrier designed to discourage and damage individuals using spiked construction. The military caltrop can be easily associated with the botanical caltrop because of their similar form and appearance. Figure 5 provides visual evidence of the striking similarities between both [38-39].

Figure 5. Caltrops (a flowery plant) and caltrops (a military barrier)

The great range of discovered metaphorical models helps us find the points of contact between military terminology and common language. As the examples indicate, semantic and cognitive parallels based on external and functional similarity with items surrounding a person define the basis for the development of metaphorical transfer. This is why the foundation of metaphORIZATION is anthropomorphic models. Interestingly, individuals often refer to even lethal objects and circumstances under “peaceful” terms.

As Figure 6 shows, the presented content analysis of military metaphors consisted of 233 examples in total that were divided into two major groups — anthropomorphic and non-anthropomorphic models, with 168 and 65 metaphors respectively. 168 anthropomorphic model metaphors were further divided into 6 categories with “Household Items” being the largest with 31.3 % examples of the total number of metaphors chosen for the study (73 examples) and 43.4 % of all anthropomorphic examples exclusively.

The “Body Parts” category constitutes the second largest group of anthropomorphic models, accounting for 18.4 % of all selected metaphors and 25.6 % of solely anthropomorphic examples. The categories “Relations” (17 examples), “Mythology and Religion” (15 examples), and “Clothing/Apparel” (14 examples) are nearly evenly distributed, with their respective percentages out of all metaphors being 7.3 %, 6.4 %, and 6 %. The distribution of anthropomorphic metaphoric models can be categorized as follows: 8.3 % fall under the group of “Clothing/Apparel”, 8.9 % for “Mythology and Religion”, and 10.1 % for “Relations”. The category of military metaphors least represented is “Food/Nourishment”, comprising 6 examples, which accounts for 2.5 % of the overall number of metaphor cases and 3.6 % of all anthropomorphic models.

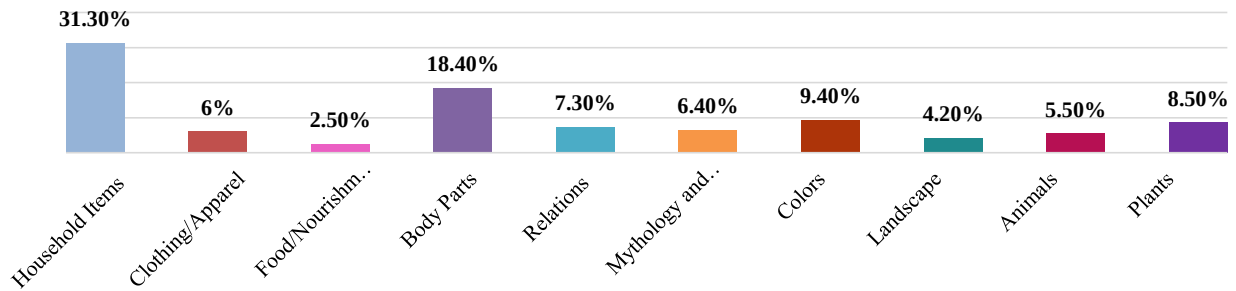

Figure 6. Distribution of anthropomorphic and non-anthropomorphic metaphoric examples

Non-anthropomorphic models can be classified into four categories: “Colors”, “Landscape”, “Animals”, and “Plants”. These categories collectively contain 65 metaphors, which were picked from a total of 233 examples of the study. The “Colors” category is the most effective type of non-anthropomorphic models, with 22 examples, representing 9.4 % of the total selected examples and 33.8 % of non-anthropomorphic metaphors. The “Plants” category trails the top by only roughly 1 percent, accounting for 8.5 % (20 examples) of all metaphors and 30.7 % of metaphoric examples that are exclusively non-anthropomorphic. Only 13 metaphors from all the chosen examples can be described as “animalistic”. These metaphors make up 5.5 % of all the chosen metaphors and represent one-fifth (20 %) of the non-anthropomorphic instances. In the split of the non-anthropomorphic metaphoric model, the “Landscape” category is ranked last, with 10 examples. These examples account for 4.2 % of all the selected examples and 15.3 % of only the non-anthropomorphic examples.

Conclusion

Having traced the process, metaphoric terms have to undergo to transfer from one lexical domain to the military one; it is determined anthropomorphic and non-anthropomorphic models imbue these terms with distinct features to associate them with the characteristics of these models. The analysis has revealed that the primary sources for the creation of metaphoric military terms are anthropomorphic models, which can be attributed to the concepts of anthropocentrism — humans being the central focus of the universe and everything revolving around them. Non-anthropomorphic models are significantly less prevalent than anthropomorphic models in nominating English military terms. Among the 233 military metaphoric terms analyzed, a significant majority (72 %) were represented by anthropomorphic models, which accounted for 168 examples. According to Figure 6, the main anthropomorphic models employed in forming metaphorical terms in English military terminology are “Household Items” and “Body Parts”. People often seem to name items based on the attributes of the objects they see most frequently in their daily lives. Household items and body parts have been ingrained in our consciousness for an extended time, forming an integral language component. While food is an integral part of human existence and is vastly present in our daily lives, the naming conventions used in the military almost do not incorporate metaphorical references to food. This is because food-related metaphors are unlikely to evoke the intense emotions associated with warfare and battle. Regarding non-anthropomorphic models, the study has identified four categories that are considered the most prolific. Out of these categories, “Colors” (with 22 examples) and “Plants” (with 20 examples) comprise less than one-fifth of the total metaphoric examples chosen for the study. The selected models represent the items and phenomena that play a central role in the world surrounding us. The content analysis has demonstrated the process of metaphoric transfer, which involves utilizing the resemblance in form, structure, and function between items to develop new terms that resemble their original objects. Gaining comprehension of the underlying mechanisms of this process enables both military specialists and the public audience to interpret and decipher the meaning of such metaphoric expressions accurately. The findings of the study and the procedure for selecting metaphoric models and distributing them into anthropomorphic and non-anthropomorphic categories have the potential for application in various specialized fields such as law, pedagogy, economics, and political discourse. This could greatly enhance our understanding of the formation of metaphoric models and their impact on symbolic language.

Overall, the study outlines procedures for differentiating between anthropomorphic and non-anthropomorphic models and categorizing metaphoric examples into distinct selected categories. These techniques can be utilized in other specialized fields of terminology to identify patterns that can be used as a foundation for metaphoric transfer.

References

- 1 The Evolution of Ship Naming in the U.S. Navy. (n.d.). Retrieved from <https://www.history.navy.mil/browse-by-topic/heritage/customs-and-traditions0/ship-naming/the-evolution-of-ship-naming-in-the-u-s---navy.html>.
- 2 Kelle, B.E., Ames, F.R., & Wright, J.L. (Eds.). (2014). Warfare, Ritual, and Symbol in Biblical and Modern Contexts. *Society of Biblical Literature*. Retrieved from <https://doi.org/10.2307/j.ctt6wqb3g>.
- 3 Ciaccio, J. (2010). The Development of Ancient Greek Naval Warfare A Study of the Technical, Social, Historical, and Political Developments in Ancient Greek Naval Warfare until the End of The Peloponnesian War. *Senior Honors Thesis*. Rutgers University. Retrieved from <https://history.rutgers.edu/docman-docs/undergraduate/honors-papers-2010/235-the-development-of-ancient-greek-naval-warfare/file>.
- 4 Landee, B.M., Geiselman, R.E., & Clark, C.S. (1981). Military Symbolology: A User-Community Survey. Retrieved from <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA138921.pdf>.
- 5 Elgenius, G. (2005). Expressions of Nationhood: National Symbols and Ceremonies in Contemporary Europe. *Doctoral Thesis*. University of London. Retrieved from https://etheses.lse.ac.uk/638/1/Elgenius_expressions_nationhood.pdf.
- 6 Spatola, N., Marchesi, S., & Wykowska, A. (2022). Different models of anthropomorphism across cultures and ontological limits in current frameworks the integrative framework of anthropomorphism. *Frontiers in Robotics and AI*, 9. Retrieved from <https://doi.org/10.3389/frobt.2022.863319>.
- 7 Stephens, V., Matthews, L., Cornelissen, J.P., & Rowlands, H. (2021). Building Novel Supply Chain Theory Using “Metaphorical Imagination”. *The Journal of Supply Chain Management*, 58(1), 124–139. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/jscm.12257>.
- 8 Lakoff, G., & Johnson, M. (1981). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- 9 Lakoff, G. & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, Chicago (Original Work Published 1980). Retrieved from <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226470993.001.0001>.
- 10 Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (2nd ed., pp. 202–251). Cambridge University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.013>.
- 11 Gibbs, R.W. (2011). Evaluating Conceptual Metaphor Theory. *Discourse Processes*, 48(8), 529–562. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/0163853X.2011.606103>.
- 12 Kövecses, Z. (2016). “Conceptual metaphor theory”. In *The Routledge Handbook of Metaphor and Language*, 13–27. E. Semino and Z. Demjén (Eds). London/New York: Routledge.
- 13 Kövecses, Z. (2020). *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, i–ii. Print.
- 14 Bundgaard, P. (2019). The structure of our concepts: A critical assessment of Conceptual Metaphor Theory as a theory of concepts. *Cognitive Semiotics*, 12(1), 20192010. Retrieved from <https://doi.org/10.1515/cogsem-2019-2010>.
- 15 Zhang, X. (2021). Development and Critiques of Conceptual Metaphor Theory. *Theory and Practice in Language Studies*, 11(11), 1487–1491. Retrieved from <https://doi.org/10.17507/tpls.1111.18>.
- 16 Garelo, S. (2024). Metaphor as a “Matter of Thought”: Conceptual Metaphor Theory. In *The Enigma of Metaphor*. UNIPA Springer Series. Springer, Cham. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-031-56866-4_3.
- 17 Omoboye, M., Nkechi, E., Eneh, & Mwuese, Titor-Addingi, C. (2024). Metaphorical language in couple's therapy: A conceptual exploration of its impact on conflict resolution. *World Journal Of Advanced Research and Reviews*. Doi: 10.30574/wjarr.2024.21.2.0633).
- 18 Nur Fadilla, D.A., Ariani, S., & Dewi Max, J.I. (2023). A stylistic analysis of figurative language in ariana grande’s song lyrics. *Ilmu Budaya: Jurnal Bahasa, Sastra, Seni, dan Budaya*. Retrieved from <https://e-journals.unmul.ac.id/index.php/JBSSB/article/view/8705>.
- 19 Vučković, Z. (2022). Metaphorical language in specialized and popular scientific texts. *Sports, media and business*, 8(1), 97–113. Retrieved from <https://doi.org/10.58984/smb2201097v>.
- 20 Leong, C.W., Klebanov, B.B., Hamill, C., Stemle, E.W., Ubale, R., & Chen, X. (2020). A Report on the 2020 VUA and TOEFL Metaphor Detection Shared Task. *FIGLANG*. Retrieved from <https://aclanthology.org/2020.figlang-1.3/>.
- 21 Press Gazette. (2024, September 30). Top 50 news websites in the world: Traffic pulls after big July for US politics. *Press Gazette*. Retrieved from https://pressgazette.co.uk/media-audience-and-business-data/media_metrics/most-popular-websites-news-world-monthly-2/
- 22 Steen, G., & Pragglejaz Group. (2007). MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. *Metaphor and Symbol*, 22(1), 1–39. Retrieved from https://doi.org/10.1207/s15327868ms2201_1.
- 23 Müller, F.C. (2009). Knife rest. Retrieved from https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/44/Messerbank_2_fcm.jpg/1199px-Messerbank_2_fcm.jpg?20090809180932.
- 24 Ww1centenary. (2014). Chevaux De Frise, Champagne. WW1 Revisited. Retrieved from <https://ww1revisited.com/2014/03/28/chevaux-de-frise-champagne/>.
- 25 Alien enemy. (n.d.). In Merriam-Webster Dictionary. Retrieved from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/alien%20enemy>.
- 26 Jabulani, S. (2003). *Why is the Doctrine and Experience of Holiness Important? Africa Speaks: An Anthology of the Africa Nazarene Theology Conference*, 112–116. Retrieved from <https://didache.nazarene.org/index.php/filedownload/regional-theology-conferences/africa-speaks/234-afrspk-14-sibanda/file>.

- 27 (2024). Free Photo | Futuristic representation of dragon creature. Freepik. Retrieved from https://www.freepik.com/free-image/futuristic-representation-dragon-creature_138338285.htm#query=mountain%20dragon%20teeth&position=2&from_view=keyword&track=ais_user&uuiid=1bc2e6b0-a848-424d-88e3-a96e97927cc6.
- 28 (2022). Russian media. *Dragon's teeth*. Retrieved from https://mil.in.ua/wp-content/uploads/2023/01/photo_2022-11-25_09-00-43-1.jpg.
- 29 Korkolis, M. (1986). *APP-6 Military Symbols For Land Based Symbols* (PDF). *alternatetwars.com*. Retrieved from the original (PDF) on June 19, 2018.
- 30 (2005). Silver Triangle. (n.d.) *Dictionary of Military and Associated Terms*. Retrieved from <https://www.thefreedictionary.com/Silver+Triangle>.
- 31 Lemay-Hébert, N. (2018). Living in the Yellow Zone: The Political Geography of Intervention in Haiti. *Political Geography* 67, 88–99. Retrieved from doi:10.1016/j.polgeo.2018.08.018.
- 32 Military Command Outlines the “Red”, “Yellow” and “Green” Working Zones for Journalists in the South. *Institute of Mass Information*. Retrieved from <https://imi.org.ua/en/news/military-command-outlines-the-red-yellow-and-green-working-zones-for-journalists-in-the-south-i51577>.
- 33 Under a Tropical Sun: Military Terms. (n.d.). Retrieved from <https://www.mq.edu.au/macquarie-archive/under/research/militaryterms.html#:~:text=ditch%3A%20linear%20trench%2C%20either%20wet,line%20of%20communications%20for%20defenders/>.
- 34 Caterpillar. (n.d.). Terminix. Retrieved from <https://www.terminix.com/-/media/Feature/Terminix/Articles/caterpillar.jpg?h=400&w=600&rev=224696de3b7b42408b92d35cc78f0ec2&hash=9A364FCE79D1F22CE80BF41CE3E76D71>.
- 35 Miall, J. (2009). Continuous tracks on a bulldozer. *Wikipedia*. Retrieved from https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f5/Caterpillar_track_shingle.JPG/1280px-Caterpillar_track_shingle.JPG.
- 36 Blake, C. (n.d.). *Nathofagus gunnii*, also known as tanglefoot. Australian Geographic. Retrieved from <https://i0.wp.com/www.australiangeographic.com.au/wp-content/uploads/2022/04/Nothofagus-Gunnii-scaled.jpg?resize=1000%2C563&ssl=1>.
- 37 (2015). Tanglefoot wire. Caiman. Retrieved from <https://caiman.ua/en/products/engineering/mzp>.
- 38 Philmarin. (2011). *Centaurea calcitrapa* (Abrojos). Retrieved from https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/29/Centaurea_calcitrapa_001.jpg.
- 39 Workshop “ART of STEEL” (n.d.). The caltrops the Ukrainian Art of Steel workshop has been manufacturing with traditional blacksmithing for the current war with Russia. Retrieved from <https://www.facebook.com/aos.rv.ua/photos/a.2969720946426195/4985641044834165/>.

Е.А. Моругова

Терминжасамдағы метафоралық тасымалдау: әскери метафоралық тілдегі антропоморфтық және антропоморфтық емес үлгілерді зерттеу

Мақалада антропоморфтық және антропоморфтық емес үлгілерге ерекше назар аударып, әскери терминологияда метафоралық тасымалдаудың қалай қолданылатыны талданған. Зерттеудің мақсаты метафоралық тасымалдау нәтижесінде пайда болатын метафоралық үлгілерді жіктеу және анықтау, сондай-ақ олардың негізін және әскери саладағы жаңа терминдердің мағынасына әсерін зерттеу. Әскери метафораларды түсіну және дұрыс түсіндіру сарапшылардың да, көпшіліктің де жаңа әскери терминдерді жақсырақ қабылдауы үшін маңызды. Талдау көрсеткендей, антропоморфтық үлгілер антропоморфтық емес үлгілерге қарағанда өте көп, өйткені адамға қатысты объектілер күнделікті өмірде мағыналы және жиі кездеседі. Зерттеу нәтижелері метафоралық тасымалдауды және терминологияның басқа салаларындағы антропоморфтық және антропоморфтық емес үлгілер арасындағы айырмашылықтарды одан әрі зерттеуге негіз бола алады.

Кілт сөздер: метафоралық тасымалдау, әскери терминология, антропоморфтық үлгілер, антропоморфтық емес үлгілер, әскери метафоралар.

Е.А. Моругова

**Метафорический перенос в терминологии: исследование
антропоморфных и неантропоморфных моделей
в военном метафорическом языке**

Авторы статьи проанализировали, как метафорический перенос используется в военной терминологии, обращая особое внимание на антропоморфные и неантропоморфные модели. Цель исследования — классифицировать и выявить метафорические модели, возникающие в результате метафорического переноса, а также изучить их основы и влияние на значение новых терминов в военной сфере. Понимание и правильная интерпретация военных метафор важны для лучшего восприятия новых военных терминов как экспертами, так и широкой аудиторией. Анализ показал, что антропоморфные модели встречаются чаще, чем неантропоморфные, поскольку объекты, связанные с человеком, более значимы и распространены в повседневной жизни. Результаты исследования могут послужить основой для дальнейшего изучения метафорического переноса и различий между антропоморфными и неантропоморфными моделями в других областях терминологии.

Ключевые слова: метафорический перенос, военная терминология, антропоморфные модели, неантропоморфные модели, военные метафоры.

Information about the author

Morugova, Yelena — Doctoral student, Master of Arts, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: morugova.yelena@gmail.com.

Г.Ә. Сәрсеке^{1*}, Ж.Қ. Сентірбек¹

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-noшта: *sarseke_ga@enu.kz)*

Ер мен әйел әңгімелесулеріндегі сөзді бөлу құбылысы: қазақ тілді подкастар негізінде

Кейінгі жылдары коммуникациядағы үстемдік тақырыбы әлеуметтік лингвистикалық зерттеулердің өзекті мәселесі ретінде қарастырылуда, өйткені бұл — сөйлеу мінез-құлқының сценарийлерін анықтайтын негізгі факторлардың бірі. Қоғамда сөйлеу мінез-құлқының гендерлік стереотиптермен тікелей байланысы бар, сондықтан әңгімелесудегі үстемдіктің де гендерлік негізі бар. Аталмыш мақалада әңгімелесу барысында қай жыныстың үстемдік ететіні, үстемдігін көрсетуде қандай тәсілдер қолданатыны, соның ішінде сөзді бөлудегі ерекшеліктеріне қатысты мәселелер қамтылған. Зерттеу мақсаты — қазақ тілді подкастар негізінде ер мен әйел әңгімелесулеріндегі сөзді бөлу құбылысын талдау. Зерттеудің нысаны — қазақша ауызекі сөйлеу тіліндегі ерлер мен әйелдердің сөзді бөлу құбылысының көріністері. Зерттеу материалы — авторлар транскрипциялаған әлеуметтік желідегі қазақ тілді подкастардың жазбалары. Зерттеуде, алдымен, тіл біліміндегі сөзді бөлу құбылысына қатысты ғылыми зерттеу тұжырымдарына сараптамалық шолу жасалды. Қазақ тілді ер мен әйел әңгімелесулеріндегі сөзді бөлу құбылысының өзіндік ерекшеліктері айқындалды: әйелдерге қарағанда ерлердің сөзді жиі бөлетіні анықталды; сөзді бөлуде ерлердің үстемдігі және сөйлеу барысын бақылауы айқын екені дәлелденді; ер мен әйелдің сөзді бөлудегі мақсаттары әртүрлі екені айқындалды; қазақ сөйлеуінде сөзді бөлудің ұлттың мәдениетімен де байланысы негізделді.

Кілт сөздер: тіл және гендер, ер тілі, әйел тілі, сөзді бөлу, қабаттасу, әңгімелесу, доминанттылық.

Kipicne

XX ғасырда әлеуметтік лингвистикалық зерттеулерде ер және әйел әңгімелесулеріне және екі жыныс өкілдерінің сөйлесу айырмашылықтарына назар аударыла бастады. Зерттеулердің басым бөлігі «Билік үшін күрес» тақырыбында жүргізілді, яғни «Ер мен әйел әңгімелесуде үстемдік үшін бәсекелеседі ме?» деген сұраққа жауап іздеді. Бұл сұраққа жауап одан да маңызды «Ерлер әңгімелесуде үлкен күшке ие бола ма?» деген мәселеге әкелді. Осы мәселені 1970 жылдардан бастап әртүрлі зерттеушілер қайталап көтерді. Зерттеулер нәтижелері күрделене түскендіктен, лингвистер ерлер мен әйелдер арасындағы әңгімелесулерде сөзді бөлудің пайда болу себептеріне назар аудара бастады. Әр жыныс екінші бір жыныстың сөзін жиі бөлетініне шағымданғандықтан, сөзді бөлудің нақты себепкері кім екендігіне түсініктеме көпке дейін болған жоқ. Шын мәнінде, ерлер мен әйелдер арасындағы әңгімелесулерде қай жыныс өкілінің сөзді жиі бөлетіндігі және оған не себеп екендігі әлі анықталмады. Дегенмен зерттеушілер өз зерттеулері шеңберінде белгілі бір нәтижелерге қол жеткізді. Сөзді бөлу құбылысы алғаш зерттеле бастағанда сөзді бөлудің дәйекті анықтамасы да болмаған. Осылайша, әңгімелесудегі гендерлік рөлге көшпестен бұрын, зерттеушілер алдымен сөзді бөлудің не екенін және оның не үшін пайда болатынын зерттеуі керек болды.

Гендер лингвистикасы саласындағы зерттеулерден ер мен әйелдің, ер мен ердің және әйел мен әйелдің әңгімелесулері кезіндегі сөзді бөлуге қатысты үш түрлі пікір ұстанымын байқаймыз. Біріншісі «басымдық және бағыныштылық» деп аталады. Бұл көзқарасты жақтаушылар қатарында Д. Циммерман, К. Уэст және Р. Лакофф бар. Д. Циммерман мен К. Уэст ер мен әйел, ер мен ер, әйел мен әйел арасындағы әңгімелесулерді талдай отырып, әңгімелесулер барысындағы ерлердің үстемдігін анықтайды [1]. Зерттеуге он (10) ер мен ер, он (10) әйел мен әйел және он бір (11) ер мен әйел арасындағы әңгімелесулер алынған. Зерттеу нәтижесінде ерлердің сөзді жиі бөлетіндігі анықталған, әсіресе, ер мен әйел арасындағы әңгімелесулерде ерлер жиі бөлген. Нақтырақ айтқанда, ер мен әйел арасындағы әңгімелесулерден 48 сөзді бөлу фактісі тіркелген, соның 46 жағдайында сөзді ерлер бөлген. Ғалымдар зерттеу нәтижесінде ерлер сөйлеп тұрған адамды тоқтату үшін және әңгімені бақылауда ұстау үшін сөзді жиі бөледі деген қорытындыға келеді [1; 125]. Мұны әйелдер мен ерлер

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: sarseke_ga@enu.kz

арасындағы әңгімелесулерде олар бір-біріне тең емес, ерлер басымдықта болатындығымен түсіндіреді. Демек, зерттеу авторлары сөзді бөлуді әңгімелесу барысындағы «билік және бақылауды» көрсетудің құралы ретінде қарастырады. Р. Лакофф өз зерттеуінде ерлердің әңгімелесуді басқаруының үш түрлі әдісіне тоқталады [2]. Олар: сөзді бөлу, әңгімелесу тақырыбын бақылау және елеу немесе жауап бермеу. Осы үшеуінің ішінде бәрінен жаманы — жауаптың болмауы. Сөзді бөлу сөйлеп тұрған адамға қаншалықты жағымсыз әсер етсе де, ол сөзді бөлушінің әңгімені тыңдап отырғанын білдіреді, ал жауап бермеу немесе елеу мүлде тыңдамай отырғанын немесе оны маңызды санамайтындығын көрсетеді. Р. Лакоффтың пікірінше, сөзді бөлу әйелдердің әңгімелесу барысындағы әлсіздігін білдіреді [2; 28]. Осыған ұқсас пікірді П. Эскерт пен С. МакКоннел-Джинеттің «Тіл және жыныс» еңбегінен де көруге болады [3]. Ғалымдар сөзді бөлуші кей жағдайда өз үстемдігін көрсету мақсатында да сөзді бөлетіндігін айтады. П. Эскерт пен С. МакКоннел-Джинет басқалардың сөзін бөлуге бейім адамдарды үнемі «күшті» деп санауға болмайды, «бірақ олар өздері сөздерін бөлген адамдарды уақытша болса да дәрменсіз етеді» деп түйіндейді [3; 114]. Орыс тіл білімінде де осыған ұқсас зерттеулер бар және ол зерттеушілердің ұстанған ұстанымдары біз сипаттап отырған пікірлерге ұқсас келеді. Мәселен, А.Ю. Беляева ерлер мен әйелдердің ауызекі сөйлеулерін таспаға жазып алған жазбаларын декодтауға негізделген зерттеуінде ер адамдар әйелдерге қарағанда әңгімелесушінің сөзін бөлуге бейім екенін анықтаған [4]. Автор бұл құбылысқа былайша түсініктеме береді: «Әңгімелесу барысында ер адамдар бәсекелестік тактикасын ұстанады, әңгімелесуде олар жетекші орынға ұмтылады. Өзінің көшбасшылығын көрсету үшін «сөзді бөлуге» «сөзді бөлумен» жауап береді және көшбасшы болу үшін бірінші сөйлеуге тырысып, әйелдердің сөзін жиі бөледі» [4; 177]. Керісінше, әйелдер арасындағы өзара әңгімелесулерде сөзді бөлу аз кездеседі. Мұның себебін А.Ю. Беляева сөзді бөлуді әйелдер ерлерге қарағанда жеңіл қабылдайтындығымен түсіндіреді. Сондай-ақ «әйелдер өзінің әңгімесі үзіліп қалатынын білсе де, сөзді бөлушіге мүмкіндік береді» [4; 177]. И. Грошев сөзді бөлу құбылысын психологиялық тұрғыдан түсіндіреді. Оның ойынша, сөзді жиі бөлу — адамның басқа адамдардың көңілін өзіне аударудың, өзін тыңдатудың бір жолы. Сонымен қатар автор сөзді бөлу ер мен әйел арасындағы әңгімелесуде жиі кездесетініне және көп жағдайда ерлер басым рөлде болып, сөзді жиі бөлетініне назар аудартады [5; 272].

Екінші пікір ұстанымына сөзді бөлуді «ережені бұзу факторы» ретінде қарастыру негіз болады. Бұл көзқарас алғаш Х. Сакс, Э. Шеглофф және Г. Джефферсонның «Әңгімелесуде сөйлеу кезегін ұйымдастырудың қарапайым жүйесі» еңбегінде жарияланды [6]. Ғалымдар кезекпен сөйлесудің үлгісі «бір тараптың бір уақытта сөйлеуі» және «сөйлеушілер кезегінің ауысып отыруы» деп көрсетеді. Ал сөзді бөлу осы үлгінің сақталмауынан, яғни әңгімеге қатысушы әр тараптың өз кезегін сақтамай, қарама-қарсы тараптың құқығын бұзуынан болады [6; 699]. Осыған ұқсас пікірді Л.А. Ливигстон, У. Флауерс, В.А. Холдер және В.П. Райан зерттеуінен кездестіреміз [7]. Ғалымдар әңгімелесуде кезек сақтау бұл сөзді қашан бастап, қашан аяқтау керектігін білу, сонымен қатар басқаларға да осылай жасауға мүмкіндік беру деп таниды. Сөзді бөлу бұл осы кезектің сәтсіз орындалуы болады, соның нәтижесінде әңгімелесудегі барлық жүйе бұзылады [7; 242]. Д. Джеймс пен С. Кларк тіл мен гендер тақырыбы аясында 1965 жылдан 1991 жылға дейін жасалған зерттеулерге талдау жасайды [8]. Ғалымдар «сөзді бөлу әртүрлі контексте әртүрлі қызмет атқарады ма?» және «әңгімелесуде ерлер әйелдерге қарағанда сөзді жиі бөледі ме?» деген сұрақтарға жауап іздейді. Ең алдымен, Д. Джеймс пен С. Кларк сөзді бөлуді үстемдікті білдіретін жағымсыз әрекет деп көрсететін пікірге қарсы шығады. Авторлардың пікірінше, сөзді бөлу — қалыпты әңгіме барысынан ауытқу [8; 238]. Сонымен қатар сөзді бөлуді зерттегенде оның қолданылған мақсатын білу аса маңызды. Д. Джеймс пен С. Кларк сөзді бөлудің екі түрлі мақсатын атап көрсетеді. Мысалы, сөзді бөлу қолдау мақсатында, айталық «mmm», «иә», «дұрыс» сияқты сөз қолданыстарымен, т.б., сондай-ақ сөйлеуші мен тыңдаушы арасында түсініспеушіліктер орын алған кезде сөз бөлінеді. Басқа жағдайларда бұл екі мақсат болмайды да, басқа да әртүрлі себептерден сөзді бөлу орын алады. Мысалы, тыңдаушының сөйлеуші тыныс алу үшін кідіргенде, сөзін аяқтады деп ойлап, сөзді бастап кетуі немесе сөйлеуші сөйлеу қарқынын бәсеңдеткенде, тыңдаушы сөйлеп бастауы, т.б. түрлі себептер мақсатсыз болуы мүмкін [8; 238].

Үшінші пікір ұстанымы — сөзді бөлуді «ер мен әйелдің арасындағы айырма» ретінде қарастыру. Яғни ер мен әйелдің физиологиялық, биологиялық және әлеуметтік ерекшеліктеріне байланысты болады да, сөзді бөлу кезінде де екі жыныстың осы ерекшеліктері көрініс береді. Бұл пікірді ұстанушылар қатарында Д. Таннен мен Дж. Коутс бар. Д. Таннен ер мен әйел әртүрлі субмәдениет өкілдері болғандықтан, оларда кездесетін тілдік айырмашылықтар — сол субмәдени айырманың

көрінісі деп есептейді [9]. Ер мен әйел арасындағы мұндай айырмашылықтарды көрсету үшін Д. Таннен мынадай мысал келтіреді: ерлер қоғамдық жерде, көпшілік алдында сөйлегенді жақсы көреді, себебі олар сол арқылы өздерінің тәуелсіздігін, маңыздылығын көрсетеді. Сондай-ақ ерлер өз білімімен бөлісу, әзілдесу және бір оқиғаны айту мақсатында әңгімелеседі. Бұл дегеніміз ерлер өздерімен аса таныс емес адамдармен жақсы әңгімелесе алатындығын білдіреді. Әйелдер, керісінше, оңаша сөйлескенді ұнатады. Ғалымның айтуынша, «әйелдер әңгімелескенде ұқсастықтардың болуына және басынан өткен тәжірибені салыстыруға көп мән береді» [9; 74]. Сөзді бөлуді де әйелдер жеңіл қабылдап, көп жағдайда сөзді бөлушімен бірге сөйлей береді. Мұны Д. Таннен «қабаттасу» (overlapping) деп атайды. Ғалым ер мен әйелдің әңгімелесудегі бірнеше айырмашылықтарын сипаттай келе, мынадай қорытындыға келеді: егер ер мен әйел өздерінің айырмашылықтарын білсе, қақтығыстардың алдын алуға болады және екі тарап та өз пікірлерін толықтай айта алатын еді. Дж. Коутс 1996 жылы әйелдер сөйлеуінің жалпы лингвистикалық ерекшеліктерін анықтау үшін жиырма (20) әйел арасындағы әңгімені талдаған [10]. Ғалым әйелдер әңгімелесу барысында бір-бірін әртүрлі сөздермен, интонациямен толықтырып отырады деген тұжырым жасайды. Сонымен қатар әйелдер өз сөйлеуінде көбіне толымсыз сөйлемдерді қолданады. Ғалым әйелдер арасындағы әңгімелесуде қабаттасу жиі орын алады деген қорытындыға келеді, әсіресе әңгімелесуге екіден көп әңгімелесуші қатысқан кезде, бір-бірінің сөзіне жиі қабаттасады. Ал сөзді бөлу әйелдер арасында өте сирек кездеседі, сөзді бөлу бола қалғанның өзінде, ол толық сөзді бөлмейді деген қорытындыға келеді [10; 151].

Аталған үш пікір ұстанымына психологтардың пікірін де қосуға болады. Себебі психологтар ер мен әйел арасындағы әңгімелесудегі сөзді бөлу құбылысын екі жыныстың психологиялық ерекшеліктерімен байланыстырады. Мәселен, психолог ғалым А. Егидес сөзді бөлу құбылысын адамның сөйлеу және есту қажеттілігімен тікелей байланысты қарастырады [11]. Сөзді бөлу кез келген әңгіме түрінде кездеседі, бұл сөзді бөлушінің психологиялық эмоционалды түрдегі өз-өзін ұстай алмауы деп түсіндіреді. Сонымен қатар ғалым психологияда адамдар арасындағы әңгімедегі сөзді бөлу құбылысының екі түрлі үлгісі бар екенін атап көрсетеді. Олар: біріншісі, әңгімеде көшбасшы, яғни доминантты тұлға бар, басқалары тек сирек түрлі түсініктеме, ескертпелер қосып отырады, аяғында бұл әңгіме түрі монологқа айналады. Екіншісі, әңгімеде доминант тұлға жоқ, барлығы бір-бірін тыңдамай бір уақытта сөйлей береді. Ғалым сөзді бөлу әңгімелесуде өте жағымсыз әсер беретіндігін баса көрсетіп, барынша сөйлеушінің сөзін бөлмеуге тырысу керек деген қорытындыға келеді [11; 30].

Тіл біліміндегі ер мен әйел әңгімелесулеріндегі сөзді бөлуге қатысты жасалған зерттеулерге сараптамалық шолу жасау нәтижесінде мынадай тұжырым жасауға болады: әңгімелесуге қатысушылар үлкен рөл ойнайды, мысалы, ер мен әйел арасындағы әңгімелесуде көбіне ерлер сөзді жиі бөліп, әңгімелесуде үстемдік етуге тырысады. Ал тек ер мен ер немесе әйел мен әйел арасындағы әңгімелесулерде мұндай жағдайлар көп байқала бермейді. Сондай-ақ үш пікір ұстанымы бойынша да зерттеулерде сөзді бөлу жағымсыз әрекет ретінде көрінеді, сөзді бөлушілер басқа адамдарға теріс әсер қалдырады деген қорытынды жасайды.

Қазақ тіл білімінде сөзді бөлу құбылысы жеке тақырып ретінде зерттелмеген. Біздің зерттеуіміз аталған құбылысқа алғаш көңіл аударған зерттеу болып табылады. Дегенмен қазақ тіліндегі ер мен әйелдің сөйлеу ерекшеліктерін қарастыратын зерттеулерде әңгімелесудегі үстемдік туралы, сөзді бөлу барысындағы ер мен әйелдің вербалды және бейвербалды амалдары жайлы пікірлер кездеседі. Мысалы, Г. Бейсембаева мен А.К. Калибасовалар «Гендерлік лингвистикадағы эмоцияны айқындайтын лексика (ағылшын және қазақ тілдері негізінде)» атты мақалаларында: «Тілде мұндай дөрекі сөйлеу ер адамдарға тән. Бұл, әрине ер адамның физиологиялық табиғатымен тығыз байланысты. Өйткені ер адам әйел адамға қарағанда доминант болып келеді. Яғни көп жағдайда ер адам үстемдік етеді. Соған сай ер адамның тілдік қолданысында дөрекі мәнді лексика көптеп ұшырасады», – деген пікір айтады [12; 45]. Келесі бір ерекшелік қазақ мәдениетіндегі ер мен әйелдер қолданатын бейвербалды амалдарға қатысты. Соның ішінде әйелдерге тән бейвербалды амалдар қатарында әйелдердің өздерінің ренішін, келіспеушілігін, қолдамайтындығын көп жағдайда үнсіз, бейвербалды амал әрекетпен көрсететіні зерттеулерде айтылады. Айталық, Б. Момынованың «Қазақ ым-ишараттары: сөйлеу этикеті мен қатысым мәдениетінде» еңбегінде мынадай мысал келтіріледі: «Ал төменде келтірілетін мысал ері мен әйелі арасындағы коммуникацияның қазақы ерекшелігін көрсетеді... «Әйелдер қаза үстінде де күйеулерінің қас-қабағына қарап дауыс шығара алмайды (Ө. Нұрпейісов «Қан мен тер»); Жолаушылар өзінен тартынып отырғанын сезіп, «шыға тұрайын ба»

дегендей күйеуі жаққа көз жүгіртіп еді, «кылп етпе» дегендей үнсіз тұқыртуды ұқты (Ө. Кекілбаев «Елең-алаң») [13; 131]. Әйелдердің мимикасы ерлерге қарағанда айқынырақ білінеді. Сондықтан сөйлесу кезінде әйелдер сөйлесушімен келісетіндігін немесе келіспейтіндігін, разы немесе наразы екенін бас изеу, бас шайқау, ернін тістеу, қабағын түю сынды им-ишараттармен жеткізген.

Қазақ сөйлеу тіліндегі сөзді бөлу құбылысын гендерлік қырынан зерттеу өзекті. Ер мен әйел әңгімелесулеріндегі сөйлеудің кезегін сақтау тәртібін бұзудан туындайтын сөзді бөлу сияқты сөйлеу құбылысын зерттеу маңызды. Бұл өз кезегінде қазақ тіл білімінің әлеуметтік лингвистика саласында және тіл мен гендер аясында жасалатын зерттеулердің тақырыбын да, ауқымын да кеңейтеді. Сонымен қатар жоғарыда шолу жасалған шетел зерттеулерінің нәтижелерін қазақ тілді деректер негізінде жүргізілген зерттеулермен қатар қойып, нәтижелері мен қорытындыларын ұқсастықтары мен айырмашылықтары бойынша салыстыруға мүмкіндік ашады.

Зерттеудің деректері мен әдістері

Біз зерттеудің әдісі ретінде *әңгімелесуді талдау* әдісін қолдандық. Ағылшын тіліндегі *conversational analysis* терминін қазақ тілінде *әңгімелесуді талдау әдісі* деп алдық. Бұл әдістің негізінде түрлі сөйлесушілер арасындағы күнделікті сөйлеу барысындағы әңгімелесулерді әр қырынан талдау жатыр. Әңгімелесу қалай жүзеге асады деген сұраққа жауапты осы әдіспен зерттеудің нәтижесінде алынған көптеген зерттеу нәтижелерінен алуға болады. Аталған әдісті Х. Сакс 1950 жылдардың аяғында Лос-Анджелестегі «Суицидті алдын-алу орталығына» түскен телефон қоңырауларын зерттеу барысында ойлап тапқан. Әңгімелесуді талдау әдісі — табиғи түрде болатын әңгімелесуді қатаң және жүйелі түрде сипаттау әдісі [12; 73]. Әңгімелесуді талдау әдісінде кемінде екі сөйлесуші болуы керек. Бұл әдістің қарастыратын мәселесі мынада: әңгімелесудегі тәртіпті сақтауда қолданылатын ережелерді және заңдылықтарды қарастырады. Қарапайым тілмен айтқанда, бұл әдіспен ауызша әңгімелесу қалай жүзеге асатыны зерттеледі.

Біздің зерттеуіміздің деректері YouTube желісіндегі қазақ тіліндегі подкастар болды. Талдауға екі түрлі подкасты іріктеп алдық. Подкастарды алу себебіміз, олардың көрермендер арасында кеңінен танымал болуы және ең бастысы, біздің зерттеуіміздің мақсатына сәйкес, ауызекі сөйлеу тілінің нақты көрінісі бола алуы. Бүгінгі таңда цифрлық медиаортада танымалдығы жағынан подкаст көш бастап тұр. Подкастарға деген мұндай жоғары сұраныстың болуына оның бірнеше артықшылықтары себепкер десек болады. Подкастың ерекшеліктеріне «ақпаратты алудағы қолжетімділік, контент мазмұнын таңдаудағы еркіндік және кез келген уақытта тыңдау еркіндігі» [13; 194], «подкасқа қатысушылардың еркін болуы, ашық әңгімелердің айтылуы, кері байланыстың болуы, тақырып таңдау еркіндігі және уақыт жағынан ыңғайлылық» жатады [14; 112]. Көбінесе подкаст тақырыптары әлеуметтік маңызды мәселелерге арналады. Подкастың форматы адамдарға ыңғайлы және қарапайым. Интернетке, микрофонға қол жеткізе алатын және өз ойы бар, кез келген тақырыпта бірдеңе айтқысы келетін қарапайым адамдардың арасындағы әңгімелесуді көрсетеді. Мұндай медиа өнімді кез келген ыңғайлы уақытта және жерде тыңдауға болады.

Алдымен подкаст дегеніміз не, соған қысқаша түсінік бере кетейік.

Подкаст — аудио немесе бейне форматында жазылатын және онлайн тыңдауға немесе көруге, сондай-ақ жүктеуге және түсініктеме беруге болатын мерзімді шығарылымдар сериясы. Подкаст, Е.А. Воинова мен Е.В. Сивяковалардың айтуынша, «әртүрлі тақырыптар бойынша ақпарат және психологиялық көмек пен түрлі кеңес алудың ыңғайлы әрі қолжетімді жолы. Сондай-ақ подкаст ақпаратты үлкен аудиторияға таратуға және қатысушылар мен тыңдарман арасында қарым-қатынас, диалог орнатуға мүмкіндік береді» [15; 107-108]. Қазіргі таңда подкастар қалың көпшілік ортасында пікірталас жүргізуге және ақпаратты кең аудиториямен бөлісуге мүмкіндік беретін танымал медиа форматқа айналды. Подкаст кез келген жерде және кез келген уақытта бірнеше адам бірігіп, әртүрлі маңызды тақырыпта өз ойларын білдіріп, әңгімелесетін және осы әңгімелесуді кез келген адам көре алатын қолжетімді медиа құрал болғандықтан, біздің зерттеуімізге де тиімді материал бола алады.

Біз зерттеуге екі подкастыны іріктеп алдық. Іріктеудегі бірінші критерий — ер мен ер және әйел мен әйел арасындағы әңгімелесулерден тұрған подкастардың болуы. Сондықтан бір подкастың қатысушылары — тек ер адамдар, екінші подкаст қатысушылары — тек әйел адамдар. Екінші критерий — әңгімелесуге қатысушылардың жастарының әртүрлі болуы. Екі подкаста да ер және әйел қатысушылардың жастары әртүрлі: жастар да, орта жас және үлкен жастағы топтың да өкілдері бар. Бұл зерттеу нәтижелерін талдауда және талқылауда жас ерекшеліктеріне қатысты салыстырулар жасауға, сондай-ақ сөзді бөлудегі ұлттық мәдени ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік береді. Үшінші

критерий — подкастардың уақыт ұзақтығы шамалас болуы. Подкастардың бірдей немесе шамалас уақыт ұзақтығында тандалуы ондағы сөзді бөлулердің санын есептеудегі дәлдікті қамтамасыз етеді. Тым ұзақ подкастыны тым қысқа подкаспен салыстыруға келмейді. Зерттеу нәтижелері дәлді және дәлелді болу үшін әңгімелесу ұзақтығы жуықтас болуы маңызды. Іріктеудегі мына бір тұстарды да атап өткіміз келеді: ашық дереккөздерде саны жағынан ер де, әйел де бірдей қатысатын таза қазақ тіліндегі подкастар аз кездесті. Подкастардың ішінде бір ғана әйел, үш не одан да көп ер адам қатысқан подкастар жиі кездеседі. Сондай-ақ көп подкастардың табиғи ауызша сөйлеудің көрінісі бола алмайтыны көрінді: көп подкастарда спикер қатысып, сөйлеушілердің сөз алу кезегін сол адам — спикер реттеп отырады. Ондай подкастардан сөйлеудегі еркіндік пен тосындықты табу қиынырақ, тіпті кейбір подкастарда тіпті мүмкін емес. Ал сөзді бөлу — табиғи сөйлеу құбылысы, ол нағыз жанды сөйлеудің барысында орын алады. Сондықтан спикермен сөз алу және сөз беру кезегі реттелетін подкастардан ондай тосындықты кездестіру, сөзді бөлуді ұшырату мүмкін бола қоймайды. Біз талдаған подкастарда спикер жоқ, бірнеше адамдар еркін сөйлесіп отырады.

Сонымен, зерттеуге ер мен ер және әйел мен әйел арасындағы әңгімелесулерден тұрған екі подкаст алынды. Бірінші подкаста әңгімелесуге 5 ер адам қатысады. Жастары 25-58 жас аралығын құрайды. Әңгіменің негізгі тақырыптары бизнес, саясатқа қатысты. Подкаст ұзақтығы — 98 минут. Подкаста қатысушылар бір-бірін жақсы таниды, бірақ жақын араласпайды. Сондықтан әңгімелерінде әзіл-қалжың аз, негізінен арнайы тақырыптарда ғана әңгімелеседі.

Екінші подкаста әңгімелесуге 4 әйел қатысады. Жастары 20-38 жас аралығын құрайды. Әңгіменің негізгі тақырыптары қарым-қатынас, психологияға қатысты. Подкаст ұзақтығы — 81 минут. Подкаста қатысушылардың мамандықтары — сценарист, әнші және психолог. Подкаста қатысушылар бір-бірімен шығармашылық жағынан таныс, алайда достық, туыстық қатынастары жоқ.

Подкастарды транскрипциялауда бірқатар қиындықтар болды. Ол қиындық қазақ тіліндегі аудио- және бейнежазбаларды мәтінге айналдыратын арнайы қосымшалардың немесе бағдарламалардың болмауынан туындады. Қазірде қолданыста бар кейбір қосымшалар қазақ тіліндегі аудиомәтінді тануда көп қателер жібереді немесе ақылы болғандықтан, оларды қолдану мүмкіндігіміз шектеулі болды. Сондықтан біз транскрипцияны механикалық жолмен, қолмен жазып жасадық. Транскрипция жасау барысында қатысушылардың сөздері ешқандай өзгеріске түспей, сол қалпында сақталды. Себебі қатысушылар сөзіне қандай да бір өзгерістер енгізу транскрипцияның түпнұсқалығынан айырады. Қатысушылардың басқа тілден сөздерді қосуы, диалектілерді қолдану ерекшеліктері де сол күйі сақталып жазылды. Қатысушылар сөздеріндегі «ааа», «мхм», «мм» сияқты сөйлеу тілінің ерекшеліктері де өзгеріссіз берілді. Себебі бұл қысқа репликалар қолданысына қарай терең мағына беруі мүмкін. Әңгімелесулердің мәтінін транскрипциялауда мынадай шартты таңбалар пайдаланылды: (...) — сөйлеушінің сөзі бөлінуі; (сөзін бөліп) — тыңдаушының (сөзді бөліп алушының) сөзді бөлу әрекеті.

Нәтижелер мен олардың талқылануы

Алдымен екі подкасты мұқият тыңдап, әр подкаста сөзді бөлу фактісі қанша рет орын алғанын есептедік. Нәтижесінде тек ерлер қатысқан подкаста жалпы саны 120 рет сөзді бөлу кездесті. Мысалы:

Марғұлан:... әр адамның ішкі рухы бөлек (...)

Қуаныш: (сөзін бөліп) Өз жолым дейсіз ғой.

Марғұлан: Иә, бұл жерде былай ғой... (YouTube: Төртеу түгел болса)

Орташа есеппен минутқа шаққанда 1 минутта 1,21 рет әңгімеге қатысушылар бір-бірінің сөздерін бөлген.

Әйелдер қатысқан подкаста жалпы саны 78 рет сөзді бөлу орын алған. Мысалы:

Перизат: Сондықтан анандай шегерген сайын өзімізді қуысқа тыға бердік. И сондықтан көп толғата бермей бүгін туайықшы дедік (...)

Мөлдір: (сөзін бөліп) Бүгін тудық.

Перизат: Иә, туған күніміз құтты болсын! (YouTube: Ойжеткен)

Орташа есеппен минутқа шаққанда 1 минутта 1 рет әңгімелесушілер бір-бірінің сөздерін бөлген.

Екі жыныс өкілінің «не себепті сөзді бөледі» деп, сөзді бөлудегі мақсаттарына көңіл аударғанда мынадай айырмашылықтар байқалды:

Алдымен, әйелдер арасындағы әңгімелесуде сөзді бөлудің көбі қостану мақсатында болады. Қараңыз:

Айна: *Өмірдің мән-мағынасы жоғалып қалады. Не істеп (...)*

Мәлдір: (сөзін бөліп) *Ештеңе қызықтырмайды.*

Айна: *Ештеңе қызықтырмайды. Тіпті сені баяғыда қызықтырған, қуанттырған нәрсе де қызықтырмайды...* (YouTube: Ойжеткен)

Ерлер арасындағы әңгімелесуде сөзді бөлу нақтылау мақсатында болған:

Марғұлан: *Ол айтыпты «мен Аллаға жол ашып беріп жатырмын», Аллаға емес Аллаға баратын жолды (...)*

Қуаныш: (сөзін бөліп) *Алланың үйіне.*

Марғұлан: *Алланың үйіне баратын жолды ашып беріп отырмын деп...* (YouTube: Төртеу түгел болса)

Келесі, сөзін түзету мақсатында:

Марғұлан: *Қазақтың мақалы бар ғой «заманың бірдеңе болса қасқыр болып шап, бірдеңе болса тұлкі боп (...)*

Қуаныш: (сөзін бөліп) *Заманың тұлкі болса, тазы болып шал дейді.*

Марғұлан: *Иә, иә. Сол сияқты өзгеріп отыру керек.* (YouTube: Төртеу түгел болса)

Қате айтылған сөзді дұрыстау үшін де сөзді бөлу кездесті:

Марғұлан: *Тайота ол көлік шығаратын машина емес (...)*

Ескендір: (сөзді бөліп) *Завод емес.*

Марғұлан: *Ааа, не кәсіпорын емес...* (YouTube: Төртеу түгел болса)

Сөздің аудармасын айту мақсатында көп сөзді бөледі:

Марғұлан:... *Бірақ қандай жұмыспен айналыссаң да, мән беру керек. Смысл дейді ғой (...)*

Қуаныш: (сөзді бөліп) *Мағына беру керек.*

Марғұлан: *мағына беру керек.* (YouTube: Төртеу түгел болса)

Марғұлан:... *Үшінші нәрсе ол қоршаған ортаң (...)*

Қуаныш: (сөзді бөліп) *Окружение*

Марғұлан: *окружение, ортаң.* (YouTube: Төртеу түгел болса)

Сондай-ақ, сөзді бөлу толықтыру мақсатында болған:

Марғұлан: *Ал кедейлер көбінесе сүйікті жұмыс іздемейді. Олар амал, тәсіл (...)*

Құлан: *Техника*

Марғұлан: *Айла, тез техника, құрал, құпия бірдеңе іздейді...* (YouTube: Төртеу түгел болса)

Ерлер қатысқан подкаста сөйлеуші өзінің сөзін бөлгенде екі түрлі әрекет жасайды. Біріншісі, сөзін бөлген адамның сөйлеп болғанын күтіп, әрі қарай өз сөзін жалғастырады. Қараңыз:

Марғұлан:... *Сондықтан тауар сату қазір зейіннен басталады. Өйткені, қазір (...)*

Мейірбек: (сөзін бөліп) *Маркетингі әдемі түсіндіріп бердіңіз ғой.*

Марғұлан: *Жоқ, қазір байқасаңдар, жастардың көбісі, интернеттен заказ беріп алады ғой. Бұрынғыдай, біз сияқты дүкенде жүретін заман жоқ...* (YouTube: Төртеу түгел болса).

Екіншісі, сөзін бөлген адамды елемейді, яғни өз сөзін жалғастыра береді:

Марғұлан: *Менің жалпы бұл өмірге көзқарасым адам деген серфинг деген бар (...)*

Мейірбек: (сөзін бөліп) *Спорт түрі бар ғой.*

Марғұлан: *Серфинг деген бар ғой, толқынмен жүзетін, сондай болу керек. Адам деген жеңіл болу керек...* (YouTube: Төртеу түгел болса)

Сондықтан да ерлер арасындағы бұл әңгімелесуде қабаттаса сөйлеу көп кездеседі.

Әйелдер қатысқан подкаста сөйлеушінің сөзін бөлгенде, әйел сәл тоқтап, үзіліс алады да, сол сөзін бөлушінің сөзін қайталап, әрі қарай жалғастырып әкетеді. Мысалы:

Перизат: *Осы тақырыпта пікір алмасайық. Өйткені, өз басым (...)*

Асел: (сөзін бөліп) *Жалпы не болып кетті?*

Перизат: *Иә, жалпы не болып кетті? Тақырыптың өзі солай аталады. Иә, барлығымыз солай айтамыз ғой...* (YouTube: Ойжеткен)

Келесі айырмашылық — әйелдер басқа қатысушы сөйлеп жатқан кезде, өз ойын айту үшін немесе сұрақ қою үшін сол сөйлеушінің толық сөйлеп біткенін немесе сол сөйлемді аяқтағанын

күтеді. Сондай-ақ әйелдер сөзді бөлгісі келгенде мұны ым-ишарамен білдіреді. Мысалы, қолын көтеріп, басын изеп-шайқап, т.б. Ерлер арасында басқа қатысушы сөйлеп жатқан уақытта өз ойын айту немесе күмәнді сұраққа жауап алу дәл сол уақытта жүзеге асады, яғни сөйлеушінің сөйлемді аяқтағанын күтпейді.

Екі түрлі подкаста қатысушылар арасында әртүрлі айырмашылықтардың, мысалы, жас, ұлттық мәдениет, болуы олардың сөзді бөлуіне де біршама әсер етеді. Мысалы, ерлер арасындағы әңгімеде қатысушылардың жас айырмашылығы үлкен рөл ойнайды. Жастары қатарлас екі ер адам бір-бірінің сөзін жиі бөлсе, жасы кіші ерлер жасы үлкен ер адамның сөзін азырақ бөледі. Сондай-ақ жасы үлкен ер адамның сөзін бөлгенде «кешіріңіз, айтып жіберсем бола ма?» деген сияқты сыпайы түрде бөледі.

Марғұлан: Мен (...)

Қуаныш: (қабаттаса) Қайда асығамыз?

Ескендір: (сөзін бөліп) Қараңызшы, аға. Кешіріңіз, Маке. Асығамыз дедік қой, әсіресе жаңа ұрпақта. Қайдан шығып жатыр осы? (YouTube: Төртеу түгел болса)

Әйелдер арасындағы әңгімелесуде сөзді бөлуде жас айырмашылығына аса қатты мән берілмейді.

Екі подкаст бойынша да сөзді ең көп және ең аз бөлген қатысушылар бар. Ерлер арасында сөзді ең аз бөлген қатысушы жалпы уақытта екі рет сөзді бөлген және ол — қатысушылар арасындағы ең жас қатысушы. Әйелдер арасындағы әңгімелесуде сөзді ең аз бөлген қатысушы сөзді төрт рет бөлген. Ал сөзді көп бөлген қатысушылар ерлер арасында 23 рет бөлген болса, әйелдер арасында 17 рет бөлген.

Екі подкаст бойынша нәтижелерге талқылау жасайтын болсақ, ерлер қатысқан әңгімелесуде әйелдерге қарағанда сөзді бөлу жиірек кездеседі. Ерлер арасындағы әңгімелесуде сөйлеушінің сөзін бөлу сөзді қостау, мақұлдаудан гөрі нақтылау, қате сөзді дұрыстау, сөзді толықтыру, өз пікірін айту мақсаттарында болды. Ал әйелдер қатысқан подкаста сөзді бөлу көбіне қостау, мақұлдау мақсатында болды. Сондай-ақ тек әйелдер арасындағы әңгімелесуде болған бір ерекшелік — әйел өз сөзін бөлушіні толық тыңдап, сол сөзін бөлген адамның сөзін қайталап барып, әрі қарай өз сөзін жалғастырады. Яғни, әйелдер сөзін бөлген адамның ойын әрі қарай жалғастырып әкетеді. Сөз ағынын, бағытын сөзін бөлген адамға беріп қояды десек те болады. Ерлер қатысқан подкаста сөйлеуші сөзін бөлгенде сөзді бөлушіге мүлде мән бермей, өз сөзін жалғастыра береді, яғни сөзді бөлуші пікіріне қосылу өте сирек кездеседі. Ерлер әңгімелесу барысында өз пікірін айту немесе күмәнді сұраққа жауапты дәл сөйлеуші сөйлеп жатқан кезде алса, әйелдер көп жағдайда өз пікірін білдіру үшін сөйлеушінің толық сөйлеп біткенін күтеді. Біздің зерттеуімізден алынған осы нәтиже И. Грошев жасаған зерттеудегі нәтижемен ұқсас келеді [18]. И. Грошев зерттеуінде жалпы саны он ер мен он әйелдің әңгімелесулерін талдайды. Нәтижесінде ғалым «ерлер әдетте сөйлеуші сөзін 10-15 секунд ғана тыңдайды. Әрі қарай сол туралы өзінің не ойлайтынын және әңгімеге не қосатынын ойлайды. Сондай-ақ ерлер сөйлеуші сөзінен қате тапса, оны сөйлеушінің өзінің түзетуіне мүмкіндік бермей, бірден сөзін бөліп, қатесін түзетеді» деген қорытындыға келеді [18; 28].

Ер мен әйел әңгімелесулеріндегі тағы бір ерекшелік — ерлер үшін басқалардың тыңдағаны аса маңызды, өзін тыңдату үшін сөз бастарда үзіліс алып, барлығы толық назар аударғанын күтеді. Әйелдер арасындағы әңгімеде мұндай жағдай байқалмады. Осыған ұқсас нәтижені жапон тіліндегі ер мен әйелдің сөзді бөлудегі ерекшеліктерін зерттеген Х. Итакуранның зерттеуінен байқай аламыз [19]. Ғалым сегіз жұптың әңгімелесулерін талдай отырып, «ер сөйлесушілер әңгімелесуде өзіне бағытталған сөйлеу стратегиясын ұстанады, сол арқылы әңгімелесуде назарды толық өзіне аудартуға тырысады. Осы мақсатта ерлер түрлі стратегиялар қолданады: тақырыпқа қатысты өз білімі мен тәжірибесін алға шығару, әйелдер өз тәжірибесі туралы айтып жатқанда қандай да бір сөзбен бөлу, т.б. сияқты бастамалық қадамдар қолданады», — деген қорытындыға келеді. Ал әйел сөйлесушілер, керісінше, ер сөйлесушілердің әңгіме айтуын түрлі бастамалық қадамдар жасаумен — әңгімесіне қызығушылық танытумен, көбірек детальдар сұраумен, ер сөйлеушілердің жоғары білім мен тәжірибе көрсетуін мақұлдаумен, олардың беделдеріне бағынумен, олардың жоғары білім мен тәжірибелерін көрсетуіне мүмкіндіктер жасаумен қолдап отырады [19; 243].

Әйелдер сөзді бөлгенде көп жағдайда тек бір сөз немесе сөз тіркесін ғана бөледі, толық сөйлем айтып сөзді бөлу өте сирек кездеседі. Ерлер арасындағы әңгімелесуде, керісінше, сөзді көбіне толық сөйлем немесе бірнеше сөйлемдермен бөледі. Сондай-ақ әңгімелесу барысында мысал келтіргенде де ерлер көбіне барлығына белгілі тұлғалар, саяси оқиғалардан мысал келтірсе, әйелдер көбіне өздеріне ғана таныс адамдардан немесе жеке өз басынан өткен оқиғалардан мысал келтіреді.

Сөзді бөлу құбылысында тілді жұмсаушы ұлттың мәдени ерекшеліктері де көрініс береді және сөзді бөлуге ықпал етеді. Қазақ тілді әңгімелесуге қатысушылардың жас ерекшеліктеріне қарай жасы кішінің жасы үлкенді құрмет тұтып, сөз сөйлеуде үлкеннің алдына түспеу мәдениеті де сөзді бөлу саны мен мазмұнына әсер етеді. Ерлер арасындағы әңгімелесуде жастары шамалас ер адамдардың бірінің сөзін бірі жиі бөліп, жасы кіші ер адамның өзінен жасы үлкен ер адамның сөзін сирек бөлуін, тіпті бола қалған жағдайдың өзінде сыпайылық танытып, кешірім сұрап барып сөз кірістіріп бөлуін қазақ ұлтының мәдениетіне тән үлкенді сыйлау дәстүрімен түсіндіруге болады.

Қорытынды

Ер және әйел әңгімелесулерінде екі жыныстың да өзіндік ерекшеліктері бар екені белгілі. Әңгімелесудегі сөзді бөлу, тақырыпты бақылау, жауап бермеу немесе елемей сияқты әрекеттерді зерттей отырып, екі жыныс өкілдерінің де салыстырмалы түрде бірдей деңгейде екенін анықтадық. Яғни, көп зерттеулердегі «әйелдер сөзді жиі бөледі» деген тұжырымды біздің зерттеуіміз жоққа шығарып, ерлердің де әйелдермен бірдей сөзді жиі бөлетіндігі анықталды.

Әңгімелесуде сөзді бөлу теріс әсерде, ал сөзді бөлушілер этиканы сақтамаушылар ретінде қабылданады. Бұл сөзді бөлушіге де, сөзі бөлінген адамға да психологиялық жағынан әсер етеді. Белгілі бір жағдайларда, әсіресе пікірталастарда, жиі кедергі жасайтын адамдар неғұрлым ықпалды және әңгімелесуді басқарушы болып қабылданады, ал кедергі жасамайтын адамдар, сәйкесінше, әңгімелесу барысына аз әсер етеді. Өйткені сөзін бөлетіндердің сөзін бөлмейтіндермен салыстырғанда өз пікірлерін айту мүмкіндігі жоғары, өз көзқарастарын баса көрсетуге мүмкіндіктері көбірек.

Бұл зерттеу екі түрлі қазақ тілді подкастардағы ер мен әйелдің сөзді бөлу құбылысын зерттейді. Мақаланың көлеміне байланысты деректердің шағын бөлігіне ғана жасалған талдаулар ұсынылды. Бұл зерттеу болашақта деректердің, яғни қазақ тілді подкастардың, санын көбейтумен кеңейтіле жүргізілетін болады. Осы зерттеу барысында таза қазақ тілді әртүрлі жыныс өкілдері қатысқан подкастардың саны аз екенін байқадық. Дегенмен уақыт өте келе қазақ тілді подкастар санының артуы мүмкін екенін ескерсек, біздің болашақта жүргізілетін зерттеулерімізде деректердің саны артатыны сөзсіз.

Бұл зерттеу қазақ сөйлеу тіліндегі сөзді бөлу құбылысын әңгімелесулер негізінде талдаған алғашқы зерттеу болып табылады және біздің осы тақырыпта жасалатын болашақтағы зерттеулерімізбен жалғасын табады. Алдағы зерттеулерде қазақ тілді әңгімелесулердегі жыныстар арасындағы сөзді бөлу құбылысын ер және әйелдің басқа да мінез-құлық ерекшеліктерін, сондай-ақ әлеуметтік және ұлттық мәдени факторларды ескере отырып, тереңірек талдау көзделеді. Сондай-ақ жыныстардың жас ерекшеліктерін басты фактор етіп алып, айталық, жастардың сөзді бөлудегі ерекшеліктері, орта жас және үлкен жастағы ер мен әйелдер арасындағы сөзді бөлудің өзіндік ерекшеліктерін айқындауға байланысты зерттеулер жасауға болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Zimmerman D., West C. Sex Roles, Interruptions and Silences in Conversation / D. Zimmerman, C. West. — New York: Newbury House, 1975. — 311 p.
- 2 Lakoff R.T. Cries and Whispers: The Shattering of the Silence / R.T. Lakoff. — New York: Routledge, 1995. — 522 p.
- 3 Eckert P. Language and gender / P. Eckert, S. McConnell-Ginet. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 379 p.
- 4 Беляева А.Ю. Особенности речевого поведения мужчин и женщин (на материале русской разговорной речи): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 — «Русский язык» / А.Ю. Беляева. — Саратов, 2002. — 177 с.
- 5 Грошев И.В. Половозрастные и гендерные особенности процесса общения: явление перебивания в речи собеседника / И.В. Грошев, А.А. Щербак // Вестн. ТГУ. Сер. Гуманитарные науки. — 2008. — № 3 (59). — С. 271–281.
- 6 Sacks H. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation / H. Sacks, E.A. Schegloff, G. Jefferson // Language. — 1974. — No. 50 (4). — P. 696–735.
- 7 Livingston L.A. The Experimental Analysis of Interruption During Conversation for Three Children Who Stutter / L.A. Livingston, Y.E. Flowers, B.A. Hodor, B.P. Ryan // Journal of Developmental and Physical Disabilities. — 2000. — No 12 (4). — P. 235–266.
- 8 James D. Women, men, and interruptions: A critical review / D. James, S. Clarke. — Oxford & New York: Oxford University Press, 1993. — 352 p.

- 9 Tannen D. Gender differences in topical coherence: Creating involvement in best friends' talk / D. Tannen // *Discourse Processes*. — 1990. — № 13 (1). — P. 73–90.
- 10 Coates J. *Women Talk: Conversation between Women Friends* / J. Coates. — Chichester: Wiley-Blackwell, 1991. — 344 p.
- 11 Егидес А.П. Психотехника синтонного общения / А.П. Егидес. — М.: АстПресс, 2006. — 164 с.
- 12 Бейсембаева Г.З. Гендерлік лингвистикадағы эмоцияны айқындайтын лексика (ағылшын және қазақ тілдері негізінде) / Г.З. Бейсембаева, А.К. Калибасова // Г.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. — 2018. — № 4 (125). — Б. 42–49.
- 13 Момынова Б. Қазақ ым-ишараттары: сөйлеу этикеті мен қатысым мәдениетінде / Б. Момынова. — Алматы: «Арыс» баспасы, 2016. — 496 б.
- 14 Sacks H. *Notes on Methodology* / H. Sacks. — New York: Cambridge University Press, 1984. — 446 p.
- 15 Дорофеева А.А. Подкастинг: новое радио в Интернете / А.А. Дорофеева // *Век информации. Журналистика XXI века: в координатах исторического времени: материалы Междунар. науч.-практ. конф. форума «Дни философии в Санкт-Петербурге–2017»*. — СПб.: СПб. гос. ун-т; Высш. шк. журн. и мас. коммуникаций, 2018. — С. 192–199.
- 16 Журавлева А.А. Подкастинговое вещание: структура, жанрово-тематическое разнообразие, особенности развития в социальной сети ВКонтакте / А.А. Журавлева // *Знак: проблемное поле медиаобразования*. — 2020. — № 1 (35). — С. 112–119. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/podkastingovoe-veschaniye-struktura-zhanrovo-tematicheskoe-raznoobrazie-osobennosti-razvitiya-v-sotsialnoy-seti-vkontakte>
- 17 Воинова Е.А. Подкаст как новый формат публичной коммуникации в условиях цифровой среды / Е.А. Воинова, Е.В. Сивякова // *Социально-гуманитарные знания*. — 2018. — № 12. — С. 104–120.
- 18 Грошев И.В. Проявление половых различий в общении и склонности перебивать собеседника / И.В. Грошев // *Вестн. ТГУ. Сер. Гуманитарные науки*. — 1998. — № 2. — С. 26–33.
- 19 Itakura H. Gender and conversational dominance in Japanese conversation / H. Itakura // *Language in society*. — 2001. — № 33. — P. 223–248.

Г.А. Сарсеке, Ж.К. Сентирбек

Феномен перебивания речи в разговоре мужчин и женщин: на основе подкастов на казахском языке

В последние годы тема доминантности в коммуникации рассматривается как актуальная проблема социолингвистических исследований, поскольку является одним из основных факторов, определяющих сценарии речевого поведения. Речевое поведение в обществе напрямую связано с гендерными стереотипами, поэтому доминирование в разговоре также имеет гендерную основу. В статье затронуты вопросы, связанные с тем, какой пол доминирует во время разговора, какие способы используются для проявления доминирования, в том числе с особенностями перебивания речи. Цель исследования — проанализировать феномен перебивания в разговоре мужчины и женщины на основе казахских подкастов. Объектом исследования являются проявления феномена перебивания речи мужчинами и женщинами в казахском языке. Материал исследования — записи подкастов на казахском языке, транскрибированные авторами. В ходе исследования произведен аналитический обзор результатов научных исследований, связанных с явлением перебивания речи в языкознании. Определены особенности перебивания речи в беседе: установлено, что мужчины перебивают чаще, чем женщины; доказано, что в перебивании проявляются доминирование и контроль мужчин над ходом речи; установлено, что мужчины и женщины преследуют разные цели при перебивании речи; также определена прямая связь между перебиванием в казахской речи с культурой нации.

Ключевые слова: язык и гендер, мужская речь, женская речь, перебивание речи, наложение, разговор, доминирование.

G.A. Sarseke, Zh.K. Sentirbek

The phenomenon of interruption in conversations between men and women: based on Kazakh podcasts

In recent years, the topic of dominance in communication has been considered a pressing problem in sociolinguistic research since it is one of the main factors determining scenarios of speech behavior. Speech behavior in society is related to gender stereotypes; therefore, dominance in conversation also has a gender basis. This article addresses issues related to which gender dominates in a conversation, what methods are used to demonstrate dominance, and the peculiarities of interrupting. The purpose of the study is to analyse the phenomenon of interruption in conversations between men and women based on Kazakh podcasts. The object of

the study is the manifestation of the phenomenon of interruption by men and women in conversations in Kazakh. The research data was selected from the recordings of podcasts in Kazakh, transcribed by the authors. First, the study provides an analytical review of the results of research related to the phenomenon of interruption in linguistics. The features of interrupting in a conversation have been determined: men interrupt more often than women; interruption demonstrates men's dominance and control over the course of speech; men and women pursue different goals when interrupting.

Keywords: language and gender, male speech, female speech, interrupting, overlapping, conversation, dominance.

References

- 1 Zimmerman, D., & West, C. (1975). *Sex Roles, Interruptions and Silences in Conversation*. New York: Newbury House.
- 2 Lakoff, R.T. (1995). *Cries and Whispers: The Shattering of the Silence*. New York: Routledge.
- 3 Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. (2003). *Language and gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 4 Beliaeva, A.Yu. (2002). Osobennosti rechevogo povedeniia muzhchin i zhenshchin (na materiale russkoi razgovornoj rechi) [Features of the speech behavior of men and women (based on the material of Russian colloquial speech)]. *Candidate's thesis*. Saratov [in Russian].
- 5 Groshev, I.V., & Shcherbak, A.A. (2008). Polovozrastnye i gendernye osobennosti protsessa obshcheniia: yavlenie perebivaniia v rechi sobesednika [Age and gender characteristics of the communication process: the phenomenon of interrupting in the interlocutor's speech]. *Vestnik Tambovskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki — Tambov State University. Series Humanities*, 3 (59), 271–281 [in Russian].
- 6 Sacks, H., Schegloff, E.A., & Jefferson, G. (1974). A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. *Language*, 50(4), 696–735.
- 7 Livingston, L.A., Flowers, Y.E., & Hodor, B.A. et al. (2000). The Experimental Analysis of Interruption During Conversation for Three Children Who Stutter. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 12, 235–266. <https://doi.org/10.1023/A:1009465828258>
- 8 James, D., & Clarke, S. (1993). *Women, men, and interruptions: A critical review*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- 9 Tannen, D. (1990). Gender differences in topical coherence: Creating involvement in best friends' talk. *Discourse Processes*, 13(1), 73–90. <https://doi.org/10.1080/01638539009544747>
- 10 Coates, J. (1991). *Women Talk: Conversation between Women Friends*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- 11 Egides, A.P. (2006). *Psikhotekhnika sintonnoho obsheniia [Psychotechnics of syntononic communication]*. Moscow: AstPress [in Russian].
- 12 Beisembayeva, G.Z., & Kalibasova, A.K. (2018). Genderlik lingvistikadagy emotsiiany aiqyndaityn leksika (agylshyn zhane qazaq tilderi negizinde) [Vocabulary defining emotions in gender linguistics]. *G.N. Gumilev atyndagy Eurazia Ulttyq universitetinin khabarshysy. Filologia seriasy — Bulletin of G.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series*, 4 (125), 42–49 [in Kazakh].
- 13 Momynova, B. (2016). *Qazaq ym-isharattary: soileu etiketi men qatysym madenietinde [Kazakh gestures: in the culture of speech etiquette and participation]*. Almaty: Arys [in Kazakh].
- 14 Sacks, H. (1984). *Notes on Methodology*. New York: Cambridge University Press.
- 15 Dorofeeva, A.A. (2018). Podkasting: novoe radio v Internetе [Podcasting: a new radio on the Internet]. *Vek informatsii. Zhurnalistska XXI veka: v koordinatakh istoricheskogo vremeni: materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii foruma «Dni filosofii v Sankt-Peterburge–2017» — Information Age Journalizm of the XXI Century: in the Coordinates of historical time. Papers for the Conference at the International scientific-cultural for um Philosophy Days in Saint Petersburg–2017*. Saint Petersburg: Sankt-Peterburgskii gosudarstvennyi universitet; Institut «Vysshiaia skola zhurnalistskii i massovykh kommunikatsii», 192–199 [in Russian].
- 16 Zhuravleva, A.A. (2020). Podkastingovoe veshchanie: struktura, zhanrovo-tematicheskoe raznoobrazie, osobennosti razvitiia v sotsialnoi seti VKontakte [Podcasting broadcasting: structure, genre and thematic diversity, features of development in the VKontakte social network]. *Znak: problemnoe pole mediaobrazovaniia — Sign: problem field of media education*, 1 (35), 112–119. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/podkastingovoe-veshanie-struktura-zhanrovo-tematicheskoe-raznoobrazie-osobennosti-razvitiya-v-sotsialnoy-seti-vkontakte> [in Russian].
- 17 Voinova, E.A., & Siviakova, E.V. (2018). Podkast kak novyi format publichnoi kommunikatsii v usloviakh tsifrovoy sredy [Podcast as a new format of public communication in a digital environment]. *Sotsialno-gumanitarnye znaniia — Social and humanitarian knowledge*, 12, 104–120. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/podkast-kak-novyy-format-publichnoy-kommunikatsii-v-usloviyah-tsifrovoy-mediasredy/viewer> [in Russian].
- 18 Groshev, I.V. (1998). Proizvleniye polovykh razlichii v obshchenii i sklonnosti perebivat sobesednika [The manifestation of sexual differences in communication and the tendency to interrupt the interlocutor]. *Vestnik Tambovskogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki — Tambov University Review. Series Humanities*, 2, 26–33 [in Russian].

19 Itakura, H. (2001). Gender and conversational dominance in Japanese conversation. *Language in society*, 33, 223–248. DOI: 10.1017/S0047404504332033

Information about the authors

Sarseke Gulnar Adebietkyzy — Candidate (PhD) of philological sciences, Associate professor, Astana, Kazakhstan; e-mail: sarseke_ga@enu.kz;

Sentirbek Zhuldyzai Kuanyshbekkyzy — Master's student, Astana, Kazakhstan; e-mail: sentrbekj@mail.ru.

Ш.Ш. Жалмаханов^{1*}, М.А. Маретбаева², Г.Ф. Файзулла³,
А.Е. Жартыбаев⁴, Б.А. Қалиев⁵

^{1,5} Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті, Қарағанды, Қазақстан;

² Қарағанды медицина университеті, Қарағанды, Қазақстан;

³ Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан;

⁴ Қарағанды «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан

(E-mail: szhalmakhanov@bk.ru)

Жалпы түркілік «bul», «bod», «tom», «jar», «eŋ» этимондарының этимологиялық этюдтері

Мақалада сөздің және оның мағынасының төркіні мен тарихын табудың, яғни этимологияның әдіс-тәсілдері мен жолдарының теориялық және әдістемелік негіздері баяндалып, олар жалпы түркілік «bul», «bod», «tom», «jar», «eŋ» этимондарының мысалында талданған. *Мақаланың мақсаты* — сөздердің этимологиясын жаңа әдіс-тәсілдері арқылы талдап, төркінін табудың ғылыми-теориялық негіздерін жасау. Этимологиялық ізденістердің басты принципі ол сөздерді диахрониялық және синхрониялық аспектіде фоно-морфо-семантикалық кешенде талдау екендігі дәлелденеді. *Ізденіс материалы* — түркі жазба ескерткіштері және қазіргі түркі тілдеріне ортақ аталған лексикалық бірліктер. *Тақырыптың өзектілігі* белгілі бір сөздің этимологиясын іздеу мен табу барлық жазба деректерді түгел қамтып, кешенді талдау жасалынбағандығында жатыр. Ізденіс мәліметтерін жүйелеу, жіктеу үдерісінде сөз семантикасын кешенді (комплексі) талдау, даралап (компонентті) талдау арқылы семантикалық, тақырыптық және грамматикалық топтарға жіктей отырып, этимологиялық және этнолингвистикалық *әдіс-тәсілдерді* қолданамыз. *Зерттеудің маңыздылығы* түркі тілдеріне ортақ этимондардың этимологиясын түркі жазба ескерткіштері мен қазіргі түркі тілдерінің мәліметтерін толық қамту арқылы ғана дәлелдеуге болатындығына көз жеткізу. Ізденіс *нәтижесінде*: жалпы түркілік «bul», «bod», «tom», «jar», «eŋ» этимондарының фоно-морфо-семантикалық төркіні мен тарихы тарихи және қазіргі мәліметтер негізінде *дәлелденді*, ортақ түркі лексикасының синхрондық статикасы мен диахроникалық динамикасы анықталды, тілдік мәліметтерінің жүйелілігі мен кешенділігі екендігі нақтыланды, олардың ара қатысы, айырмашылықтары көрсетілді.

Кілт сөздер: салыстырмалы-тарихи әдіс, түркі жазба ескерткіштері, қазіргі түркі тілдері, семантикалық деривация, кешенді фоно-морфо-семантикалық талдау.

Kipicne

Тіліміздегі көптеген лексикалық бірліктер этимологиялық талдауды және мағыналарын түсіндіруді қажет етеді. Этимология теориялық негіздеуді, талдаудың әдістемелік жетілуін талап етеді. Лексикамыздың семантикалық деривациясын этимологиялық талдаудың мақсат-міндеттеріне сәйкес реконструкциялаудың барлық әдіс-тәсілдері мен элементтері қолданыла бермеуі мүмкін. Соған байланысты деэтимологизацияланған сөздердің бірінің бастапқы мағынасын, екінші бір сөздің басқа мағыналарын айқындау керек болады. Үшінші бір сөздердің лексикалық немесе фразеологиялық тіркес, мақал-мәтелдер құрамындағы қазір деэтимологизацияланған сөздерді анықтау қажет болады. Көне, орта ғасырлардағы түркі жазба ескерткіштері мен қазіргі түркі тілдерінің деректері: 1) сөздердің фонетикалық модификация, гомогенді морфологиялық синонимдер және грамматикалық коррелятивтер жиынтығын, 2) оның фоно-морфо-семантикалық өрісін тану арқылы ғана анықталады. Мұндағы лексикалық негіздің фоно-морфо-семантикалық өріс — фонетикалық, морфемалық модификациялардың, негізгі және көне мағыналардың этимологиясы — қарастырылып отырған лексикалық негізден туындаған сөздердің жиынтығы [1: 3]. Түркі тілдері лексикасының түбір сөздерінде бастапқы, негізгі мағыналардың, ал туынды сөздерде негізгі, бастапқы мағыналардың белгілері сақталады. Сондықтан түбірдің бастапқы мағыналарын айқындауда туынды негіздерді, түбір немесе оның бастапқы мағынасы қолданудан шығып қалған жағдайда түбір мен оның бастапқы мағынасын туынды негіздердегі кейінгі мағыналар арқылы да қайта қалпына келтіруге болады [2: 44].

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: szhalmakhanov@bk.ru

Сөздің, оның мағынасының және тілдің шығу тегін зерттейтін глоттогоника лингвистиканың, ал тілдің құрылымдық бірліктерінің төркіні мен тарихын зерттейтін этимология — лексикологияның саласы екендігі белгілі жайт. Тақырыптың *өзектілігі* — сөздің тарихы мен төркінін зерттеудің әдістемесін, әдіс-тәсілдерін және жолдары мен амалдарын жетілдіру. *Мақсаты* — сөздердің этимологиясын жаңа әдіс-тәсілдері арқылы талдап, төркінін табудың ғылыми-теориялық негіздерін жасау. *Мақсат-міндеттерді* орындау үшін осы мәселені зерттеушілердің еңбектеріне сүйенетін боламыз. «Тіл тарихын жете білу үшін фонетикалық сәйкестікпен бірге сөздердің семантикалық жақтан өзгеру, даму заңдылықтарын да есепке алу қажет. Лингвистикалық зерттеулерде фонетикалық заңдар мен семантикалық заңдарды ұштастыра білу — тіл тарихын, оның даму жолдарын танып-білудің кілті» [3: 332]. Немесе «салыстырылатын сөздердің бір жағынан мағыналары ескерілсе, екінші жағынан дыбыстар заңы ескерілуі керек» [4: 22]. Лексикалық семантиканың деривациясын тарихи тұрғыда зерттемей тарихи процесс нәтижесі болып табылатын түркілік ортақ лексиканың семантикалық өзгерулерінің себеп-салдарларын, заңдылықтары мен ережелерін, жолдары, типтері мен түрлерін айқындап, құрамы, құрылымы және жүйесін белгілеу мүмкін емес.

Зерттеудің деректері мен әдістері

Жалпы түркілік лексиканың этимологиясын іздеу, табу, анықтау үшін түркі жазба ескерткіштері және қазіргі түркі тілдерінің тілдік фактілерін салыстырмалы және тарихи-салыстырмалы аспектілерде зерттеуді қажет етеді. Сондықтан да ізденісіміздің *деректері* — түркі жазба ескерткіштері мен қазіргі түркі тілдері үшін семантикалық деривацияның теориялық негіз болуы түркология үшін өзектілігі арта түседі. Семантикалық материалды талдау барысында сөз мағынасын компоненттік талдау, сөз мағынасын комплекстік талдау, лексикалық-семантикалық, лексикалық-тақырыптық, лексикалық-грамматикалық топтарға талдау тәсілдері, этнолингвистикалық, этимологиялық талдау *әдістері* пайдаланылады. Салыстырылып отырған сөздердің мағынасын компоненттік талдау белгілі бір лексеманың семалары, сөз мағынасын комплекстік талдау лексеманың көп мағыналылығын, мағыналық құрамын анықтауға, семалық байланыстарын нақтылауға септігі тиеді. Тура, ауыспалы, туынды, сараланған және диалектілік мағыналардағы сөздер атайтын нысандары өзгеше және сөз таптарына қатыстылығы әр басқа болғандықтан, олар әр түрлі тақырыптық, грамматикалық және семантикалық топқа тиесілі болады. *Этнолингвистикалық талдау әдістері* сөздердің атауы мен мағынасының ұлттық айырмашылықтарын салт-дәстүр, әдет-ғұрып, наным-сенімдерінің негізінде дәлелдеуге, *этимологиялық талдау* жекелеген сөздер мен сөз тіркестерінің құрамындағы сөздердің төркіні мен тарихын ашуда көмегі зор. Сөз этимологиясы жайлы XIX ғасырдың ортасынан бері француз ғалымдары М. Бреаль, А. Дармстетер, Ж. Вандриес, А. Мейе, украин лингвисті Л.А. Булаховский, поляк лингвистері В. Дорошевский, А. Шафф, швейцариялық Ф. де Соссюр, австриялық Г. Шухард, орыс лингвистері М.М. Покровский, В.А. Звеганцев, А.А. Уфимцевалар семасиологиялық құбылыстарды жан жақты зерттеді. Біздің ізденісімізге *әдіснамалық негіз* болатын жоғарыдағы және қазіргі ғалымдардың еңбектері [5–10]. *Талдау нысаны* ретінде жалпы түркілік «bul», «bod», «tom», «jar», «eŋ» этимондарын алып отырғандығымыздың басты себебі бұл түбір сөздердің ескерткіштер мен тілдеріне ортақ қана емес, қазіргі кезде де *актив қолданылатынымен байланысты*.

Талқылаулар мен нәтижелер

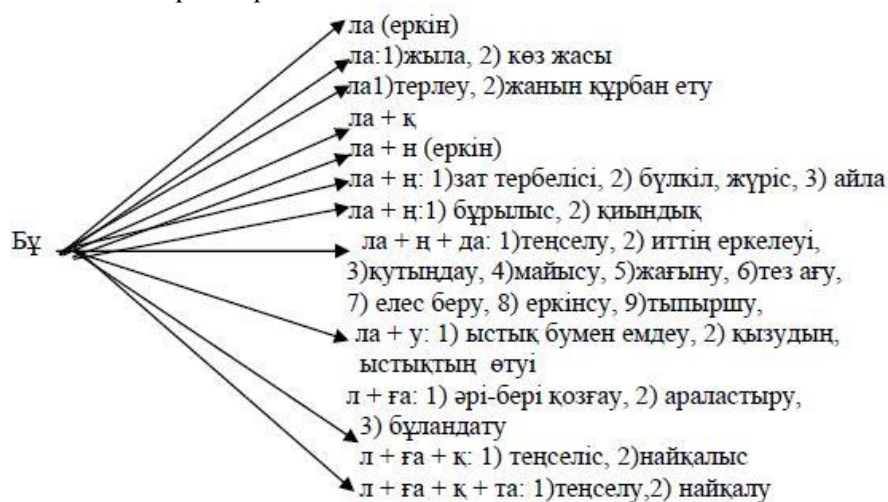
Жалпы түркілік «bul», «bod», «tom», «jar», «eŋ» этимондарын этимологиялық аспектіде талқылап, нәтижелерін баяндап көрелік. Моносиллабтар фонетикалық құрамы жағынан бір түбірлі болғанмен, семантикалық аспектіде көп мағыналы, яғни полисемалы болатыны белгілі. Талқылау барысында бұрынғы этимологиялық зерттеулерді әдіснамалық тұрғыда ғана үлгі етеміз, себебі сілтеу жасап салыстырардай ізденістер жоқ.

а) «Bul» моносиллабының фоно-морфо-семантикалық деривациясы

Формалық жағынан моносиллаб, мазмұндық жағынан полисемалы сөздердің бірі — «bul» лексемасы.

Булға сөзінің: 1) «араластыру» (Рах, МҚ), 2) «лайлау, былғау» (МҚ), 3) *ауысп.* «ренжіту, мұнайту, түнерту, зиян келтіру» (Рах, ММ, МҚ), 4) *ауысп.* «наразылық туғызу, бүлік шығару» (ММ, ОЕ) деген **булғақ** сөзінің Күлтегінде: 1) «тынышсыздандыру, абыржу, козу» мағыналарында (МҚ-да

да), 2) МЖ-да «толқын», 3) ММ және ЖБ-да «толқу» мағынасында қолданылған. ҚҚТ-інде «бұ» түбірінен туындайтын 12 сөз бар. Олар:

Морфемалық тұрғыдан келгенде, бәріне ортақ түбір — бұ, әуелгі өлі жұрнақ — л, II сатыдағы етістік тудырушы жұрнақтың алғашқысы -а болса, екінші ҚҚТ-індегі -ла ауыстырған етістік тудырушы жұрнақ л + ға. Б.А. Серебренников, Н.З. Гаджиевалар -л қимыл-әрекеттердің бірнеше қайталануын білдіретін аффикстермен тіркесіп қызмет еткен, -ла// -лә-л және а аффикстерінің бірігуінен пайда болған, -ла алғашқыда көптікті жинақтайтын аффикс қызметін атқарған дегенді айтады. III сатыдағы сөз тудырушы морфемалар: 1) зат есім тудырушы -қ (бұла+қ), -ң (бұ-л+а-ң), IV сатыдағы: 1) тұйық етістік тудырушы -у (бұла+у), 2) басқа сөз таптарынан етістік тудырушы жұрнақтардың тарихи тұрғыдан соңғысы -та, -да жұрнағы (бұ-л+а-ң+да, бұ+л+ға+қ+та). Семалық тұрғыдан алғанда «бұлға» етістігінің жалпы мағынасы «араластыру, қозғау», «бұлғақ» зат есімнің түпкі мағынасы «толқын», «тынышсыздану», ҚҚТ-індегі «бұ» түбірінен жасалған туынды етістік, зат есім, сын есімдердің 30 мағынасы да қозғалу, араласу, толқумен тікелей байланысты құбылыстар. Олардың арасындағы байланыстар түбір сөздің лексикалық мағынасының қосымшалар жалғану арқылы пайда болған лексикалық-грамматикалық мағынасының қосымшалар жалғану арқылы пайда болған лексикалық-грамматикалық мағыналары арқылы айқындалады. И.В. Альтман атап көрсеткеніндей: «Означаемое корнем как бы является узлом, стягивающим в одну общую идею значения родственных слов, вернее, тем центром, к которому сходятся радиусы от значений, входящих в его орбиту. Поэтому значения корня может быть только гнездовым, общим для всего гнезда слов, а не конкретным» [11: 7].

Жоғарыдағы түркі ескерткіштері мен тілдерінің деректерін салыстырғанда да, аяқ сөздерінің формалық жағынан түбірлес, мазмұндық жағынан төркіндес екенін зерделеуге болады. Төркіндес сөздердің семантикалық деривациясының әр қилылығы соншалық, олардан тарамдалған мағыналар мәндес, мағыналастықтан антонимге (энантиосемаға) айналып кететін тұстары бар. Бастапқыда нақты (конкретті) тік тұрған (вертикальды) қалыптағы адамның басы мен аяғы көлбеу жатқан (горизонтальды) өзеннің және т.б. заттардың бастауы мен соңына атау болып абстрактілі құбылыстардың да басталуы мен бітуіне таңылып таныла береді. Бастапқы «ада» түбіріндегі «жұрдай, түк жоқ», «жұт, қауіп, қайғы» деген мағыналар қазіргі қазақ тілінде аяқ, аяқтау, адақтау сөздерімен берілетіндей өзгеріске түскен. Оған моңғол тіліндегі «адағ» сөзінің «бір нәрсенің соңы, ақыр аяғы, өзеннің құйылысы», алтай тіліндегі «адақ» сөзінің «соңғы, аз, кіші» деген мағыналарда [12: 20] қолданылуы дәйегімізді дәлелдей түседі.

а) «Вод»» моносиллабының фоно-морфо-семантикалық деривациясы

«Бодан» сөзінің шыққан төркіні жөнінде Ж. Досқараев, Ғ. Мұсабаевтар көне түркі жазбаларындағы «халық, ел, жұрт» деген мағыналарындағы «бүдүн» сөзінің дыбыстық өзгеріске түскен түрі деп есептесе, Б. Сүлейменов орыстың «поданный» сөзінен шыққан деп дәлелдейді [12: 62-63]. Біздің ойымызша, «бодан» сөзі — көне, орта түркі және қазіргі қазақ тілдерінің төл, тума сөзі. Оған дәлел — «бодан» сөзінің түбірі «бод» сөзінен бірнеше туынды сөз әрқилы мағыналарда Мойынчор, Күлтегін, «Алтын йарук», Ж. Баласағұнның «Құтты білік», М. Қашқаридың «Түркі сөздігіндегі» мәліметтердің қазіргі қазақ тілінде жалғасып келе жатқандығы. Мәселен,

Бод, бодун адамдардың біріккен, бекіген ұйымын, яғни «тобыр, ру, тайпа, ел, халық» мағыналарында болса, «бекіген, байланған, жабысқан» деген мағыналардағы етістік -у, -ул жұрнақтары арқылы жасалған, ал бод+ау, бодауында болу «бағынышта, ықпалда болу, құн төлеу» деген мағыналары туындаған. Осындай семантикалық өрістегі сөзді басқа тілден енген деп дәлелдемек түгіл айтуға болмайды.

б) «Том» моносиллабының фоно-морфо-семантикалық деривациясы

Томлық сөзі «көңілсіз, катал» мағыналарының сыры ҚҚТ-індегі томсару, томыртқа, томыртқалау, томырық, томсырық, «Көне түркі сөздігіндегі» «том» түбірлес сөздер мағыналарын талдағанда ашыла түседі:

«Көне түркі сөздігінде»	Қазіргі қазақ тілінде
Том: 1) суық (МҚ) Томыл: 1) суу (АЙ) Томлы: 1) суу (МҚ); 2) ауысп. Түнеру, мұңаю (МҚ) Томлығ: 1) суық (з.е.) (М.Қ.); 2) суық (сын. е) (АЙ) Томлыт: 1) Суыту (МҚ); 2. ауысп. Алыстау, суынып кету (ЖБ); 3. ауысп. мұңаю (ЖБ)	Томсару: 1) Тұнжырау, түнеру Томыртқа: 1) қар, мұз салып салқындатылған сусын Томыртқалау: 1) ыстық суды суыту Томырық: 1) тік мінез Томсырық: 1) көңілсіз

«Көне түркі сөздігіндегі» «том» түбірімен мән-мағыналас қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің түрлі жұрнақтар арқылы жасалған 14 мағынасы бар екен. «Том» сөзінен туындаған сөздердің барлығының фонемалық құрамы, семантикалық сабақтастығына сөз жоқ. Барлық туынды мағына «суық, көңілсіз» деген жалпы ұғымды қамтиды.

Ұғым — жалпы және жеке заттар мен құбылыстардың ұқсас және ерекше белгілерін айқындаушы ойлаудың басты элементі. Конкретті «суық» ұғымындағы «том» түбірі -ыл, -лы, -лығ, -лыт, -сар, -ыртқа, -лау, -ырық, -сырық деген жұрнақтар арқылы абстрактілі «суық» ұғымы (адамға қатысты алғанда «көңілсіз») туындаған. Туынды сөздердің жалпы ұқсастығын сақтап тұрған *«том»* түбірі, жеке ерекшеліктерін айқындаушы элемент жұрнақтар.

Сөз этимологиясына үңілу үшін салыстырылып отырған сөздердің бір-бірімен фонетикалық сәйкестігі, тарихи семантикалық байланыстары болуы керек. Бұл сөздердің жүйелік координаты мен мазмұндық-формалық таралу траекториясы синхрониялық және диахрониялық аспектілерде, бір тілдің өз ішіндегі, туыс тілдер жүйесінде салыстырылады. Сонда ғана сөздің қазіргі семантикалық, тарихи семантикалық өрісі айқындалады. Оған жоғарыдағы «том» сөзінің семантикалық өрісінің этимологиясы дәлел.

в) «Іар» моносиллабының фоно-морфо-семантикалық деривациясы

ҚҚТ-індегі **жап**, жау, жабы, жабағы, жабайы және т.б. сөздердің йап түбірінен таралған сөздер екендігін түркі жазба ескерткіштері, монғол, қазіргі түркі тілдері және қазақ тілі сөздіктері негізінде дәлелдеп көрелік [3, 4, 13, 12, 14, 15, 16, 17, 19].

Р/с	Туынды сөз	Мағынасы	Ескерткіш, тіл
1	2	3	4
I.1.	Иабы	Киіз тоқым	МҚ
2.	Иабытақ	Ерсіз, жайдақ	МҚ
3.	Иаба	Жабайы	
4.	Иабакұлақ	Жапалақ (жабы+құлақ)	МҚ
5.	Иабақу	Ұйысқан шаш, жүн	МҚ
6.	Иапурақ	Жапырақ (жабы+құрақ)	МҚ
II.1.	Жабағы	1.5-6 айлық құлын 2.Көктемдегі қой жүні	Қырғ.
2.	Убаһа, Сарбаа, Даабаа	Құлын	Як., тув. Тува -кижи
3.	Даага	Тай	Монғ.
4.	Даакы	Өлі түлемеген жүн	Қырғ.
5.	Даахь	Жабағы жүн	Монғ.
6.	Иапақ	1. Жүн. 2. Енесін еметін құлын	Радл.
7.	Йабы	Жүдеген, арықтаған, жарамсыз	Алтай, телеуіт
8.	Йабық	Арықтау, жүдеу, әлсіздену	Қаз.тат., қырғ., Бараб, тат.
9.	Йабу	1. Жұмысшы ат. 2. Тұқымы нашар, арық, көтерем ат	Парсы
III.1.	Жабағы	1. Ұйысқан жүн. 2. 6 ай мен 1 жас аралығындағы жылқы төлі	Қазақ тілінде
2.	Жабайы	1. Тағы. 2. Қарапайым 3: Түздік, табиғи. 4: Дөрекі, қораш. 5. Жасқаншақ, ұялшақ	
3.	Жабдық	1. Құрал-сайман 2. Дүние-мүлік 3. Бөлшек, тетік 4. Нәрсе, бұйым 5. Қару-жарак 6. Әзірлік; дайындық 7. Кигізден істелінген нар түйенің өркешіне жазының астынан кигізілетін әбзел	
4.	Жабу	1.Қимыл атауы 2. Жамылғы 3. Қазақы үйдің киіз есігі 4. Жабуды жаба тоқу	
5.	Жабық	1.Бекітулі 2. Киіз үй бөлшегі	
6.	Жабығу	Қамығу, көңіліздену, жабырқау	
7.	Жабырқау	Қамығу, жасу, көңіл босау	
8.	Жабырқаңқы	Көңілі қамығыңқы, ұнжырғасы түсіңкі	
9.	Жабылу	Бірнеше адамның бірігіп, ұйымдасып төбелесуі	
10.	Жабы	1. Қарабайыр жылқы тұқымы 2. Жабы болды-жүні жығылды, жүнжіп кетті	
11.	Жау	Нөсерлеу	
12.	Жауын	Жаңбыр	
13.	Жаулық	Орамал	
14.	Жапыр	Басылу, жаншылу	
15.	Жабысу	Бірігу, тұтастану	

Жоғарыдағы сөздердің I кезеңдегі этимологиялық архетипі — СГ типті йа (жа) түбірі. Профессор Ж.А. Мәнкееваның тұжырымынша: «Установление гнезд однокоренных слов опирается на лексическое значение слов и семантику формативов» [18: 115-116]. Бұл типтегі түбірлер қазақ тілінде немесе қазіргі түркі тілдерінде кездеспегенмен, түркі тілдері түбірлерінің дамуының көне кезеңдерінде болғандығында күмән жоқ. СГ типті түбірлердің тарихи ұзақ процесс нәтижесінде лексикалық-грамматикалық өзгеріске түскен СГС, ГСС; СГСС типті етістік, есім және еліктеуіш сөздер пайда болғаны белгілі [20: 42]. Академик А.Т. Қайдаров зерттеуінің нәтижесі бойынша СГС типті сөздің қазіргі қазақ тілінде болуы мүмкін *жа* түбірлі 14 сөздің 13-і кездеседі. 13 сөздің

барлығында дерлік есім-етістік корреляциясы бар. Бұл -йа (жа) түбірлі сөздің дамуының II кезеңі. Жа- түбірлі сөздердің ішінде жаз-жай жұбына «сейілту, ыдырату, төсеу» секілді жалпы мағына тән де, жақ-жан жұбының бір-бірінен ерекшелігі — алғашқысының өзгелік, кейінгісінің өздік етістер сипатында болуы. Ал жат-жап-жау үштігінің жалпы мағынасы — «төмендеу, төменде қалдыру, төмен түсу». Біз талқылағалы отырған сөздердің қазіргі қазақ тіліндегі негізі жап және жау мұндағы ж анлауының да, п, у ауслауттарының да тарихи түбі, архифонемасы й. Йа түбірлі сөздің дамуының II кезеңі осымен аяқталады. Ал III кезеңі й — ж-ға ауысудан, п, у ауслауттарына жұрнақ жалғану нәтижесінде б-ға ассимиляцияланудан басталады. Профессор Ә. Нұрмағамбетовтің «бал» түбіріне қатысты айтқанындай, кейін келе бұл түбірге «әр тілдің өзіне тән қосымшалары қосылып, мағына жағынан да түрлендіре түскен» [14: 43]. Енді йап (жап) түбірлес сөздердің мазмұндық, семантикалық сабақтастығына зер салайық. Кестеде тізбеленген түркі жазба ескерткіштерінде, монғол тілінде, қазіргі түркі тілдерінде және қазіргі қазақ тілінде кездесетін жап (б) (да-, уб-) түбірлес семантикалық және морфологиялық жолдармен семантикалық деривацияға ұшыраған 48 мағынадағы 30 сөздің семантикалық макроструктурасының гиперонимі, жалпы мағынасы, архисемасы — «төмен» мағынасындағы «жап» сөзі. Төмендік мазмұн заттың қимылынан, қалпынан, пішінінен, жағдайынан, көңілдің күйінен білінеді, көрінеді. Ондай қимыл, қалып, пішін, жағдай, күй абстрактілі де, конкретті де затта болуы мүмкін. Төмендік мазмұн бастапқы мағынадағы да, кейінгі мағынадағы да сөздерге тән.

г) «Ең» моносиллабының фоно-морфо-семантикалық деривациясы

«Ең» сөзінің көне және қазіргі түркі тілдері мен қазіргі қазақ тілінің мәліметтері негізіндегі лексикалық деривативті және релятивті мағыналарын тарихи салыстырмалы аспектіде қарастыра отырып, «ең» түбірлес сөздердің мағыналық тектестігі мен төркіндістігі ғана емес, тарихи семантикалық өрісінің деривациясын яғни «жүріп өткен жолын» саралап зерделеп көрейік. Ол үшін «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» [21], «Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігі» [22], «Древнетюркский словарь» [13], Э.В. Севортянның «Этимологический словарь тюркских языков» [4], Ә. Нұрмағамбетовтың «Бес жүз бес сөз» [14] секілді фундаментальды еңбектерінің материалдарын пайдаланамыз.

Қазіргі қазақ тілінде «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» [21] бойынша «ең» және «ен» түбірлі 31 сөз 46 мағынада, 5 тұрақты тіркес 6 мағынада қолданылады. «Ең» түбірінен 5 зат есім (еңбек — сәбидің басының жұмсақ жері, еңлік — гүл аты, еңсе, еңісу — *астр.* термин, еңтікпе, ұнжырға), 10 сын есім (еңгезердей, еңкек, еңку-еңку — ойлы-қырлы, еңкіс, еңкіш, еңсегей, еңселі, еңіс, еңіс-еңіс — ойпат жер, енжар), 12 етістік (еңбекте, еңкей, еңкекте, еңкенде, еңкілде, еңпенде, еңіре, еңісте, еңсер, еңсеріп, ентеле, еңтік), 2 үстеу (ең, еңк-еңк күлу) туындаған, «еңсе» сөзінің қатысымен 5 тұрақты тіркес (еңсе бермеді — мойымады, еңсе денелі — қапсағай; еңсе көтерді — іргесі қалану, жадырады, еңсесін алды — дегбірсізденді, еңсесін басты — жүнжітті) жасалған. Жоғарыдағы сөздер «ең» сөзінен туындаған. Өйткені «ең» сөзінің жалпы ұғымы — зат құбылыстардың горизонтальды, вертикальды қалпының абсолютті шеткі нүктесі.

Себебі «ең» сөзі ең төмен, ең жоғары, ең шеткі, ең жақсы, ең жаман деген секілді бір-біріне қайшылықты, қарама-қарсы ұғымдардағы сөздерге абсолютті реңк береді. «Шың» түбірі: «терең» мағынасындағы «шыңырау» «биік» мағынасындағы «шың» сөздері вертикальды қалыптың ең төменгі, ең жоғарғы нүктелерінің атауы. Зерттеуші Е. Жұбанов, Ә. Ибатовтар «ең» түбірлі «еңіс», «еңсе», «еңкіш», «еңбек», «еңбек (жұмыс)», «еңбекте», «еңіре» сөздерін «төмен» деген семантикалық ұяға жатқызады [23: 334].

Сөз мағынасының өзгеруі кеңею, көбею, тарылу, ауысу, көнеру, тіпті жоғалу да болуы мүмкін. Оған дәлел «ең» сөзінің жалпы ұғымынан туындаған жеке ұғымдардың деривативті және релятивті мағыналарын заттың, сын-сипатының, қимыл-қозғалыстың, зат қалпының горизонтальды бағытын 4 топқа біріктіруге болады, олар: 1) жоғары (еңбек, еңгезердей, еңсе, еңселі, енжұрға), 2) жоғары-төмен (еңку-еңку, ойлы-қырлы, кедір-бұдыр, енжар), 3) жоғары-алға (еңсер), 4) жоғары-төмен-алға (еңбекте, еңкей, еңкек, еңк-еңк күлу, еңпенде, еңіре, еңіс, еңтік). Тарата айтсақ, «сәбидің бас сүйегінің жұмсақ жері» деген мағынадағы еңбектің, тау гүлі еңліктің орналасуы бастың, таудың жоғарғы жағы, *еңку-еңку* — жоғары қалыптағы дененің төмен түсуі, енжар — жоғары көңіл күйдің түсуі, төмендеуі, еңсер — жоғары қалыпта алға жылжу, еңіреу — алға қарай иілген қалыптағы қимыл, сын-сипат, жай-күй.

Енді енжар, енжұрға, ентеле, еңтік, еңтікпе сөздерін «ең» түбірлі сөзге жатқызып сөз етуіміздің себебіне келейік. Еңбек, еңгезердей, еңкей, еңлік, еңсе, еңіре сөздерінде «ең» түбірінің сақталуы, түбірге жалғанған жұрнақтардың б, г, к, л, с, і дыбыстарынан басталуымен, ал «ең» түбірінің енжар,

енжұрға, ентеле, ентік сөздерінде «ң»-ның сақталмауы немесе «ен» түбіріне айналуы (ң≈н) этимологиялық «ең» түбіріне ж, т дауыссыздарының жалғануымен байланысты. Сонымен қатар «н» үнді мұрын жолды дауыссыздарына аяқталған түбірлерге ғ, г ұяң дауыссыздарынан басталған қосымшалар жалғанған сөздердегі (қыранға, төменгі, күнге, енгіз) «ң» дыбысының орфоэпиясы ң-ға айналып айтылуы — н үнді дауыссызының регрессиві ассимиляцияға бағыныштылығының көрсеткіші.

Енді «ең» сөзінің жоғарыда айтқан сөздіктер бойынша әртүрлі дәуірде, әр тілді семантикалық және морфологиялық өзгеруін кесте түрінде көрейік.

№	Тұлғалық түрленуі	Сөз табысына қатысы	Мағыналары
1	2	3	4
1.	Ең (иң, энг, ингъ)	з. е.	1. Бет (ЖБ, АИ, құм., як., шағ.) 2. Жақ (ЖБ, АИ) 3. Беттің қызыды (як.) 4. Ауысп. сыртқы келбет (ЖБ)
2.	Ең	ет.	1. Иілу, майысу (ТТМ) 2. Тандану (МҚ)
3.	Ең	үст.	1. Ең ілкі — әуелде, баста (КТ). 2. Ең кінінтә — ең кейінде, сонында (АЙ, ҰЖ) — (қаз) Ең қызарт — қуану, раза болу (ЖБ)
4.	Еңсе (иңсә)	з.е.	1. Дене, тұлға (қаз) 2. Тұрық, бой (қаз.) 3. Иңсә-ашқарақ, қомағай (як.) 4. Ел, аймақ (Қ. -орда, Арал) Еңсе бермеді — мойымады. Еңсе денелі — қапсағай. Еңсесін басты — жүнжітті. Еңсесін алды — дегбірсіздену. Еңсе көтерді: 1) іргесі қалану, 2) жадырады, Еңсесі күйген — болбыр (Сем. Үрж.)
5.	Еңліг		1. беті бар (ЖБ, МҚ)
6.	Еңлік (ингълик)	з.е.	1. Тамыры терең, түбі қызыл, тауда, құмда өсетін өсімдік (Жамб: Мер, Луг, Мойын, Шу; Алм. Жамб.) 2. Опа — далап орнына қолданылатын тамырлы шөп (қаз.) 3. Опа-далап, бояу (МҚ, Буд., Қырым тат.)
7.	Еңсер (эншер, инсер, ентер)	ет.	1. Эншер — азайту, кеміту (қырғ.) 2. Иңсэр — ашқарақтану, қомағайлану (як.) 3. Лақтыру (түрк, алт.) 4. Аудару (қырғ.) 5. Төгу (түрк. эз.) 6. Тықпалау, тығындау (ққалп.) 7. Ұру, сабау (түрк) 8. Ауысп. Су ақтару (түрк). 9. Ауысп. Біреуді бас салу (түрк). 10. Істі ойсыратып тындыру (қаз). 11. Меңдеу, жеңу, дендеу (қаз). 12. Белгілі бір жастан асу (қаз).
8.	Ентік	ет.	1. Ауыр демалу, демігу (қырғ, ққал, өзб.) 2. Сілеу, мелшино (Құтыб «Х-Ш», Хорезм еск.) 3. Тұншығу (Радл., өзб.). 4. Азаптану, қиналу (тат., башк.) 5. Шаршау (буд.) 6. Алқыну — аптығу, жүрегі қысылу (қаз)
9.	Еңдіру (Еңрә)	ет.	1. Жылау, солқылдау (қаз). 2. Күйіну, күйзелу (қаз). 3. Терең үңгір, шұңғыма, апан (Атырау, Маңғыстау)
10.	Еңкей	ет.	1. Майысу, иілу (ноғ., қаз., ққал, құм., қырғ., өзб., ұйғ., алт., башк., түрк., тува., Рад., Буд.) 2. Құлау, түсу (түрк., қар) 3. Бас ию (ққал., Буд.) 4. Әлсіреу (қар). 5. Қартаю (қаз). 6. Құлдилау, ылдилау (қаз). 7. Ауысп. бағыну, жібу (қаз)
11.	Еңбек	з.е.	Сәбидің бас сүйегінің жоғарғы жағындағы жұмсақ жері (қаз)
12.	Еңәк	з.е.	1. Бет (ТТМ, МҚ) 2. Әйел орамалын байлайтын жіп (МҚ)
13.	Еңім	з.е.	Бөлік (ТТМ)
14.	Еңін	з.е.	Иық (ҰЖ)
15.	Еңсегара	з.е.	Ауылға келген күйеуден алынатын кәде (Қ-Орда, Арал)
16.	Еңселу	ет.	Еңсесі түсу, күйзелу (Түрк.: Красновод., Таш., Ашх.)
17.	Еңсеу	ет.	Көксеу, сағыну, аңсау (Ақ., Атб.)
18.	Еңісу	з.е.	аст. Еңісу дөңгелегі — экваторға перпендикуляр, дүние полюстерін басып өтетін үлкен дөңгелектер (қаз)
19.	Енжұрға	з.е.	Ұнжырға, еңсе (қаз)
20.	Ентікпе	з.е.	1. Демікпе ауруы. 2. Ауа жетпей жиі тыныс алу (қаз)
21.	Еңгезердей	сын е.	Ірі, алып (қаз)
22.	Еңкек	сын. е.	Іліңкі (қаз)
23.	Еңкіш	сын. е.	1. Ылди. 2. Іліңкі (қаз)
24.	Еңсегей	сын е.	Ұзын бойлы, зор денелі (қаз)

Кестенің жалғасы

1	2	3	4
25.	Еңселі	сын. е.	Биік, денелі, үлкен (каз)
26.	Еңіс	сын. е.	1. Ылди жер. 2. Ойпаң жер. 3. Ойысу, бағытталу (каз)
27.	Енжар	сын. е.	Селкос, сүлесок, көңілсіз (каз)
28.	Еңбекте	ет.	1. Тізерлеп жүру. 2. Ауысп. Жорғалау, өрмелеу, тырмысу (каз)
29.	Еңкенде	ет.	1. Алға иіле басу, жүру. 2. Бүкшендеу (каз)
30.	Еңкілде	ет.	1. Жылау. 2. Ауысп. Зырылдау (каз)
31.	Еңпендеу	ет.	Елпелектеу (каз)
32.	Еңсеріл	ет.	1. Өздік етіс. 2. Аударылу, құлау (каз)
33.	Еңку-еңку	сын. е.	Ойлы-қырлы, кедір-бұдыр
34.	Еңіс-еңіс	сын. е.	Ойпат жер
35.	Еңк-еңк күлу		Риза болып күлу

«Ең» түбірлі сөздер қазақ тілі диалектілерінің барлық аймағын қамтыған. Оларда бір-бірімен семантикалық та, фонетикалық та сәйкестіктегі сөздер жоқ. ҚҚТ-імен мағыналық та, формалық та сәйкестіктегі сөз өсімдік атауы — еңілік, еңселудің «күйзелу» мағынасы ҚҚТ-індегі «еңіре» сөзінің 2-мағынасымен сәйкес келеді. Атырау, Маңғыстау өлкелеріндегі «еңіреу» ҚҚТ-імен дыбыстық ұқсастықта болғанмен, мағынасы мүлдем бөлек.

«Ең» түбірлі сөздер көне және орта түркі ескерткіштерінің VIII–XIII ғасырларын қамтиды, яғни Күлтегін, Тұрпандық түркі мәтіндер, Алтын Йаруқ, Калуанамкара және Папамкара ханзадалар туралы жазба, ұйғыр жазбалары, М. Қашқаридың «Түркі тілі сөздігі», Ж. Баласағұнның «Құтты білік» дастаны, А. Игүнекидің «Ақиқат сыйы» дастандарынан жеткен.

Қазіргі түркі тілдерімен салыстырғанда ҚҚТ-інде «ентік» сөзінің 2, 4-мағыналарының, «еңкей» сөзінің 4-мағынасының, «еңсер» сөзінің бірде-бір мағынасының сәйкес келмейтінін байқауға болады. Бұл қазіргі түркі тілдеріне ортақ лексиканың болуы олардың туыстығының, яғни интеграциялық белгісі болса да, ал олардың семантикалық өзгешелік, айырмашылықтарының болуы — жеке тілдер екендігінің, яғни дифференциялық белгісі.

Енді «ең» түбірлес сөздердің этимологиясы жөніндегі ғалымдар пікіріне шолу жасап, өз ойымызды топшылап көрейік.

Алдымен «ең» сөзінің жоғарыдағы сөздіктердегі семантикасын салыстырсақ, 1) бет, жақ, 2) *ауысп.* сыртқы келбет, 3) таңдану, 4) иілу, майысу деген мағыналары, 5) қазіргі түркі тілдерінде және қазақ тілінде «өте» деген мағынадағы үстеулік қызметтері бар. Севортян сөздігінде [4: 366] Г. Вамбери, К. Брокелманьдар ең, өң, енд деген сөздердің бастапқы мағынасын «алды», «алдыңғы», «жоғары», «дененің алдыңғы жағы», «өсу», «жоғарылау» деген мағыналарға тарамдаса, Г. Рамстетд корей, монғол тілдерімен, Севортян фин-угор тілдерімен ортақтастырады. Академик Ә. Қайдаров «еңгезердей» сөзін «ені кез ер» деп, профессор Ш.Ш. Сарыбаев «еңсе» сөзі армян-қыпшақ грамматикасында «желке», чувашша «желке» және *ауысп.* «мойын», қарақалпақша «екі жауырынның ортасы» деген мағыналарда қолданылатындығын айта келіп, қазақ тіліндегі «еңсе» ауыспалы мағынада қолданылатындығын тілге тиек етеді [12: 72-73]. Бұдан «ең» сөзінің бастапқы жалпы ұғымы тік (вертикаль) қалыптағы заттың жоғарғы, биік жағының атауы болды. Ал Күлтегін, «Алтын Йаруқ», «Тұрпандық түркі мәтіндері», М. Қашқари «Сөздігінде», Ж. Баласағұнның «Құтты білік» дастанында «ең» сөзінің күшейткіш үстеу қызметі мен дербес лексикалық мағынасы параллель қолданылды. Мен, пен, бен есімдіктерінің жіктік жалғау, жалғаулық шылау, тіпті көмектес септігінің жалғауы қызметтерін атқаратыны секілді деривациялық процесс болған... Кейін келе үстеулік қызмет бастапқы мағынадағы сөздерді тұрақты тіркес құрамына ығыстырған деп тұжырымдаймыз. Немесе А.М. Щербактың: «Аффиксы восходят к предикативным показателям, а предикативные показатели — к личным и лично-указательным местоимениям» деген пікірін сөз таптарының деривациясына да қатысты айтуға болады [24: 76].

Қорытындылар мен тұжырымдар

1. Жалпы түркілік «bul», «bod», «tom», «jar», «eñ» этимондарын этимологиялық аспектіде талдау барысында салыстырмалы-тарихи әдістің синхрондық-диахрондық, статикалық-динамикалық, салыстыру-сипаттау тәсілдері бірдей қолданылды.

2. Жалпы түркілік этимондардың этимологиясын талдау және табу үшін әрбір моносиллабтың дыбыстық құрамына фонетикалық, түбір құрылысын морфологиялық, сөз мағынасын семантикалық аспектілерде дыбыстық, түбірлік, мағыналық өзгерістерге түскен, түспеген деп талдау арқылы түркі жазба ескерткіштері мен қазіргі түркі тілдеріндегі ұқсастықтары мен ерекшеліктері анықталды.

3. Ортақ лексемалардың синхрониялық, статикалық қалпын, мазмұнын диахрониялық, динамикалық өзгерістері, яғни деривациясын кесте арқылы бейнелеп, формалық және мазмұндық саны мен сапасын статистикалық деректермен дәйектедік.

4. Семантикалық деривация түркі лексикасының синхрондық статикасы мен диахроникалық динамикасының нәтижесі екендігі анықталды.

5. Семантикалық деривация нәтижесі түркі жазба ескерткіштері мен қазіргі түркі тілдерінің тілдік мәліметтерінің жүйелілігі мен кешенділігі екендігі нақтыланды.

6. Семантикалық деривация процесі сөз семантикасы, семантикалық деривация, ішкі реконструкция, мазмұндық компаративистика және семантикалық этимология деген элементтерден тұратындығы, олардың ара қатысы, айырмашылықтары көрсетілді.

7. Жалпы түркілік «bul», «bod», «tom», «jar», «eŋ» этимондарын этимологиялық аспектіде талдау барысында қазіргі түркітануда кездеспейтін жаңа фоно-морфо-семантикалық кешенді әдіс мақала авторларының жаңалығы болғандықтан, келешек этимологиялық зерттеулерде қолдануға тиімді тәсіл екеніне сенімдіміз.

Қысқартулар мен шартты белгілер тізімі

1. Т — Талас жазуы
2. МӨЖ — «Манихейліктердің өкініп жалбарынуы жазбасы» немесе «Хуастуанифт»
3. МЖ — Манихей жазулы ескерткіші
4. С — Суджиден табылған жазу
5. А — Алтай ескерткіштері
6. ЕЕ — Енисей ескерткіштері
7. ИА — Ихэ-Асхэте ескерткіші
8. ИХ — Ихэ-Ханын-нур ескерткіші
9. ҚС — Қойсары ескерткіші
10. ХТ — Хойто-Тамир ескерткіші
11. ТС — Томсен-Стейн қолжазбасы
12. СЦ — Сюань-Цзан өмірбаяны
13. БҚ — Білге қаған жазуы
14. КТ — Күлтегін жазуы
15. КЧ — Көлі чор жазуы
16. МЧ — Мойын чор жазуы
17. О — Онгин ескерткіші
18. Тон — Тоныкөк жазуы
19. У — Уланком жазуы
20. ТМ — Тұрпандық мәтіндер жинағы
21. В — В.Ванг жинаған қолжазбалар
22. Рах — Рахмат жинаған жазбалар
23. КП — Калуанамкара және Папамкара ханзадалар туралы жазба
24. МҚ — М.Қашқаридың «Түркі тілі сөздігі»
25. ЖБ — Ж.Баласағұнның «Құтты білік» дастаны
26. ҰЗҚ — Ұйғыр жазулы заң құжаттары
27. ММ — Манихей мазмұнды жазулар
28. ҚАК — «Қорқыт ата кітабы»
29. МО — Малов пайдаланған Ольденбург жинағы
30. АИ — А.Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» дастаны
31. АЙ — «Алтын йаруқ» жазбасы
32. Той — Тойоктан табылған жазу
33. ТТМ — Тұрпандық түркі мәтіндері
34. [a.] — араб сөзі
35. [п.] — парсы сөзі

36. [с.] — соғды сөзі
37. [қыт.] — қытай сөзі
38. [м.] — монғол сөзі
39. [қ.] — қазақ сөзі
40. Н — туынды мағына
41. Т — негізгі мағына
42. А — ауыспалы мағына
43. С — сараланған мағына
44. Д — диалектілік мағына

Әдебиеттер тізімі

- 1 Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б» / Э.В. Севортян. — М.: Наука, 1978. — 349 с.
- 2 Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на гласные / Э.В. Севортян. — М.: Наука, 1974. — 767 с.
- 3 Аханов К. Тіл білімінің негіздері / К. Аханов. — Алматы: Мектеп, 1973. — 623 б.
- 4 Аманжолов С. Көп мағыналы және бір түбірдің бірнешеге жарылуы / С. Аманжолов // Пионер. — Алматы: БМБ, 1941. — № 4.
- 5 Зубкова Н.Г. Эволюция представлений о языке / Н.Г. Зубкова. — М.: Языки славянской культуры, 2015. — 760 с.
- 6 Карлинский А.Е. Избранные труды по теории языка и лингводидактике / А.Е. Карлинский. — Алматы, 2007. — 308 с.
- 7 Карлинский А.Е. Методология и парадигмы современной лингвистики / А.Е. Карлинский. — Алматы, 2009. — 352 с.
- 8 Алпатов В.М. История лингвистических учений: учеб. пос. / В.М. Алпатов. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 368 с.
- 9 Левицкий Ю.А. История лингвистических учений: учеб. пос. / Ю.А. Левицкий. — М.: Высш. шк., 2005. — 302 с.
- 10 Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю.С. Степанов. — 7-е изд. — М.: Книж. дом «Либроком», 2009. — 312 с.
- 11 Альтман И.В. О семантической структуре словообразовательных гнезд / И.В. Альтман // Вопросы семантики. Тез. докл. — М.: МГУ, 1971.
- 12 Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі. — Алматы: Ғылым, 1966. — 240 б.
- 13 Древнетюркский словарь. — Л.: Наука, 1969. — 676 с.
- 14 Нұрмағамбетов Ә. Бес жүз бес сөз / Ә. Нұрмағамбетов. — Алматы: Рауан, 1994. — 304 б.
- 15 Покровская Л.А. Термины родства в тюркских языках / Л.А. Покровская. — М.: АН СССР, 1961. — С. 11–81.
- 16 Базылхан Б. Қазақша-монғолша сөздік / Б. Базылхан. — Уланбатыр, 1977. — 392 б.
- 17 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. — Алматы: Ғылым, 1979. — 4 том.
- 18 Манкеева Ж.А. Реконструкция «мертвых» корней в гнезде гомогенных основ / Ж.А. Манкеева // Проблемы этимологии тюркских языков. — Алматы: Ғылым, 1990. — С.112–116.
- 19 Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь / К.К. Юдахин. — М.: Сов. энцикл., 1965. — 973 с.
- 20 Кайдаров А.Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке / А.Т. Кайдаров. — Алматы: Ғылым, 1986. — 323 с.
- 21 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. — Алматы: Ғылым, 1978. — 3-т. — 735 б.
- 22 Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігі. — Алматы: Ғылым, 1969. — 280 б.
- 23 Жұбанов Е. Анализ этимона Тәңір «Всевышний» (опыт ретроспективного подхода) / Е. Жұбанов, А. Ибатов // Проблемы этимологии тюркских языков. — Алматы: Ғылым, 1990. — 396 с.
- 24 Горский Д.П. Вопросы абстракции и образования понятий / Д.П. Горский. — М.: АН СССР, 1961.

Ш.Ш. Жалмаханов, М.А. Маретбаева, Г.Ф. Файзулла, А.Е. Жартыбаев, Б.А. Қалиев

Этимологические этюды общетюркских этимонов «bul», «bod», «tom», «jap», «eŋ»

В статье изложены теоретические и методологические основы поиска происхождения и истории слова и его значения, то есть методов и путей этимологии, которые анализируются на примере общетюркских этимонов «bul», «bod», «tom», «jap», «eŋ». Цель статьи — проанализировать этимологию слов с помощью новых методов и приемов и разработать научно-теоретические основы для поиска окончаний. Авторами доказано, что главным принципом этимологических изысканий является анализ слов в фоно-морфо-семантическом комплексе в диахроническом и синхроническом аспектах. Материал исследования — памятники тюркской письменности и лексические единицы, общие для современных тюркских языков. Актуальность темы заключается в том, что поиск истории и этимологии того или иного слова не содержит всех письменных данных и не проведен комплексный анализ. В процессе систематизации, классификации поисковых данных использованы этимологические и этнолингвистические методы и приемы с классификацией семантики слова на семантические, тематические и грамматические группы через комплексный (комплексный) и персональный (компонентный) анализ. Значимость исследования состоит в том, чтобы убедиться, что этимология этимонов, общих для тюркских языков, может быть доказана только путем полного охвата данных тюркских письменных памятников и современных тюркских языков. В результате поисков была доказана история общетюркских этимонов «bul», «bod», «tom», «jap», «eŋ» на основе исторических и современных данных, выявлены синхронная статика и диахроническая динамика общей тюркской лексики, уточнены последовательность и комплексность языковых данных, продемонстрированы их взаимосвязь и различия.

Ключевые слова: сравнительно-исторический метод, памятники тюркской письменности, современные тюркские языки, семантическая деривация, комплексный фоно-морфо-семантический анализ.

Sh.Sh. Zhalmakhanov, M.A. Maretbayeva, G.F. Fayzulla, A.E. Zhartybaev, B.A. Kaliyev

Etymological studies of the common Turkic etymons “bul”, “bod”, “tom”, “jap”, “eŋ”

The article outlines the theoretical and methodological foundations of the search for the origin and history of the word and its meaning, i.e. methods and ways of etymology, which are analyzed using the example of the common Turkic etymons “bul”, “bod”, “tom”, “jap”, “eŋ”. The purpose of the article is to analyze the etymology of words using new methods and techniques and to develop scientific and theoretical foundations for the search for endings. It is proved that the main principle of etymological research is the analysis of words in the phono-morpho-semantic complex in diachronic and synchronic aspects. The research material includes monuments of Turkic writing and lexical units common to modern Turkic languages. The relevance of the topic lies in the fact that the search for the history and the search for the etymology of a word does not contain all written data and a comprehensive analysis has not been carried out. In the process of systematization and classification of search data, we use etymological and ethnolinguistic methods and techniques with the classification of word semantics into semantic, thematic and grammatical groups through complex (complex) analysis, personal (component) analysis. The importance of the study is to make sure that the etymology of the etymons common to the Turkic languages can be proved only by fully covering the data of the Turkic written monuments and modern Turkic languages. As a result of the search, the history of the common Turkic etymons “bul”, “bod”, “tom”, “jap”, “Eŋ” were proved on the basis of historical and modern data. The synchronous statics and diachronic dynamics of the common Turkic vocabulary are revealed, the sequence and complexity of language data are clarified, their interrelation and differences are demonstrated.

Keywords: comparative historical method, monuments of Turkic writing, modern Turkic languages, semantic derivation, complex phono-morpho-semantic analysis.

References

- 1 Sevortian, E.V. (1978). *Etimologicheskii slovar tiurkskikh yazykov [Etymological Dictionary of Turkic Languages]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 2 Sevortian, E.V. (1974). *Etimologicheskii slovar tiurkskikh yazykov [Etymological Dictionary of Turkic Languages]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 3 Achanov, K. (1973). *Til biliminin negyzderiy [Basics of linguistics]*. Almaty: Mektep [in Kazakh].

- 4 Amanzholov, S. (1941). *Kop magynaly zhane bir tibirdyn birneshege zharylyu* [Ambiguity and splitting of one root into several]. *Pioner — Pioneer*, 4. Almaty [in Kazakh].
- 5 Zubkova, N.G. (2015). *Evolutsiia predstavlenii o yazyke* [The evolution of ideas about language]. Moscow: Yazyki slavianskoi kultury [in Russian].
- 6 Karlinskii, A.E. (2007). *Izbrannye trudy po teorii yazyka i lingvodidaktike* [Selected works on language theory and linguodidactics]. Almaty [in Russian].
- 7 Karlinskii, A.E. (2009). *Metodologiya i paradigmy sovremennoi lingvistiki* [Methodology and paradigms of modern linguistics]. Almaty [in Russian].
- 8 Alpatov, V.M. (2001). *Istoriia lingvisticheskikh uchenii* [History of linguistic teachings]. Moscow: Yazyki slavianskoi kultury, 3 [in Russian].
- 9 Levitskii, Yu.A. (2005). *Istoriia lingvisticheskikh uchenii* [History of linguistic teachings]. Moscow: Vysshaia shkola [in Russian].
- 10 Stepanov, Yu.S. (2009). *Metody i printsipy sovremennoi lingvistiki* [Methods and principles of modern linguistics]. Moscow: Knizhnyi dom «Librokom» [in Russian].
- 11 Altman, I.V. (1971). *O semanticheskoi strukture slovoobrazatelnykh qnezd* [On the semantic structure of word-formation nests]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 12 (1966). *Qazaq tilinin qysqysa etimologialyq sozdigi* [Brief etymological dictionary of the Kazakh language]. Almaty: Gylym [in Kazakh].
- 13 (1969). *Drevnetiurkskii slovar* [Ancient Turkic dictionary]. Leningrad: Nauka [in Russian].
- 14 Nurmagambetov, A. (1994). *Bes uyz bes soz* [Five hundred and five words]. Almaty: Rauan [in Kazakh].
- 15 Pokrovskaia, L.A. (1961). *Terminy rodstva v tiurkskikh yazykakh* [Kinship terms in Turkic languages]. Moscow: Akademiia nauk SSSR [in Russian].
- 16 Bazylchan, B. (1977). *Qazaqsha-mongolsa sozdik* [Kazakh-Mongolian dictionary]. Ulanbatyr [in Kazakh].
- 17 (1979). *Qazaq tilinin tusingirme sozdigi* [Explanatory dictionary of the Kazakh language]. Almaty: Gylym [in Kazakh].
- 18 Mankeeva, Zh.A. (1990). *Rekonstruktsiia «mertvykh» kornei v gnezde gomogennykh osnov* [Reconstruction of “dead” roots in a nest of homogeneous foundations]. Almaty: Gylym [in Russian].
- 19 Yudakhin, K.K. (1965). *Kirgizsko-russkii slovar* [Kyrgyz-Russian dictionary]. Moscow: Sovetskaia entsiklopediia [in Russian].
- 20 Kaidarov, A.T. (1986). *Struktura odnoslozhnykh kornei i osnov v kazakhskom yazyke* [The structure of monosyllabic roots and stems in the Kazakh language]. Almaty: Gylym [in Russian].
- 21 (1978). *Qazaq tilinin tusingirme syzligi* [Explanatory dictionary of the Kazakh language]. Almaty: Gylym [in Kazakh].
- 22 (1969). *Qazaq tilinin dialektologialyq sozdigi* [Explanatory dictionary of the Kazakh language]. Almaty: Gylym [in Kazakh].
- 23 Zhubanov, E., & Ibatov, A. (1990). *Analiz etimona Tanir «Vsevyshnii»* [Analysis of the etymon tanri “almighty” (experience of a retrospective approach)]. Almaty: Gylym [in Russian].
- 24 Gorskii, D.P. (1961). *Voprosy abstraktsii i obrazovaniia poniatii* [Issues of abstraction and concept formation]. Moscow: Akademiia nauk SSSR [in Russian].

Information about the authors

Zhalmakhanov, Shapagat — Doctor of philology, Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: szhalmakhanov@bk.ru;

Maretbayeva, Marina — Ph.D., assoc. professor, Karaganda Medical University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: marina-03@mail.ru;

Fayzulla, G. — PhD in philosophy, Acting assoc. professor, International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan, e-mail: gulfay80@mail.ru;

Zhartybaev, Asylbek — Doctor of philology, Professor, Karaganda Academy «Bolashak», Karaganda, Kazakhstan; e-mail: as.zhar@mail.ru;

Kaliyev, Bektursyn — Candidate of philology, Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: kaliev-69@mail.ru.

A. Baimyrza^{1*}, K. Pirmanova², A. Serikbayeva³

^{1,2,3}*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
(e-mail: baimurzina.ainur@gmail.com)*

Challenges and Prospects of Creating Abai Poetic Corpus

This scientific article explores the complexities and prospects of creating a poetic corpus of Abai Kunanbayev. The primary goal of the project is to digitize and annotate Abai's poetry, addressing challenges such as the accessibility of diverse sources, linguistic barriers, technical difficulties, and cultural interpretations. It presents the results obtained from the creation of the corpus, highlighting its significance in preserving Kazakh cultural heritage and advancing scholarly research. The discussion explores the implications of the corpus for linguistic studies, educational initiatives, and international collaborations in digital humanities. The conclusion reflects on the project's achievements, outlines future directions for expanding the corpus, and emphasizes its role in promoting and preserving Abai Kunanbayev literary legacy.

Keywords: poetic text, literary corpora, poetic corpus, linguistic analysis, digital context.

Introduction

The poetic corpus is one of the sub-corpora of the national corpus. The National Language Corpus is an extraordinary and innovative resource on language. Upon request, it delivers a wide range of comprehensive linguistic information within seconds, supported by statistical data. It broadens the empirical foundation and significantly enhances the explanatory power of linguistic research, enabling the formulation of entirely new questions and providing a more precise understanding of linguistic phenomena and their functioning in the language [1; 378].

The creation and analysis of literary corpora have become essential components of linguistic and literary research in the digital age. In this context, the development of technology for constructing poetry corpora offers significant opportunities for exploring the works of renowned poets and understanding their cultural and linguistic impact. This paper focuses on the technology for building a poetry corpus based on the oeuvre of Abai Kunanbayev, a prominent figure in Kazakh literature.

Abai Kunanbayev poetry holds a central place in Kazakh cultural heritage, serving as a source of inspiration and reflection on various aspects of life, society, and spirituality [2; 15]. However, despite the richness and depth of his works, there has been a lack of comprehensive digital resources for studying his poetry in depth. This gap highlights the necessity of the importance of developing a technology-enabled approach to curating and analyzing Abai poetic corpus.

The aim of this paper is to examine the methods and tools used in the construction of a poetry corpus centered around Abai's literary legacy. We delve into the intricacies of data collection, annotation, and analysis, shedding light on the challenges and opportunities inherent in this endeavor. Furthermore, we explore the implications of this technology for linguistic and literary studies, highlighting its potential to deepen our understanding of Abai's poetic style, thematic focus, and cultural significance.

Through this exploration, we seek to contribute to the growing body of research on digital humanities and corpus linguistics, while also providing scholars and enthusiasts with a valuable resource for studying the works of Abai Kunanbayev in a digital context.

The establishment of a corpus of Abai's poetic texts aims to achieve several key objectives:

1. Preservation of cultural heritage: Digitization and systematic organization ensure the preservation and accessibility of texts for future generations.
2. In-depth analysis: The corpus provides opportunities for comprehensive linguistic and literary analysis of texts using modern data processing methods.
3. Educational purposes: The corpus can serve as an important tool for teaching Kazakh literature, culture, and the history of Kazakhstan.

* Corresponding author's e-mail: baimurzina.ainur@gmail.com

4. International collaboration: Digitized and annotated texts of Abai become accessible to researchers worldwide, promoting international scholarly dialogue and cultural exchange [3, 20–29].

However, the process of creating Abai's poetic corpus faces several challenges, such as access to source materials, linguistic barriers, technical issues (Natural Language Processing, Optical Character Recognition, Automatic tagging problems, etc.), and cultural aspects of text interpretation. This article discusses these challenges, explores prospects for corpus creation, proposes methods to overcome them, and discusses potential directions for the project's future development.

This study follows the IMRAD model (Introduction, Methods, Results, and Discussion). The “Methods” section describes the stages of text collection, digitization, and annotation, as well as the use of modern natural language processing (NLP) tools. The “Results” section presents key findings from the analysis of Abai's texts. In the “Discussion” section, major challenges are examined, and approaches to overcoming them are proposed. The conclusion summarizes the research findings and outlines future perspectives for the development of the Abai poetic corpus project.

Literature review

Research on the creation of literary corpora and their analysis is becoming increasingly common in modern linguistics and literary criticism. A particularly important development in this area is the development of technologies for creating poetry corpora, which provide researchers with access to large volumes of poetic texts for analysis and research.

The first publications in the field of automating the analysis of metrorhythmic characteristics of poetic texts emerged in the mid-1990s, with M. Hayward conducting a computer study of the metrics in poems by various poets [4; 1–11]. However, broader interest in this research area developed only in the late 2000s to early 2010s. A similar study, conducted by J. Kao and D. Jurafsky, aimed to identify stylistic features that differentiate professional poets from amateur poets [5; 8–15].

The SPARSAR system, described by R. Delmonte [Delmonte, 2013], offers an automated comprehensive analysis of poetic texts to examine their stylistic elements. A series of publications by V.B. Barakhnin and O. Yu. Kozhemyakina, the authors of this article, is dedicated to automating the complex analysis of Russian-language poetic texts, such as [6; 16–27]. Among other works in this area, including those related to the analysis of poetry in Turkic languages, is the article by A. Kurt and M. Kara [7; 10–12], which proposes an algorithm for recognizing and analyzing poems written in the “arud” system, a structure characteristic of Eastern (Arabic, Persian, Turkish) poetry.

It should be noted that the algorithms of analysis of the lower levels of poetic texts strongly depend on the characteristics of a particular language, as well as on the degree of development of computer technologies for this language. Thus, the peculiarities of phonetic analysis of texts in English are poor paradigm of word changes and the presence of a large number of network dictionaries of phonetic analysis. In German — quite simple and strict rules of morphological changes of words and phonetic characteristics of word forms. In Russian — the absence of any general rules of morphological changes of words and their phonetic characteristics (primarily emphasis). In Turkish and other Turkic languages, including Kazakh — almost deterministic rules of the formation of the word forms and of the change of their phonetic characteristics following from the law of synharmonism which is characteristic to Turkic languages.

In the context of Kazakh literature, works such as Akhmetov's [8, 24–30] study of the poetic legacy of Abay Kunanbayev play an important role in understanding the cultural significance and literary influence of a given poet.

However, these studies pay insufficient attention to the use of modern technologies for the creation and analysis of poetry corpora. Our research is aimed at filling this gap by developing a technology for creating a poetic corpus using the example of the works of Abay Kunanbayev. We aim to combine methods from modern linguistics [9, 25–26] and computer science to create a valuable resource for researchers of Kazakh literature and language.

In achieving the intended goal and completing the tasks, the preliminary research began with a familiarization of scientific works in two directions: the first — the results of scientific work on automating the process of analyzing poetic texts [10; 68–75], [11; 1–15], [12; 5–18], the second — research devoted to the work of Abai Kunanbayev [2, 13]. In this studies, the structural and rhythmic organization of the texts was not given enough importance, and most of the attention was paid to the thematic and contextual analysis of the poems. For example, many Kazakh researchers focus on the cultural and ideological load of poetry. But the aspects of form and style are less studied. Comparing the results of this study with previous works it

shows that in the majority of studies aspects of corpus linguistics are not considered sufficiently and are focused on biographical and literary analysis. Since this is the first author's poetic corpus in the Kazakh language, familiarization work has been carried out with foreign poetic corpuses such as the Shakespeare Corpus, the poetic sub-corpus of the National corpus of Russian language.

Methods

For the creation of Abai Kunanbayev poetic corpus, a comprehensive approach was employed, encompassing several stages and the use of various tools and technologies. This section describes the primary methods used for collecting, digitizing, annotating, and analyzing texts.

Text Collection and Digitization

The first step in creating the corpus involved collecting all available editions of Abai's poetry, including:

- 1) Printed materials: Collection of various editions of Abai's poems published over different years.
- 2) Manuscripts and archive materials: Search and collection of manuscripts and other archival materials stored in libraries and archives across Kazakhstan.
- 3) Electronic sources: Compilation of texts from electronic libraries and online resources. Collected all the common famous poems of Abai. 225 poems were digitized and annotated for this project. After collecting all available materials, they underwent digitization, which included scanning printed and manuscript texts and converting them into electronic format using Optical Character Recognition (OCR) technology.

The adaptation of OCR tools to the Kazakh language posed several challenges, primarily due to the unique characteristics of the Kazakh script, which uses Cyrillic but includes specific letters not found in Russian [ә, Ғ, Ң, Ө, Ү, Ұ, Ӏ]. Existing OCR systems are generally optimized for languages with larger data sets, such as Russian or English, which meant that their application to Kazakh texts resulted in lower accuracy rates. To overcome this, we had to fine-tune the OCR models by incorporating Kazakh-specific characters and using training data consisting of historical Kazakh texts, including those written in Abai's Old Kazakh.

Linguistic Annotation

Following digitization, linguistic annotation of the texts was performed, involving several stages. The first stage is morphological annotation, which uses tools such as MORPHEUS for automatic recognition and tagging of parts of speech in the texts. The second stage is syntactic annotation, where tools like TreeTagger are applied to determine the syntactic structure of sentences. The final stage is thematic classification, involving the manual tagging of texts into thematic categories such as philosophical reflections, social critique, love lyrics, and religious motifs.

Use of Software Tools

Modern Natural Language Processing (NLP) tools and technologies were employed for text processing and analysis. For automatic morphological annotation of the texts, tools like MORPHEUS and similar programs were used for morphological analysis. Tools for syntactic analysis, including TreeTagger and other similar tools, were employed for the automatic detection of sentence syntactic structures. Additionally, custom scripts and existing programs were developed and utilized for the automatic classification of texts based on themes.

In terms of NLP, the primary challenge was adapting existing tools for morphological and syntactic analysis to handle the complex morphology of Kazakh, which is an agglutinative language. Kazakh words are formed by adding multiple affixes to a root word, resulting in a wide variety of word forms. This is in stark contrast to languages like English, where inflection is limited. Many widely-used NLP tools were not designed with agglutinative languages in mind, leading to inaccuracies in part-of-speech tagging, lemmatization, and syntactic parsing.

To address these issues, we utilized and adapted specific NLP tools such as MORPHEUS, which we customized to better handle Kazakh morphology. This included expanding the tool's lexicon with Kazakh vocabulary, adjusting its rules for inflection and word formation, and incorporating a larger set of annotated Kazakh texts for training. We also had to develop custom rules for handling unique linguistic phenomena in Abai's Old Kazakh, such as archaic word forms and syntactic structures not commonly found in modern Ka-

zakh. The process involved collaboration with linguists specializing in Kazakh language history to ensure accuracy.

Database Creation

Based on annotated texts, a relational database was created to facilitate complex queries and text analysis by performing the following steps:

- Database structure design: Defining the main tables and fields of the database, including tables for storing texts, annotations, and metadata [14; 3–14].
- Data import: Loading digitized and annotated texts into the database.
- Development of search and analysis interfaces: Creating web interfaces and tools for convenient access to the database and for conducting text analysis.

Validation and Quality Assurance

To ensure high quality and accuracy of annotations and analysis, the following procedures were implemented. Firstly, a manual annotation review was conducted, involving selective manual verification of automatic annotations and markings to assess their accuracy and correct errors. Secondly, database testing was performed, which included functional testing of the database and tools for search and analysis using various datasets. Lastly, cross-validation was carried out by comparing results of automatic annotation and marking with those obtained manually by experts to evaluate the accuracy of automatic methods.

Application of these methods resulted in the creation of a high-quality and versatile poetic corpus of Abai Kunanbayev, providing opportunities for in-depth analysis and research into his literary works.

Results

The creation of Abai Kunanbayev poetic corpus has yielded significant results, encompassing thematic and linguistic diversity in his poetry and opening new avenues for study and interpretation of his works. This section outlines the main findings obtained during the development and analysis of the corpus.

Thematic Diversity

Analysis of Abai Kunanbayev poetic corpus has revealed a wide spectrum of themes addressed in his works. Key thematic categories include: 1) philosophical reflections — Abai often delved into questions of life's meaning, morality, ethics, and human existence. His poems contain profound philosophical reflections and thoughts on spiritual values. 2) Social critique: Abai's poetry includes sharp criticism of social issues of his time, such as injustice, corruption, inequality, and ignorance. 3) Love lyrics: some of Abai's works are dedicated to the theme of love, where he expresses his personal feelings and reflections on the nature of love and human relationships. 4) Religious motifs: his verses frequently feature religious themes and motifs that reflect his views on spirituality and faith [15; 64–73].

Linguistic Complexity

Textual analysis has demonstrated a high degree of lexical and syntactic diversity. Key observations include: 1) lexical richness: Abai's texts employ a wide range of lexical units, including archaisms and borrowings from other languages, reflecting the cultural and historical diversity of the Kazakh people. 2) Syntactic complexity: The sentence structure in Abai's verses often exhibits complexity and variety, including complex sentences and the use of various stylistic devices [16; 33–36].

Translation and Interpretation

The creation of the corpus has underscored the need for accurate and nuanced translations of Abai's works into other languages. Major findings include: 1) translation challenges: Translating Abai's poetry into other languages requires a deep understanding of the context, culture, and linguistic nuances of the original texts. 2) Need for multilingual annotations: For international use of the corpus, it is crucial to develop multilingual annotations and commentaries that help researchers and readers from different countries better understand and interpret Abai's texts.

Social Significance

The Abai poetic corpus has become a vital tool for studying Kazakh culture and history. Key achievements include: 1) educational use: The corpus is utilized in educational institutions for teaching Kazakh literature and history, contributing to the preservation and popularization of cultural heritage. 2)

Research opportunities: The corpus offers scholars and researchers access to a valuable data source for interdisciplinary studies, including linguistic analysis, literary research, and socio-cultural studies. 3) Cultural heritage: Digitization and systematization of Abai's poetic texts contribute to the preservation of his legacy and make it accessible to a wide audience of readers and researchers [17; 2–8].

Technical Achievements

The development of Abai Kunanbayev poetic corpus involved several technical achievements: 1) Database creation: Development of a relational database for storing and managing digitized and annotated texts, enabling complex queries and analysis; 2) Analysis tools: Development and use of software tools for morphological and syntactic analysis of texts, as well as thematic classification and search capabilities.

For example, morphological identification methods were defined:

Automatic tagging: using computer programs that automatically analyze text and assign tags based on predefined rules and dictionaries.

Manual tagging: text analysis and tagging by linguists. This method provides high accuracy, especially in case of complex or mixed language constructions.

Hybrid approach: combining automatic and manual labeling to improve process accuracy and efficiency.

Conventional signs for morphological designation:

The following (international) symbols may be used for the Kazakh language:

Noun: N

Adjective: ADJ

Verb: V

Adverb: ADV

Pronoun: PRON

Number noun: NUM

Auxiliary word: PREP

Conjugation: CONJ

Case (for example, name case, income case): NOM, ACC, etc.

Tense (eg present, past): PRES, PAST, etc.

Singular, plural: SG, PL

As an example of the morphological markup model for Abai's line “Zhelsiz tunde zharyq ai” (translated as “Bright moon on a windless night”), the following symbols can be used:

Zhelsiz (windless): Part of speech: Adjective (ADJ) Case: Nominative (NOM) Number: Singular (SG)

Tunde (night): Part of speech: Adverb (ADV) Case: In the prepositional (LOC) Number: Singular (SG)

Zharyq (bright): Part of speech: Adjective (ADJ) Case: Nominative (NOM) Number: Singular (SG)

Ai (moon): Part of speech: Noun (N) Case: Nominative (NOM) Number: Singular (SG).

Thus, the morphological markup of this line looks like this: Zhelsiz (ADJ, NOM, SG) tunde (ADV, LOC, SG) zharyq (ADJ, NOM, SG) ai (N, NOM, SG).

This markup allows for a detailed analysis of the morphological features of the poetic language used in Abay's poem and promotes a deep understanding of the text from both linguistic and literary points of view.

These conventions are applied to each word or word form in the poem to indicate their morphological characteristics. This allows for a detailed analysis of the text and the study of its linguistic features.

Web interfaces: Creation of user-friendly web interfaces for accessing the database and conducting text analysis, making the corpus accessible to a broad range of users (Fig. 1).

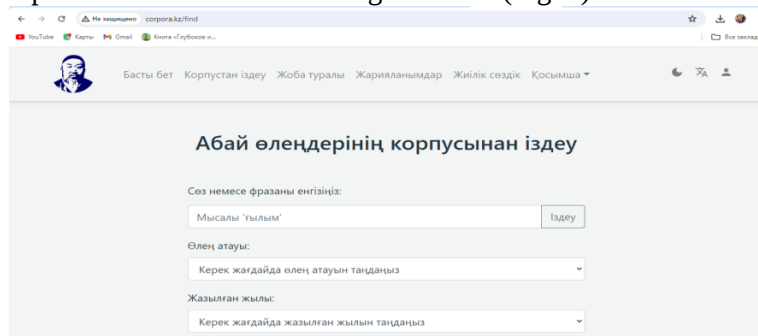

Figure 1. A searching page of Abai Poetic Corpus at www.corpora.kz

Abai Kunanbayev poetic corpus is a collection of poetic texts collected and organized for research, data processing, or other purposes. It provides a valuable source of information for analysis and research in various fields. Abai poetic corpus is useful for analyzing the structure, style, theme, and cultural significance of his poetic works based on established texts (Fig. 2).

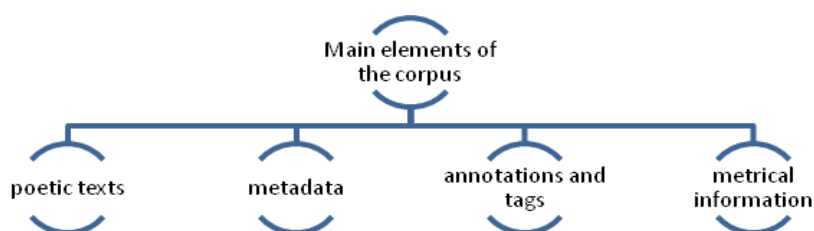

Figure 2. Main elements of Abai Poetic Corpus

Main elements of the corpus: poetic texts: Abai's poems written at different times; metadata: information about each poetic text that may be useful for analysis (title of work, year of composition, genre, cultural context, and other details); annotations and tags: additional tags or annotations that describe text features, themes, styles used, and other aspects that may be useful in classifying and analyzing texts; metrical information: provides information about the poem's metric, rhyme, and other formal aspects as needed.

The creation of Abai Kunanbayev poetic corpus represents a significant contribution to the development of Kazakh philology and cultural studies. The results obtained open new perspectives for the study of his works and contribute to the preservation and popularization of Kazakhstan's cultural heritage.

Discussion

The creation of Abai Kunanbayev poetic corpus represents a complex and multi-stage process that entails overcoming various technical, linguistic, and cultural barriers. This section discusses the main challenges faced by the corpus developers, as well as the prospects and directions for further project development.

Challenges in Corpus Creation

One of the primary challenges is the availability of source materials: 1) Rare and unique sources: Many of Abai's texts exist as rare manuscripts or old editions that are difficult to locate and digitize. Some are held in private collections or archival funds with limited access. 2) Quality of sources: The condition of some sources is suboptimal. Due to aging paper and ink, texts may be damaged or illegible, complicating the digitization and subsequent processing [18; 20–24].

The second problem is the linguistic barriers. Abai's poetry is written in Old Kazakh, which presents specific challenges. Firstly, the use of archaic and dialectal forms requires specialized knowledge and experience for accurate interpretation and annotation. Secondly, the multilingual nature of Abai's texts, which include borrowings from other languages such as Arabic, Persian, and Russian, complicates automated analysis and necessitates expertise in these languages.

Technical aspects of creating a poetic corpus also pose significant challenges. The first of them is NLP tool limitations: Modern natural language processing (NLP) tools may not always accurately process poetic texts, especially with archaic language forms and complex syntactic structures. The second is OCR quality: Optical character recognition (OCR) technology may not provide high-quality recognition for old and damaged texts, requiring additional manual verification and correction.

Interpreting Abai's works requires a deep understanding of the context of his time and culture. Historical context: Researchers must consider the historical and social context in which Abai lived and created in order to interpret his works accurately. Cultural nuances: Abai's poetry is rich in cultural and national nuances, which may be challenging for international audiences to grasp without additional commentary and explanations.

The cultural and historical aspects are revealed through macro- and micropoetic analyzes. For example, when analyzing Abai's verse «Qalyn elim, qazagym, qairan zhurty», we can see the cultural and historical peculiarity of the people of that time. But the interpretation of each reader, as well as the researcher, may

differ. Here is one of the translations (by Dorian Rottenberg) and interpretations of two couplets of this verse:

The first couplet:

*Qalyn elim, qazagym, qairan zhurтым,
Ustarasыз аузына тусты мұртын.
Zhaksy menen zhamandy айырмадын,
Biri qan, biri mai bop eki urтын.*

«*Qalyn elim, qazagym, qairan zhurтым*» (Oh, my luckless Kazakh, my unfortunate kin) — words expressing Abai's love and concern for his people. The phrase «*qalyn elim*» shows the large number of people, the word «*qazagym*» means national unity, and the phrase «*qairan zhurтым*» shows the difficult situation of the people. «*Ustarasыз аузына тусты мұртын*» (An unkempt moustache hides your mouth and chin) — this metaphor refers to the ignorance and shortcomings of the people. An unshaven mustache is a symbol of unpreparedness, indifference. «*Zhaksy menen zhamandy айырмадын*» (Your looks are not bad and your numbers are vast) — people's inability to distinguish between right and wrong, loss of moral values. «*Biri qan, biri mai bop eki urтын*» (Your looks are not bad and your numbers are vast) — describes the hypocrisy of the people, distrust of each other.

The second couplet:

*Ozimdiki dei almaı oz malyndy,
Kundiz kulkin buzılydy, tuned uiqyn.
Korseqyzar keledi bailauy zhoq,
Bir kun tyrtyn etedi, bir kun bultyn.*

«*Ozimdiki dei almaı oz malyndy*» (Unable to manage your property) — people's inability to use their property properly. «*Kundiz kulkin buzılydy, tuned uiqyn*» (Day and night, care and worry are all you see) — difficulty of life, lack of peace. «*Korseqyzar keledi bailauy zhok*» (Constant is nought but inconstancy) — people's lack of control, lack of discipline. «*Bir kun tyrtyn etedi, bir kun bultyn*» (Now haughty, now wearing a look of offence) — instability, one day fun, one day sad life.

Prospects and Directions for Further Development

Despite numerous challenges, the project to create Abai Kunanbayev's poetic corpus holds substantial promise. This section explores potential directions for its further development. Firstly, there is the expansion of the corpus, which includes the inclusion of new texts that may be discovered in private collections or archival funds. Moreover, it involves the digitization and annotation of these new texts, including morphological and syntactic tagging [19; 118–124].

The second direction is the improvement of tools and methods. This direction includes the development of new tools, such as creating and implementing more advanced tools for morphological and syntactic analysis of texts, specifically adapted for working with archaic and dialectal language forms. Additionally, it involves the enhancement of OCR quality by utilizing state-of-the-art machine learning technologies for processing old and damaged texts.

The next direction is international collaboration, which can develop along two vectors. The first vector is multilingual annotations, focusing on developing multilingual annotations and commentaries to aid international researchers and readers in better understanding and interpreting Abai's texts. The second vector is network projects, involving participation in international network projects and conferences dedicated to digital humanities and literary studies to exchange knowledge and expertise.

And also one of the directions is the educational programs. Firstly, the integration into curricula: Using the corpus in educational institutions to teach Kazakh literature, culture, and history. Secondly, the development of educational materials: creating educational materials and guides based on Abai Kunanbayev poetic corpus for schools and universities.

Significance and Contribution

The creation of Abai Kunanbayev's poetic corpus holds significant importance for the preservation and study of Kazakh cultural heritage. The project contributes to the preservation of cultural heritage by digitizing and systematizing Abai's poetic texts, ensuring their preservation and accessibility for future generations. Additionally, it advances scholarly research by providing scholars and researchers with a unique data source for interdisciplinary studies. Furthermore, the project promotes the popularity of Abai's work

both within Kazakhstan and internationally, drawing attention from the global scholarly and reader community.

Conclusion

The creation of Abai Kunanbayev poetic corpus represents a significant contribution to the development of Kazakh philology and cultural studies, as well as to the preservation and study of national cultural heritage. Despite numerous challenges, the project holds great potential and opens up new opportunities for researchers and educators alike.

This corpus is a rich source of data for research in lexicography and grammar. Research in the field of semantics is closely related to research in lexicography. By observing the environment of a particular linguistic unit in a corpus, it is possible to establish certain semantic features that characterize this unit.

Theoretical linguists can use the corpus as an experimental basis to test hypotheses and prove their theories. Applied linguists (teachers, translators, etc.) use it when teaching languages and to solve their professional problems. Computational linguists represent a special class of users: they can identify and use statistical and linguistic patterns present in texts to create computer models of language. Other language specialists (literary scholars, editors) can also, in some cases, get answers to their questions by turning to this corpus. Social scientists (historians, sociologists) can also study their subjects through language, using text parameters such as period, author, or genre. Literary scholars use corpora for stylometric research. Finally, the corpus is used to develop and configure various automated systems (machine translation, speech recognition, information retrieval).

Acknowledgments

This research is funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No.BR21882334 “Kazakh poetic corpus development: morphological and poetic designation of Abai's poems”).

References

- 1 Сулейменова Э.Д. Макросоциоллингвистика [Текст] / Э.Д. Сулейменова. — Алматы: Қазақ университеті, 2011. — 406 с.
- 2 Нұрқатов А. Абайдың ақындық дәстүрі / А. Нұрқатов. — Алматы: Жазушы. — 1966. — 344 б.
- 3 Kudaibergenova D.T. Misunderstanding Abai and the legacy of the canon: «Neponyatnii» and «Neponyatii» Abai in contemporary Kazakhstan / D.T. Kudaibergenova // Journal of Eurasian Studies. — 2018, — 9(1). — 20–29. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2017.12.007>
- 4 Hayward M. Analysis of a corpus of poetry by a connectionist model of poetic meter / M. Hayward // Poetics. — 1996. — Vol. 24, Issue 1. — P. 1–11.
- 5 Kao J. A computational analysis of style, affect, and imagery in contemporary poetry / J. Kao, D. Jurafsky // Proceedings of the NAACL-HLT 2012 Workshop on Computational Linguistics for Literature. — 2012. — P. 8–17.
- 6 Barakhnin V.B. Usage of modern computer technologies in the learning process of the philologists of complex analysis of Russian poetic texts / V.B. Barakhnin, O. Yu. Kozhemyakina, A.V. Zabaykin // International Conference «Education Environment for the Information Age» (EEIA-2016). (SHS Web of Conference). — 2016. — Vol. 29.
- 7 Kurt A. An algorithm for the detection and analysis of arud meter in Diwan poetry / A. Kurt, M. Kara M. // Turkish Journal of Electrical Engineering & Computer Sciences. — 2012. — 20 (6).
- 8 Ахметов З.А. Поэтика эпоса «Путь Абая» в свете истории ее создания [Текст] / З.А. Ахметов. — Алма-Ата: Наука, 1984. — 256 с.
- 9 Madieva G.B. Innovations in the study of Kazakh poetry: from theory to practice in the development of the Kazakh poetic corpus / G.B. Madieva // International scientific and practical conference: “Modern technologies of computer linguistics — CTCL.2024”. — Uzbekistan, Tashkent, 04.26.2024.
- 10 Rakhimova D. Semantic analysis of the Kazakh language based on the approach of neural networks / D. Rakhimova, A. Turganbayeva // News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Physico-mathematical series. — 2020. — Vol. 5, No. 333. — P. 68–75, <http://doi.org/10.32014/2020.2518-1726.84>
- 11 Akhmed-Zaki D. Development of the information system for the Kazakh language preprocessing / D. Akhmed-Zaki, M. Mansurova, G. Madiyeva, N. Kadyrbek, M. Kyrgyzbayeva // Cogent Engineering. — 2021. — Vol. 8, Issue 1. — 1896418. — DOI: 10.1080/23311916.2021.1896418.
- 12 Баракхнин В.Б. Автоматизация комплексного анализа русского поэтического текста: модели и алгоритмы / В.Б. Баракхнин, О.Ю. Кожемякина, А.В. Забайкин, В.Д. Хаятова // Вест. Новосиб. гос. ун-та. Сер. Информационные технологии. — 2015. — Т. 13. — Вып. 3. — С. 5–18.

- 13 Негимов С. Абай ғибратнамасы / С. Негимов. — Астана, 2023.
- 14 Akar A. Methods of transferring full word-formation affixes in the national corpus of the Kazakh language / A. Akar, K.K. Pirmanova, N.Zh. Shaimerdenova, I.M. Shalabaieva // Tiltanym. — 2023. — No 3(91). — P. 3–14. <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2023-3-3-14>
- 15 Яковлев А.А. Корпус как универсальный информант (об экспериментальном изучении семантики и языковой картины мира) / А.А. Яковлев // Вестн. ТвГУ. Сер. Филология. — 2017. — № 2. — С. 64–73.
- 16 Kopotev M.V. Principles of creating Helsinki annotated corpus of Russian texts (HANKO) on the Internet / M.V. Kopotev, A. Mustajoki // Scientific and Technical Information. — 2023. — Ser. 2, No. 6. — P. 33–36.
- 17 Verbitskaya L.A. Some creation problems national corpus of the Russian language / L.A. Verbitskaya, N.N. Kazansky, V.B. Kasevich // Scientific and Technical Information. — 2003. — Ser. 2, No. 6. — P. 2–8.
- 18 Гаспаров М.Л. Статьи о лингвистике стиха / М.Л. Гаспаров, Т.В. Скулачева. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 283 с.
- 19 Осипов Г.А. О перспективах корпусных исследований и практике их применения в лингвистике / Г.А. Осипов // Вестн. Адыгей. гос. ун-та. Сер. Филология и искусствоведение. — 2023. — Вып. 1(312). — С. 118–124.
- 20 Barakhnin V. Automated determination of the type of genre and stylistic coloring of Russian texts / V. Barakhnin, O. Kozhemyakina, I. Pastushkov // Seminar on Systems Analysis (ITM Web of Conf.). — 2017. — Vol. 10.
- 21 Delmonte R. Computing poetry style / R. Delmonte. — 1st International Workshop ESSEM. — 2013.
- 22 Doszhan G. Problems of Creation of the All-Turkic National Corpus / G. Doszhan // Proceedings of the International Conference on Information, Business and Education Technology (ICIBET 2013). — 2013. — 03. — 610–615, doi:10.2991/icibet.2013.131
- 23 Гришина Е.А. Поэтический корпус в рамках Национального корпуса русского языка: общая структура и перспективы использования / Е.А. Гришина, К.М. Корчагин, В.А. Плунгян, Д.В. Сичинава // Национальный корпус русского языка: 2006–2008. Новые результаты и перспективы. — СПб.: Нестор-История, 2009. — С. 71–113.
- 24 Корпусная лингвистика: учебный словарь ключевых терминов и понятий / сост.: Г.Б. Мадиева, С. Бектемирова, Н. Исмаилова. — Алматы: Қазақ университеті, 2017. — 27 с.
- 25 Мадиева Г.Б. Ұлттық корпустардың жасалу мәселелері [Электрондық ресурс] / Г.Б. Мадиева, С.Б. Бектемирова, П.Т. Медетбекова, А.А. Молдасанова / ПМУ Хабаршысы. Филологиялық сериясы. — 2018. — №3. — Б. 222–230. — Қолжетімділігі: <https://vestnik-philological.tou.edu.kz/storage/journals/100.pdf>
- 26 McEnery T. Corpus Linguistics / T. McEnery, A. Wilson. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999. — 256 p.
- 27 Орехов Б.В. «Проблеск» Ф.И. Тютчева в ретроспективе Корпуса. Очерк корпусной поэтики / Б.В. Орехов // В кн.: Корпусный анализ русского стиха: сб. науч. ст. — М.: Изд. центр «Азбуковник», 2014. — Вып. 2. — С. 304–318.
- 28 Сичинава Д. В. Поэтический подкорпус Национального корпуса русского языка: несколько примеров поиска стиховедческой информации // Славянский стих. — М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2012. — С. 482–491.
- 29 Smith J. Methods in Corpus Linguistics / J. Smith. — Cambridge University Press, 2010.
- 30 Stefanowitsch A. Collocations: investigating the interaction between words and constructions / A. Stefanowitsch, S.Th. Gries // International journal of corpus linguistics. — 2003. — 8 (2). — P. 209–243.
- 31 Абай шығармаларының поэтикалық корпусы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділігі: <http://corpora.kz/>
- 32 [Национальный корпус русского языка.](https://ruscorpora.ru/corpus/poetic) — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ruscorpora.ru/corpus/poetic>.
- 33 Open Source Shakespeare. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.opensourceshakespeare.org/>

А. Баймырза, К. Пірманова, А. Серікбаева

Абайдың поэтикалық корпусының мәселелері мен болашағы

Мақалада Абай Құнанбаевтың поэтикалық корпусын құрудың қиындықтары мен болашағы қарастырылған. Жобаның негізгі мақсаты — түрлі дереккөздердің қолжетімділігі, тілдік кедергілер, техникалық мәселелер мен мәдени интерпретациялар сияқты мәселелерді қарастыра отырып, Абай поэзиясын цифрландыру және аннотациялау. Авторлар Абай поэзиясын цифрлау мен аннотациялауда қолданылатын әдіс-тәсілдерді, оның ішінде тілдік талдау мен тақырыптық классификацияны зерделеген. Корпусты құру барысында алынған нәтижелер көрсетіліп, оның қазақтың мәдени мұрасын сақтаудағы және ғылыми зерттеулерді дамытудағы маңыздылығы көрсетілді.

Кілт сөздер: поэтикалық мәтін, әдеби корпус, поэтикалық корпус, лингвистикалық талдау, цифрлық контекст.

А. Баймырза, К. Пирманова, А. Серикбаева

Проблемы и перспективы создания поэтического корпуса Абая

В статье исследованы сложности и перспективы создания поэтического корпуса Абая Кунанбаева. Основная цель проекта — оцифровать и аннотировать поэзию Абая, решая такие проблемы, как доступность различных источников, языковые барьеры, технические проблемы и культурные интерпретации. Авторы рассматривают методы, используемые при оцифровке и аннотировании поэзии Абая, включая лингвистический анализ и тематическую классификацию. В работе представлены результаты, полученные при создании корпуса, при этом подчеркивается его значение в сохранении казахского культурного наследия и развитии научных исследований.

Ключевые слова: поэтический текст, литературный корпус, поэтический корпус, лингвистический анализ, цифровой контекст.

References

- 1 Suleimenova, E.D. (2011). *Makrosotsiolingvistika [Macrosociolinguistics]*. Almaty: Qazaq University [in Russian].
- 2 Nurkatov, A. (1966). *Abaidyn aqyndyq dasturi [Abai's poetic tradition]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 3 Kudaibergenova, D.T. (2018). Misunderstanding Abai and the legacy of the canon: «Neponyatnii» and «Neponyatii» Abai in contemporary Kazakhstan. *Journal of Eurasian Studies*, 9(1), 20–29. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2017.12.007>.
- 4 Hayward, M. (1996). Analysis of a corpus of poetry by a connectionist model of poetic meter. *Poetics*, 24 (1), 1–11.
- 5 Kao, J., & Jurafsky, D. (2012). A computational analysis of style, affect, and imagery in contemporary poetry. *Proceedings of the NAACL-HLT 2012 Workshop on Computational Linguistics for Literature*, 8–17.
- 6 Barakhnin, V., Kozhemyakina, O.Yu., & Zabaykin, A. (2016). Usage of modern computer technologies in the learning process of the philologists of complex analysis of Russian poetic texts. *International Conference «Education Environment for the Information Age» (EEIA-2016). (SHS Web of Conference)*, 29.
- 7 Kurt, A., & Kara, M. (2012). An algorithm for the detection and analysis of arud meter in Diwan poetry. *Turkish Journal of Electrical Engineering & Computer Sciences*, 20 (6).
- 8 Akhmetov, Z.A. (1984). *Poetika epopei «Put Abaia» v svete istorii ee sozdaniia [Poetics of the epic Abai's Path in the history of its creation]*. Alma-Ata: Nauka [in Russian].
- 9 Madieva, G.B. (2024). Innovations in the study of Kazakh poetry: from theory to practice in the development of the Kazakh poetic corpus. *International scientific and practical conference: “Modern technologies of computer linguistics — CTCL.2024”*. Uzbekistan, Tashkent.
- 10 Rakhimova, D., & Turganbayeva, A. (2020). Semantic analysis of the Kazakh language based on the approach of neural networks. *News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Physico-mathematical series*, 5 (333), 68–75. <http://doi.org/10.32014/2020.2518-1726.84>.
- 11 Akhmed-Zaki, D., Mansurova, M., Madiyeva, G., Kadyrbek, N., & Kyrgyzbayeva, M. (2021). Development of the information system for the Kazakh language preprocessing. *Cogent Engineering*, 8 (1), 1896418. DOI: 10.1080/23311916.2021.1896418.
- 12 Barakhnin, V.B., Kozhemyakina, O.Yu., Zabaikin, A.V., & Khayatova, V.D. (2015). Avtomatizatsiia kompleksnogo analiza russkogo poeticheskogo teksta: modeli i algoritmy [Automation of the Complex Analysis of Russian Poetic Text: Models and Algorithms]. *Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Informatsionnye tekhnologii — Bulletin of the Novosibirsk State University Series Information technologies*, 13 (3), 5–18 [in Russian].
- 13 Negimov, S. (2023). *Abai gibratnamasy [Abay's edification]*. Astana [in Kazakh].
- 14 Akar, A., Pirmanova, K.K., Shaimerdenova, N.Zh., & Shalabaieva, I.M. (2023). Methods of transferring full word-formation affixes in the national corpus of the Kazakh language. *Tiltany — Linguistics*, 3, 3–14. <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2023-3-3-14>
- 15 Yakovlev, A.A. (2017). Korpus kak universalnyi informant (ob eksperimentalnom izuchenii semantiki i yazykovoi kartiny mira) [Corpus as a Universal Respondent (on the Experimental study of the Semantics and the Wordview)]. *Vestnik Tverskogo universiteta. Seriya Filologiya — Bulletin of Tver State University. Series Philology*, 2, 64–73 [in Russian].
- 16 Kopotev, M.V., & Mustajoki, A. (2023). Principles of creating Helsinki annotated corpus of Russian texts (HANKO) on the Internet. *Scientific and Technical Information*, 2 (6), 33–36.
- 17 Verbitskaya, L.A., Kazansky, N.N., & Kasevich, V.B. (2003). Some creation problems national corpus of the Russian language. *Scientific and technical information*, 6, 2–8.
- 18 Gasparov, M.L., & Skulacheva, T.V. (2004). *Stati o lingvistike [Articles about linguistics of poems]*. Moscow: Yazyki slavianskoi kultury [in Russian].
- 19 Osipov, G.A. (2023). O perspektivakh korpusnykh issledovaniy i praktike ikh primeneniia v lingvistike [On the prospects of corpus research and the practice of its application in linguistics]. *Vestnik Adygeiskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya*

Filologiya i iskusstvovedenie — Bulletin of the Adyghe State University, Series Philology and Art Criticisms, 1 (312), 118–124 [in Russian].

20 Barakhnin, V., Kozhemyakina, O., & Pastushkov, I. (2017). Automated determination of the type of genre and stylistic coloring of Russian texts. *Seminar on Systems Analysis (ITM Web of Conf.)*, 10. DOI: <https://doi.org/10.1051/itmconf/20171002001>.

21 Delmonte, R. (2013). *Computing poetry style*. 1st International Workshop ESSEM.

22 Doszhan, G. (2013). Problems of Creation of the All-Turkic National Corpus. *Proceedings of the International Conference on Information, Business and Education Technology (ICIBET 2013)*, 03, 610–615. doi:10.2991/icibet.2013.131.

23 Grishina, Ye.A., Korchagin K.M., Plungyan, V.A., & Sichinava, D.V. (2009). Poeticheskii korpus v ramkakh Natsionalnogo korpusa russkogo yazyka: obshchaia struktura i perspektivy ispolzovaniia [Poetic corpus within the National Corpus of the Russian Language: general structure and prospects for use]. *Natsionalnyi korpus russkogo yazyka: 2006–2008. Novye rezultaty i perspektivy — The National corpus of the Russian Language: 2006–2008. New results and prospects*. Saint Petersburg: Nestor-Istoriia, 71–113 [in Russian].

24 Madieva, G.B., Bektemirova, S.B., & Ismailova, N.A. (Comp.) (2017). *Korpusnaia lingvistika: uchebnyi slovar kluchevykh terminov i poniatii [Dictionary of Corpus Linguistics: educational dictionary of key terms and concepts. Educational dictionary]*. Almaty: Qazaq universiteti [in Russian].

25 Madyeva, G.B., Bektemirova, S.B., Medetbekova, P.T., & Moldasanova, A.A. (2018). Ulttyq korpustardyn zhasalu maseleleri [Problems of creating national corpora]. *Pavlodar memlekettik universitetinin khabarshysy. Filologialyq seriasy — Bulletin of Pavlodar Pedagogical University. Philological Series*, 3, 222–231. <https://vestnik-philological.tou.edu.kz/storage/journals/100.pdf>. [in Kazakh].

26 McEnery, T., & Wilson, A. (1999). *Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

27 Orekhov, B.V. (2014). «Probleks» F.I. Tiutcheva v retrospektive Korpusa. Ocherk korpusnoi poetiki [F.I. Tyutchev's "Glimpse" in the retrospective of the Corpus. An essay on corpus poetics]. *V knige: Korpusnyi analiz russkogo stikha: sbornik nauchnykh statei — In the book: Corpus analysis of Russian verse: A collection of scientific articles*, 2, 304–318. Moscow: Izdatelskii tsentr «Azbukovnik» [in Russian].

28 Sichinava, D.V. (2012). Poeticheskii podkorpus Natsionalnogo korpusa russkogo yazyka: neskolko primerov poiska stikhovedcheskoi informatsii [Poetic subcorpus of the National corpus of the Russian language: a few examples of verse study relevant information]. *Slavianskii stikh — Slavic verse*, 482–491. Moscow: Rukopisnye pamiatniki Drevnei Rusi [in Russian].

29 Smith, J. (2010). *Methods in Corpus Linguistics*. Cambridge University Press.

30 Stefanowitsch, A., & Gries, S.Th. (2003). Collocations: investigating the interaction between words and constructions. *International Journal of Corpus Linguistics*, 8 (2), 209–243.

31 Abai shygarmalarynyn poetikalyq korpusy [The Poetic Corpus of Abai's works]. Retrieved from <http://corpora.kz/> [in Kazakh].

32 [Natsionalnyi korpus russkogo yazyka \[National Corpus of Russian language\]. Retrieved from https://ruscorpora.ru/corpus/poetic](https://ruscorpora.ru/corpus/poetic) [in Russian].

33 Open Source Shakespeare. Retrieved from <https://www.opensourceshakespeare.org/>

Information about the authors

Baimyrza, Ainur Amangaliqyzy — PhD student in “Turkology and Language Theory”, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: baimurzina.ainur@gmail.com;

Pirmanova, Kunsulu Qambarbekqyzy — PhD student in “Turkology and Language Theory”, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kunsulu.pirmanova@mail.ru;

Serikbayeva, Aizhan Duisenbaiqyzy — PhD student in “Turkology and Language Theory”, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: aizhan.duisenbaiqyzy@gmail.com.

Ә.А. Данияр^{1*}, Қ.К. Кенжалин²

^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: aliya_daniyarova@mail.ru, kenkk@mail.ru)

«Бабырнама» жазба мұрасындағы мәтін байласымы

Тарихи және өмірбаяндық мәтіндер сол дәуірдің бейнесін, тұлғаларын, болған оқиғаларын суреттейді. Автор осы сипаттағы еңбектерді жазғанда өз ойларын субъективті және объективті шындықпен алмастырып келтіреді. Мәтінін түзгенде белгілі бір логикалық, жүйелілік, үйлесімдік байланысты сақтауға тырысады. Дәл осы тұрғыдан келгенде берілген мақаланың мақсаты — «Бабырнама» жазба мұрасындағы мәтін байласымын жүзеге асыратын құралдарды анықтап, олардың берілу жолдарын нақты мысалдар мен дәйектемелер арқылы келтіру. Сонымен қатар Бабырдың жазған мәтініндегі мағыналық бірізділік, тұтастық пен шынайы оқиғалар желісінің сипатталуы, көлемді және шағын мәтін ішіндегі сөйлемдер арасындағы байласым, мәтінаралық байласымның жаңа ойдың абзац арқылы танылатындығы қамтылады. Талданып отырған сөйлемдердің сол кезеңге тән ерекшелігі мен авторлық қолданысы көрсетіледі. Зерттеу нәтижесінде «Бабырнама» жазба мұрасының үш бөлімі бойынша мәтіндер тілдік талдауға алынып, мысалдардың қазақша аудармасы арқылы қазіргі қазақ тіліндегі мәтін байласымымен салыстырыла, Бабыр қолданған тілдік қолданыстар мен байласым құралдары атап өтілген.

Кілт сөздер: баяндаушы, мәтін байласымы, байласым тәсілдері, авторлық көзқарас, мазмұн құрылымы.

Kipicne

Түркі халықтарына ортақ қолжазбалардың тілдік ерекшелігін, қазіргі жазба әдеби тілмен байланысын салыстыра отырып зерттеу қазақ тілінің тарихи грамматикасына маңызды үлесін қоспақ. Осы орайда, біздің зерттеу нысанамызға Моғол империясының негізін қалаушы Захир ад-Дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнама» жазба мұрасы алынды. Аталмыш естелік жазба 1494 жылы Ұлы мемлекет қайраткерінің таққа отыруынан бастап 1524 жылға дейінгі кезеңді қамтиды. Ұлы Моғолдардың өмірі, ол қатысқан шайқастар, оның тәжірибесі, көрген жерлері, көркем және әдеби бейнелермен жеткізілген, шынайы және шағатай тілінде жазылған керемет шығармалардың бірін мәтін лингвистикасы тұрғысынан қарастыру тарихи мәні зор мәтіндердің тілдік ерекшелігін анықтауда елеулі үлесін қосады.

«Өмірбаяндағы дизайн және шындық» өмірбаяндық жанрының түпнұсқа заманауи талдауының авторы Рой Паскаль: «Діндар, философ Әл-Ғазалидің өмірбаяны сияқты діни өмірбаяндар «конфессиялық монологтардан» басқа ештеңе емес деген пікірін білдіреді. Ал ислам қоғамдары әдебиетінің сипаттамасынан маңызды, әлі толық танылмаған ерекше туынды — 1520 жылы Үндістандағы Моғол империясының негізін қалаушы Захир ад-Дин Мұхаммед Бабырдың өмірбаяндық естелігі», — дейді [1: 37]. Жалғастыра келе, «Бабырнама» туралы: «Егер ол Еуропаға тиесілі болса, өмірбаян тарихында маңызды орынға ие болар еді», — деп түсіндірді. Бұл Бабыр мәтінінде Әулие Августиннен Целлини мен Кардано арқылы өтетін еуропалық өмірбаяндық дәстүрдің туындыларын сипаттайтын кейбір қасиеттер бар екенін білдіреді [1: 38].

Паскаль, сондай-ақ оқырмандарға Бабырдың өмірбаяндық шығармалары өзін-өзі түсіндіру, олар тұлғалар мен оқиғаларға нақты объективті анализ емес, өз ойын жеткізіп сипаттау үшін жасалғандығын ескертеді [1: 39]. Демек, зерттеуші Рой Паскальдің ойынша, «Бабырнаманы» жазуда Бабыр кей оқиғалар мен сипаттауларда, оқиғаларды баяндауда субъективті көзқарасын қосқан.

Бабырдың ақындық қасиеті мен жазу шеберлігі бар тұлға болғандықтан, жазба мұра мәтіні қарапайым сөйлемдерден ғана құралмайды, поэтикалық үлгілер мен классикалық парсы әдебиеті сілтемелерін, дәйексөздерді, құрмалас сөйлемдерді, төл сөздерді, диалог үлгілерін қамтып, мәтін мазмұны жағынан да ауқымды тақырыптармен тарамдалады. Бұл «Бабырнаманы» тілдік тұрғыдан зерттеудің құндылығын көрсетеді.

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: aliya_daniyarova@mail.ru

Әдебиеттерге шолу

Бабыр оқиғалар желісін белгілі бір хронологиялық реттілікпен баяндайды. С. Ысқақұлы мен С. Такиров әңгімелеу мәтіндеріне қатысты: «Нарратологиядағы мәтінді екі түрлі жолмен қарастыруға болады: – баяндалатын оқиға (мазмұн) арқылы; – хабарлау ретінде (көрініс)», – дейді [2: 51]. «Бабырнамада» баяндалатын оқиға автордың хабарлау-әңгімелеу ретінде сипаттау мәтінімен өзара байланысқа түседі.

Әрбір көркем мәтінді оның жасалған дәуірінің көрінісі екенін ескермеуге болмайды. Мәтін ақпаратты сақтау және беру тәсілі, мәдениеттің өмір сүру формасы, белгілі бір дәуірдің өнімі және жеке тұлғаның өмірін бейнелеу тәсілі ретінде әрекет етеді. Бірақ айта кететін жайт, «Бабырнама» көпшілікке арналған көркем шығарма емес. Бұл көркем шығарма оқитын оқырмандарға арналмаған, о баста тек билеушінің ұрпақтарына арналған [3: 153].

Кез келген мәтін — қарым-қатынастың біртұтас бірлігі ретінде субъект-автордың жалпы ниетімен (коммуникативті ниетпен), нақты идеямен біріктірілген элементтер жиынтығы.

Тұтастық пен байласым категориялары мәтіннің мазмұнды және құрылымдық ұйымдасуын құрайды. Мәтіннің байласым категориясы сөйлемдердің бір-бірімен мағыналық-тұлғалық жағынан байланыса келіп, біртұтас мәтінді ұйымдастыруға қатысуын білдіреді. Бұл көрсеткіш өмірбаяндық тарихи мәтіндерге де тән. Себебі автор баяндап отырған оқиғалар арасындағы байланыс тұтас мәтін мазмұнын беруге жұмсалады. Байласымды тіл ғылымында когезия (лат. *cohaesus*, *cohesion* — байланысты, тіркесті) деп атайды. Мәтін когезиясы (байласымы) жөнінде ғалым И.Р. Гальперин мынадай анықтама береді: «Когезия — бір мәтіннің контекстік-вариативті мүшеленуінің келесі мәтінге алмасуын анықтайтын мәтіннің жекелеген бөліктері арасындағы грамматикалық, семантикалық, лексикалық байланыс формасы» [4: 125].

«Байласым әдетте оқырманға мәтіндік хабарламалар арасында байланыс орнатуға мүмкіндік беретін мәтіндегі айқын лингвистикалық сигналдар немесе әдістер ретінде анықталады» [5: 1].

Мәтіннің тұтасымы мен байласымының аражігі жөнінде зерттеуші S.J. Savignon: «Мәтіннің байласымы — бұл мәтіндегі барлық сөйлемдердің немесе сөздердің бір түпкі ең негізгі сөйлемге қатынасы. Бүкіл өлеңге, электрондық поштаға ғаламдық мағына немесе тақырып орнату немесе роман өрнектің де, интерпретацияның да ажырамас бөлігі болып табылады және мәтінді құрайтын жеке сөйлемдерді түсіндіруге мүмкіндік береді» [6: 9].

«Мәтіннің құрылымы мен оның байласымы бір-бірімен тығыз байланысты болғанымен, ғалымдар олардың тұжырымдамасындағы айырмашылықтарды да атап көрсетеді. Байласымға келетін болсақ, әдебиеттерде екі негізгі аспект талқыланды: оқырманға бағытталған байласым және мәтінге негізделген байласым» [7: 2]. «Бабырнаманы» бұл тұрғыдан екі аспект бойынша да қарастыруға болады.

Мәтінді тема-ремалық қатынаста талдап байласымды және тұтасымды мәтіндер тұрғысынан қарастырған ғалымдар былай дейді: «Соңғы зерттеулер сөйлемнің басында қамтылған барлық ақпарат міндетті түрде тақырыптық емес екенін және сөйлемдегі сол жақтағы ақпараттық бірлікті тақырыптық деп санайтын синтаксистік тұрғыдан мәтіннің темасы мен ремасын анықтау дәл болмауы мүмкін екенін дәлелдеді» [8: 892]. Яғни бұл тұжырымның авторлары *source text* (түпнұсқа мәтіні) and *target text* (мақсатты мәтін) терминдерін келтіре, бастапқы мәтінге романдық нұсқадағы мәтін мен ағылшын тіліне аударылған мақсатты мәтін ішіндегі тема-ремалық қатынасты салыстырып, өзгешеліктерін сызба арқылы көрсетеді (1-сурет):

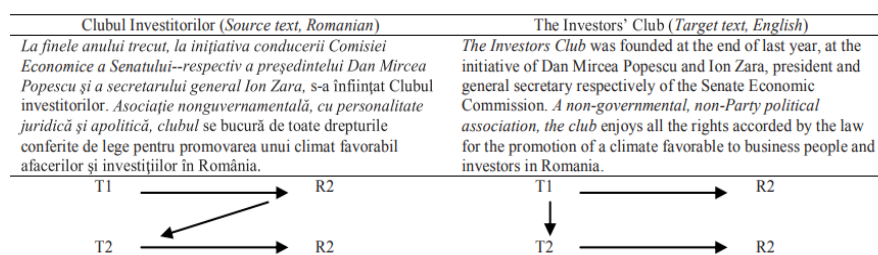

Figure 4. Contrastive Thematic analysis and representation of a source- and target-text at sentence level

1-сурет. Тақырыптық талдау және сөйлем деңгейінде бастапқы және мақсатты мәтіндерді салыстыру үлгісі [8: 892].

Берілген сурет бойынша байласымды бірінші нұсқада мәтін ішіндегі тема-1 рема-2-мен және тема-2 рема-2-мен байланысып, яғни зигзаг формасында тема-ремалық қатынас негізінде құрылса, екінші аударма мәтінде тема-1-ден рема-2-ге, тема-1-ден тема-2-ге, тема-2-ден рема-2-ге қарай байласымды болып тұр.

Байласым екі жақты сипатқа ие: мазмұндық жағы мен тұрпаттық тілдік құралдары. Сол себептен когезияны ұйымдастыратын құралдарды қарастыруда кешенді тәсілдеме қажет. Бұл тілдік тұрпаты мен коммуникативті-прагматикалық тұрғыдан когезияның мәтінтүзімдік функциясын талдауға көмектеседі. Байласымды жүзеге асыруға грамматикалық, лексикалық, стилистикалық т.б. амалдар қатысады. Бұл амал-тәсілдер орыс және шет тіл біліміндегі И.Р. Гальперин, С.И. Гинди, Rizulmi, О.И. Москальская, Е.А. Реферовская, М.И. Откупщикова, В.А. Шаймиев, А.А. Мецлер, М.П. Котюрова, И.П. Белецкая, Н.М. Гончарова, М.Я. Дымарский сынды ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Сондай-ақ, басқа да ғылыми бағыттар бойынша шетелдік ғалымдардың зерттеу мақалаларын да атап өткен жөн. Дискурстық мәтін байласымы: Н.Т. Hameed, Moongee Jeon мақалаларында көрініс тапса, Emi Emilia, Nurfitri Habibi, Lungguh Ariang Bangga, Rurik Tywoniw, Scott Crossley сынды зерттеушілердің ғылыми мақалаларында әдістемелік, оқыту тұрғысынан сөз етіледі.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу мақаласын жазу барысында салыстырмалы талдау жүргізу, жүйелеу, пікірлерді қорыту, мәтіндік талдау әдістері мен аударма тәсілдері қолданылды. Салыстырмалы талдау әдісі мен аударма тәсілі Бабыр дәуіріндегі тіл мен қазіргі қазақ тілі арасындағы ұқсастықты салыстырмалы түрде анықтау үшін, ал дерекнамалық мәлімет жинақтауда, әдебиеттерге шолу жасағанда жүйелеу, пікірлерді қорыту әдістері пайдаланылды. Мәтіндік талдау тарихи синтаксис пен мәтін лингвистикасы аясында «Бабырнама» жазбасы мәтіні мен қазақ тіліндегі мәтін байласымының ерекшелігін анықтауға және мәтін байласым категориясын жүзеге асыратын құралдарды айқындап көрсетуге мүмкіндік берді. Мәтін үзінділері мен жекелеген сөйлемдер талданатын байласым категориясына қатысты құралдар бойынша жинақталды.

Ғылыми-зерттеу материалдары үшін негізгі дереккөздер ретінде әлемдік түркілік транскрипциясы мен парсы тіліндегі аудармасымен ұсынылған У.М. Тэкстонның Гарвард университеті негізінде жарық көрген шағатай тіліндегі «Бабырнама» нұсқасы мен қазақ тілінде Б. Қожабекұлының «Бабырнама. Захир ад-дин Мұхаммед Бабыр» әдеби аудармасын пайдаландық.

Талқылаулар мен нәтижелер

Мәтін байласымын іске асыратын әртүрлі құралдар бар. Соның негізгілері: семантикалық, лексикалық, грамматикалық, стилистикалық, интонациялық, графикалық.

Семантикалық байланысымының ең үлкен дәрежесі ретінде баяндауыш, толықтауыш және пысықтауыш қызмет атқарады. Ең кіші дәрежесі — бастауыш. Байланыстырушы элементтер дәйекті түрде орналастырылған екі сөйлемнің құрылымдық-семантикалық байланысын қамтамасыз етеді [9: 640]. Осы тұжырымға сәйкес «Бабырнама» жазбасынан мынадай мәтін үзіндісін келтіруге болады:

Ölgän Afğanlarning başidin kala-manāra qoparıldı. Dost Piyāda Kotvālning, kim atı mazkur bolup edi, ayuqıǵa oq tegdi. Kābulǵa kelgāndā öldi [10: 429]. **Қаз.:** Қырылған ауғандықтардың бас сүйегінен мұнара тұрғыздық. Камал бастығы жаяу әскер Дұстың аяғына садақ тиді. Кабулға келгенде өлді [11: 237]. Бұл сөйлемдерде бастауыш (біз, ол — Дұс) жасырын берілген, сөйлемдерде басты мүше ретінде баяндауыш, пысықтауыш, анықтауыш пен толықтауыш мүшелер құрылымдық-семантикалық байланыс орнатып тұр.

Мәтін лингвистикасы бойынша *семантикалық құралдар* мәтіндегі ұғымдар, фактілер енетін семантикалық қатынастармен ресімделеді. «Бабырнама» мәтіні бойынша саралайтын болсақ, автор өзі болған Бабыр Челлини (итальяндық мүсінші, жауынгер) сияқты, жарқын және сенімді даралықты жеткізеді. Ол өзінің жеке психологиясының қозғаушы күшімен шынымен қалыптасқан өзгеше тұлға ретінде өзінің тұтас портретін ұсынады. Ол өзінің баяндау барысында мұны шынымен істеуге ниетті болса да, болмаса да, ретроспективті сенімділік пен белгісіз сәт арасындағы көркемдік тепе-теңдікті ұстанады. Оған қоса тұлғаларды, жер-суды, тағам мен тұрмыс-тіршілікті шынайы тұрғыдан сипаттайды, яғни болған оқиғамен байланысты егжей-текжейлі түсіндіріледі. Сондай-ақ бір ерекшелігі — ұрыстардың қолбасшысы ретінде қанды шайқастар да еш өзгеріссіз детальді түрде суреттеледі, сол дәуірдегі ерекшелікке сай баяндалады. Мәселен: *Bir zamanda yüz-yüz elling Afğānnı çarqular alıp*

ba'zısını tirig, aksarning başını keltürdilər. Afğanlar uruşmaqđın 'ājiz bolsalar, ğanimlarining alida ot tişläp kelür emiş, ya'ni «Men sening uyungdur men» degan emiş. Bu rasmni anda kördük. 'Ajiz bolğan Afğanlar ot tişläp keldilər. Tirig keltürgänlärni ham boyunlarını urdurup tüşkän yurtta kala-manāra qoparıldı [10:305].

Қаз.: Біз қас қақанша жүз бе, жүз елу ме адамды кескілеп, қолға түсірдік; солардың кейбірін тірідей жеткізді, ал көбінің басын кесіп алып келді. Ауғандықтар шайқаса алмайтын жағдайда аузына шеп қыстырып, яғни «Мен — сенің өгізіңмін» дегендей, құлшылық етіп жауына бас иеді. Бұл әдетті біз сол жерде байқадық. Карсылық етер дәрмені қалмаған ауғандықтар тісімен шөп тістеп келіп қолға түсті. Мен тірідей алып келгендердің де басын алуға бұйырдым; олардың бас сүйегінен күмбез көтердік [11: 172].

Бұл жерде соғыс кезінде болған оқиға баяндалады, атап айтқанда жеңілгендердің, беріліп келгендердің қандай жағдайға ұшырағаны айтылады, автор тарапынан, яғни Бабырдың өз атынан қандай бұйрық беріп, не істегендері берілген мысалдың соңғы сөйлемдерінен көрініп тұр. Бұл туралы зерттеушілер былай дейді: «баяндаушы (сонымен бірге шығарманың кейіпкері) тыңдаушысымен сөйлесіп, болған оқиға туралы айтуға дайын, мұнда біз адресант пен адресат (оқырман) арасында қалыптасқан коммуникативті байланыстың жалғасуын байқаймыз» [12: 25].

Грамматикалық және лексикалық байласым арасындағы шекарада жалпы мақсаттағы зат есімдер класының байланыстырушы функциясы бар [13: 6]. Бұл жерде шекара термині жалпы мақсаттағы зат есімнің өзі лексикалық элемент (ашық жиынның мүшесі) мен грамматикалық элемент (жабық жүйенің мүшесі) арасындағы шекаралық сипатта болған соң қолданылады.

Лексикалық байласым құралдары. Лексикалық байласым — бұл сөз формасында немесе сөз тіркесінде жүзеге асырылатын бір-бірімен байланысатын бір элемент [14: 30].

Лексикалық қайталау: *Yana Mir Muhammad Yūsuf edi. Sayxu'l-Islāmning šāgirdi edi. Ba'zi majlisda Sayxu'l-Islām Qādi Ixtiyār yoqqanı olturur edi, ba'zi majlisda bu [10: 373].* Берілген мысалда, үш сөйлем қатарынан *-edi* көмекші етістігі бірнеше рет үш рет қайталанып тұр (1-кесте).

1 - кесте

Лексикалық байласымды мәтін

1) <i>Panjšamba aynıng 18dä Bajawr Jandol arasıdaqı tağni avladuk.</i> 2) <i>Bu tağning buğumaralı qapqara ranglig boladur, quyuqı yana bir özgäça ranglig.</i> 3) <i>Gālibā mundin qoyi Hindūstān buğu-maralı tamām qapqara bolur.</i> 4) <i>Oşbu kün yana bir sarığ quş tüşti.</i> 5) <i>Ol dağı qara edi. Közläri ham qara edi.</i> 6) <i>Oşbu kün Bürküt bir keyik aldı [10:465].</i>	1) Бейсенбі айының 18-і күні біз Баджаур мен сандал арасындағы тауда аң ауладық. 2) Бұл таулы ауадағы бұғылар қара түсті, олардың құйрықтары басқа түсті. 3) Төменгі ағысында Үндістанның бұғылары мен бөкендері әдетте қара түсті болады. 4) Сол күні Сары құс қолға түсті, ол да қара еді. 5) Тіпті оның көздері қара түсті. 6) Сол күні Бүркіт бұғыны ұстады.
---	--

Бұл жерде мәтін ішіндегі байласым алғашқы сөйлемдегі кейбір сөздер, өзінен кейінгі келесі сөйлемдерде сол сөзді алмастыратын басқа сөз табына енетін сөзбен немесе сол сөзді қосымша анықтап тұратын сөздермен беріліп жүзеге асырылады. *Бейсенбі күні немесе бейсенбінің 18-і* — «осы күнде» дегенге алмасады, *тау* — «бұл тау» деп анықтап тұр. Сондай-ақ, *сары құсты* — келесі сөйлемде «ол» деп жалғастырады.

Бір тақырыптық топтың сөздері: Бұл сөйлемде сипатқа, түске байланысты сын есімнің сөйлемдері топшаланған: *таң* — *қап-қара рең, өзгеше рең, сары құс* — *қара, көздері де қара.*

Грамматикалық байласым құралдары. Етістіктің түр-шақ формаларының бірізділігі. Жалпы «Бабырнама» жазба мұрасында етістіктің осы шағы мен өткен шақ формалары, сирек түрде келер шақ қолданылады, осы шақ көп жағдайда төл сөздердің ішінде келтірілген болса, өткен шақ «Бабырнаманың» барлық сөйлемдерін қамтиды. Зерттеуші Claus Schönig «Past tenses» in Babur-name атты ғылыми мақаласында «Бабырнамадағы» өткен шақтың 4 формасын көрсетеді:

1. (е)ді/ты/ті
2. ған/ған дүр
3. (е)міш

4. -п тұр/еді [15: 62]. Алайда контекст бойынша сөйлемдерді қарайтын болсақ, онда Бабыр жазбаларында қазіргі қалау райының *-ғай, -гей, -қай, -кей* жұрнақтарының өткен шақ мағынасында да

кездесетін жерлері бар, атап айтқанда қазіргі қазақ тіліндегі есімшенің ған/ген/қан/кен жұрнақтары мағынасында:

Qorğandın daryā bir oq atımı bolğay [10: 7]. Қаз: (Сейхун өзені) қамалдан бір (оқ) атым жерде болған. *Alamda mundaq yaramas vad'lıғ tağlar kam bolğay* [10: 293]. Қаз.: Әлемде мұндай жарамас таулар аз болған.

Демек, «Бабырнама» мәтінінде қолданылатын өткен шақтың 5-ші формасын қосуға болады: 5. *ğay/ğey* — ған/ген еді мағынасында. Яғни талдау барысында контекстік сипатқа, жұрнақтың сөйлемдегі мағынасына назар аударған жөн. Ал қалау мәнінде, ауыспалы келер шақ түрінде мәтіндегі сұраулы сөйлемдерден байқаймыз: *...kim Xwāja Mawlānā Qadi bolğay, bu naw xatlar kelip mundaq ihtimāmlar bilā tilägäylär, ne köngül bilā kişiturğay?* [10: 109]. Қаз.: Маулана-и Қазиден жоғарыда айтылғандай зарлы да, жалынышты сәлем хаттар келіп, сай-сүйегімді сырқыратты. Мұндайда адам қалайшыдап тұрады? [11: 76].

Келесі төмендегі мысалда, етістіктің жедел өткен шағының 1-жақ формасында қатарынан бірнеше сөйлем беріледі. Бұл — шағын оқиғаның баяндалу мәтіні. Яғни автор оқиғаны баяндау барысында жеке өз атынан әңгімелеуді қолданады (2-кесте):

2 - кесте

Грамматикалық байласымды мәтін

<i>Dastārxwān üstida iki-üç nawbat könglüm barham urup qusa yazdım. Axir kördüm kim bolmas. Qoptum. Abxanağa bargunda yolda yana bir nawbat qusa yazdım. Abxana*ğa barıp qalın qustum. Hargiz aşdın song qusmas edim, balki içkändā qusmas edim</i> [10:657].	Тағы да жүрегім айныды; дастарқан басында отырғанымда осылайша екі-үш рет айныды, құсып жібере сақтадым. Ақыры жағдайым болмай бара жатқан соң орнымнан тұрдым. Қалажайға жеткенімше тағы да құсып жібере жаздадым, ол жерде қатты лоқсыдым [11:352].
---	---

Шылаулар мен модаль сөздер. «Бабырнама» мәтінінде «тағы» шылауы «уана» түрінде берілген: *Yana Furmul Tumlini dür. Muhaqqar yerі dür. Alması yaman bolmas. Multan va Hindüstānğa eltärlär* [10: 289]. Қаз.: Кабулдың тағы бір тұманы — Фармул. Бұл оншама үлкен жер емес. Алма жақсы шығады, мұны Мултан мен Үндістанға шығарып сатады.

Және жалғаулық шылауы *va* түрінде көп жағдайларда жай сөйлем ішіндегі бірыңғай мүшелерді байланыстыру үшін қолданылған: *Yana bir Nijrāw vaLamgānāt va Bajawr va Swad tağları qalın nāzu va jalgoza balut va zaytun va xunjaklıқтағлар dur* [10: 291]. Қаз.: Нижрау. Ламғанат, Бажауыр, Сават тауларында шырша қарағай, пини, смен, зәйтүн және сағыз қарағай көп өседі [11: 166]. «Және» жалғаулығының *u* түріндегі де баламасы бар: *Saxi u mardāna kişi edi* [10: 45].

Мәтінде «*ham*» шылауы «кейде» деген мағынасында жұмсалады: *Fargāna vilāyatı edi va Xujand va Ura Tepä, kim aşı-i atı Uşrūşana dur, Uşrūş ham derlär* [10:17]. Қаз.: Ферғана уәлаяты еді және Ұратепе, Ходжент қалды, Ұратепенің алғашы аты — Ұсрушна, кейде Ұсруш деп те атайды [11: 28].

«Да» жалғаулық шылауы (3-кесте):

3 - кесте

«*ham*»шылауы арқылы байланысқа түскен мәтін

<i>Tengri rāst keltürüp bu Afgānlar ayrişip kelip oşol pārča tağqa ċıqtılar. Bir pārā yigitlarni yibärildi kim fi'l-hāl iki tağning arasidağı gardanani alğaylar. Özgä ċerig eligä tā farmān boldı kim ol yüzdin bu yüzdin tuşluq tuşdın yürügän bilä (...) uruşa ham almadılar</i> [10:305].	Құдай жарылқап, ауғандықтар сол сілемге жетті де тауға көтерілді. Мен сол сәтте екі таудың арасындағы мойнаққа бекініңдер деп жасақ жөнелттім. Өзге жауынгерлерім ауғандықтарды жан-жағынан қоршауға бұйрық алды. Сарбаздарым ар жақ, бер жағынан шыға келгенде, ауғандықтар қарсыласа да алмай қалды [11: 172].
---	--

ham/һәм. Бұл жердегі *һәм* шылау сөзінің мағынасы өзінің бастапқы *және*, *тағы*, *сондай-ақ*, *әрі*, *кейде* мағыналарынан бөлек сөйлемге ыңғайластық «да» жалғаулық шылауының мағынасын үстеп

тұр. Демек, байласым құралы ретінде талданып отырған шылауларды жеке-жеке емес, контекстік мағынасымен, сөйлемдер арасындағы атқаратын қызметімен қарастырған жөн.

Vali — қазіргі қазақ тіліндегі «бірақ» қарсылықты шылауы. *Otı bu tağlarning otı dek emäs tür. Qalın bolur va buland bolur, valı befayida ot tur* [10: 291]. Қаз.: Мұның шөбі өзге таулардағыдай емес, қалың және бітік шығады, әрі биік, *бірақ* қой мен жылқы жайылымына жарамсыз [11: 166].

Келесі мысалда *valı*, яғни «бірақ» қарсылықты мәнді жалғаулық шылауы салалас құрмалас сөйлемнің құрамында қарсылықты жалғаулық шылау қызметін атқарып, алдыңғы сөйлемдегі ақпаратқа қарсы мәнді білдіретін екінші сөйлемде қолданылады (4-кесте):

4 - к е с т е

«*valı*» шылауы арқылы байланысқа түскен мәтін

<i>Otlağı aksar jölgäläridä bolur. Ol tağlar dek tağı va puştası yakdast ot bolmas. Andaq qalın yıǵači va arçası ham yoqtur, valı otı atqa va qoyǵa sǵvār dur</i> [10: 291].	Жайылымдар көп жағдайда аңғарларда орналасқан. Ол таулар мен төбелердегі шөптер Солтүстік таулардағыдай емес. Мұнда қалың ағаштар мен ариша да жоқ, бірақ ондағы шөптер жылқылар мен қойларға пайдалы.
--	---

Модаль сөздер. *Nečä jihatdin mumkin emas edi kim alarga berilğay* [16: 107]. Қаз.: Бірнеше себептерге байланысты оларға берілуі мүмкін емес еді.

Agar yüz miñ bahār olsa açılmağı ne imkändur? [10: 425]. Жүз мың дереккөз болса да, оның ашылу ықтималдығы қандай? [11: 88].

Xan bile tamāt yakrö bolmaq kerek edi [16:107]. Қаз.: Ханға толықтай адал болу керек еді [11: 90]. Бұл мысалдағы модаль сөздер: мүмкін, мүмкіндік, ықтимал мағынасындағы «imkan» және керек.

Кеңістік, мекен және уақыт, мезгіл мағынасындағы сөздер мен үстеулер.

5 - к е с т е

Мезгіл мен мекен мәнінде байланысқан мәтін

<i>Yazlar Kabul quşlağı qalın dur. Aksar quşining guzari Bārān yaqası dur, ne ücün kim şarqi tağlar dur, garb tarafı ham tağlar dur</i> [10:293].	Көктемде Кабулда құс аулайтын жер көп болады. Қайтқан құс көбінесе Баран өзен жағасында ұшады, себебі шығысында да, батысында да тау шыңдары тұр [11:167].
---	--

Бірінші сөйлемде мезгіл мағынасы — *көктемде* (yazlar) сөзінен көрінсе, екінші сөйлемде кеңістік пен мекен мәнін білдіріп, пысықтауыш мүше «*Баран өзен жағасында*» болып тұр (5-кесте).

Kābul algandin bir neça kün song Muqim Qandahar sarıǵa ruxsat tilädi [10: 299]. Қаз.: Кабулды алған соң бірнеше күннен кейін Мұқым Қандағарға кетуге рұқсат сұрады [11: 169]. Бұл мысалда пысықтауыш мүше болып тұрған «Кабулды алған соң бірнеше күннен кейін» тіркесі қашан деген сұраққа жауап беріп мезгіл мәнінде жұмсалған. Ал мекен мәні барыс септігімен берілген «Мұқым Қандағарға» тіркесінен көрінеді.

Ғалымдар әңгімелеу мәтініндегі байласым мен құрылымдық сипаты жөнінде былай дейді: «Әңгімелеу мәтіні келесі белгілер арқылы ұйымдасады: — мәтіндегі әрекет басынан аяғына дейін бір-бірінен туып, ауысып отырады; — аяқталған формада негізінен Кім? (не?), Қайда? Қашан? Не болды? деген сұрақтарға жауап береді; — әңгімелеуге негіз болған белгілі бір жағдай есебінен оқиға құрылады [17: 25]. Осы белгілер бойынша Бабырдың оқиғалары да байланысқа түседі. Оны төмендегі мысалдардан байқай аламыз.

«Бабырнама» жазба мұрасы осы сөйлеммен басталады:

Ramadān ayi tarix-i sekiz yüz toqsan toquzda Farğana vilâyanda on iki yašta pâdişâh boldum [10: 3]. Қаз.: *Сегіз жүз тоқсаныншы жылдың рамазан айында он екі жасқа қараған шағымда Ферғана уәлаятының билеушісі болдым.* Бұл жерде мекен және уақыт автордың жыл, ай және жас, сондай-ақ, қала атын көрсетумен анықталады.

Bir nečä kündin song Xwāja Yahyā ham Buxârağa bardı. Baysunğur Mirzā čerig tartıp Buxatfa)ğa Sultân-'Ali Mirzâning üstigä bardı. Buxârağa yavuuq yetklän bilä Sultân-'Ali Mirzi va Tarxan beglâri yasap čıqtılar [10: 75]. Қаз.: *Бірнеше күннен соң Қожжа Яхия да Бұхараға кетті. Байсұңқар мырза әскерді*

Бұхараға Сұлтан Әли мырзаға қарсы басқарды. Ол Бұхараға жақындаған кезде Сұлтан Әли мырза мен тархан бектері әскер құрып, сыртқа шықты. Берілген сөйлемдерде мекен, бағыт, яғни кімге қарай бағытталғандығы, уақыт пен мезгіл қамтылған.

Стилистикалық байласым құралдары. «Бабырнама» жазба мұрасында автор Бабырдың өзінен риторикалық сұрақтары, төл сездері, поэзиясы бар түрлі типтегі мәтіндер (сипаттау, әңгімелеу, пайымдау) кездеседі. Осы тұрғыдан алғанда «Бабырнамадағы» автор сөзі мен одан кейінгі өлең жолдары, мәтіннің стилистикалық байласымын жүзеге асырады. Бабыр өз естеліктерінде қарасөзбен бірге өлең жолдарын қолданғаны әдеби зерттеулерден мәлім. Бұл өлеңдер сол дәуірдің әдебиетінен, автор білетін ақындардың шығармашылығын алынып үзінді келтіріледі. Әңгімеленіп отырған оқиға, жағдайға, адамға қатысты түсіндірме сөйлемдерден кейін Бабыр мәтін арасындағы байласымды, логикалық үйлесімді сақтап өлең жолдарды да кірістіріп өтеді. Тарихи деректерге сүйенсек, Бабыр әскери қолбасшы, әмірші болумен қатар әдебиет пен өнерге де қатысы бар тұлға болғандықтан шығармаларында рифма-месневи өлеңдері, ғазал және басқа поэтикалық формалар қамтылады. Мысалы:

1487-98 жылғы оқиғалар. *Ulugbeg Mirzäning fawtining tārīxi fawrī väqi boluptur. Nazm:*

Ulugbeg bahr-i 'ulām u xirad / ki dunyd u dinrd azū bad pušt,

Zi 'Abbas šahd-i Sahādat čašid / šud-aš harf-i tārix Abbas kust.

Agarči Ozi ham bes-altı ay beš saltanat qılmadı, bu bayt mašhūr dur kim (bayt):

Pidarkuš pädišahird našāyad / agar šayad bajuz šiš mah napdyad [10: 103]. Қаз.: Ұлықбек қаза тапқан жылы бір тарихи жазбада мынандай деп, дұрыс көрсетілген:

Ұлықбек ақыл-ойың тең еді,

Ғылымға ар айтқаны неге еді.

Тарихи баскесер деп аталдырып,

Өлтірген оны Аббас дегізеді. Бірақ оның өзі де Әбді әл-Латиф бес-алты айдан артық билік жүргізбеді. Мынандай өлең жолы бар: *Әкесін өлтірген и патша болмас, Болса да алты айға толартолмас* [11: 73]. Автор ғазалдардың алдында және соңында түсіндірме береді. Яғни оқырманына түсінікті болу үшін арнайы кіріспесі мен түйіні болады.

Интонациялық байласым. «Бабырнама» мәтініндегі интонация төл сөздердің көмегімен және абзац арқылы берілген жаңа ойлар, авторлық кідірістер сипатында беріледі.

1505-1506 жылғы оқиғалар (6-кесте).

6 - кесте

Төл сөз қатысқан интонациялық байласымды мәтін

<i>Bir-iki oq ötüp ötüp tüşti. Ahmad Yusuf Beg idtirāblar qılıp har zaman aytadur kim «Yalangač mundaq kirip barasız? İki-üç oqı kördüm kim başingizdın ötti». Men dedim kim «Siz mardāna bolung! Mening basimdin mundaqlar xaylı ötüptür»</i> [10: 333].	<i>Бір-екі оқ ұшып-ұшып түсті. Ахмед Юсуф бек уайымдап: «Сіз мүлдем ашық жүріп бара жатырсыз. Мен сіздің басыңыздан екі-үш жебенің ұшқанын көрдім». Мен оған: «Батыл бол! Мұндай жебелердің талайы басымнан ұшқан», — дедім.</i>
--	---

Бұл мысалдан көріп отырғандарыңыздай, автор шынайы болған оқиғаны дәлме-дәл жеткізу мақсатында сөйлемде эмоционалдықты көрсету үшін сөздердің қайталауын (*ötüp ötüp*) қолданып, төл сөзді кірістіре отырып жеткізеді. Берілген төл сөздің қолданысында автор ретінде де және сол сұраққа жауап беруші, сөйлесімге қатысушы Бабырдың өзі болады.

Графикалық құралдар. Бабырдың естеліктеріндегі мәтіннің араб графикасының жазылуы мен ішіндегі қою әріппен, өлең жолдарының азат жолдан жазылуымен және парақтың шаршы ішінде жазу, сыртында және ішінде көрнекі суретпен рәсімделуін мұрағаттардан табылған қолжазбалар, түпнұсқа мен көшірмелердің нұскаларынан көре аламыз (2-сурет):

2-сурет. «Бабырнама» қолжазбасы негізінде табылған көшірмелердің сыртқы беттері [18: 28; 38]

Орта ғасырлардан бастап шыға бастаған қолжазбалардың суреттермен жақсы өрнектелгенін байқауға болады, дегенмен Бабырдың өзі жазба нұсқаларына суреттер енгізбеген. Суреттермен безендіруді оның немересі, мемлекет қайраткері, Моғол империясының үшінші падишасы — Ақбар (1542-1605) бастаған, яғни ол атасының қолжазбаларын миниатюралармен суреттеген, бірақ парсы тіліндегі нұсқаларында ғана бар. Бүгінгі күні әлемнің әртүрлі жинақтарға таралған жетпіске жуық миниатюралар бар, олардың жиырмасы Лондондағы Виктория мен Альберт мұражайында, сондай-ақ белгілі бір бөлігі Британ кітапханасында сақтаулы. Басқа да жинақтарда жеке нобайлар бар, сонымен қатар кейінірек суретпен бейнеленген нұсқалар жасалды, бірақ онша ауқымды емес [19: 9].

3-сурет. «Бабырнамадағы» «Амрудпал, карна және амальбид ағаштары» [18: 39]

Келесі мысалдардан жалпы Бабырдың жүріп өткен географиялық аймақтарындағы жер-су, тау-қыраттардың атауларын, сипаттамаларын авторлық жеткізу тұрғысынан көре аламыз. Яғни тілдік жағынан бір сөйлеммен екінші сөйлемнің, бір мәтін мен келесі мәтіннің байласымы осы үзінділерден біле аламыз.

1525-1526 жылғы оқиғалар. *Hindustāndaham tağlar bar dur. Ol jumladin bir tağı tüşüptür, şimāldin janūbqa baqa barıp tur. Bu tağning ihtidāsı Dihli vilāyatıda Fīrozshāhning Jahānnumā atlıғ 'imāratıdın dur kim pārçāğına taşlıғ tağning üstidä vāqi' boluptur, va mundın ötkäç Dihli navāhīsıda pārça pārçakiçikrāk kiçikrāk anda munda taşlıғ tağqınalar payda boluptur. Mevāt vilāyatığa yetä bu tağlar uluğraq bolur. Mewāttin ötüp Bayāna vilāyatığa barur. Sikri va Bāri va Dolpūrning tağları ham oşbu tuta tağlardın dur. Agarçi payvast emäs, Gwāliyārning, kim Gālyūr bitirlär, oşbu tağning şubalarıdın dur, Rantambor va Citor va Mandāw va Canderi tağları ham oşbu tağ raglärindin düir* [10; 585]. Қаз.: Үндістанда басқа таулар бар, олардың арасында солтүстіктен оңтүстікке қарай созылатын тау тізбегі бар. Ол Делхи аймағында, Фируз шах тұрғызған Джехан-Нума деп аталатын ғимаратта басталады; бұл ғимарат төмен тасты жотада тұр. Әрі қарай, Дихлидің маңында, бөлек анда мұнда кішкентай-кішкентай жартасты төбелер көрінеді. Меват аймағында таулар жоғарырақ болады; Меваттан өтіп, олар Биан аймағына жетеді. Сикри, Бари және Дулпура таулары да осы тау тізбегінің бір бөлігін құрайды, бірақ олар оған жақын орналаспайды. Галиур деп те аталатын — бұл таулардың шыңдары; Рантамбхура, Читура, Манду және Чандири таулары да осы жотаға жатады [20: 1].

Бұл мысалдан мәтіндегі байласым «Үндістандағы таулар — Сикри, Бари және Дулпура, Гвалиара Рантамбхура, Читура, Манду және Чандири таулары» арасындағы сөйлемдермен көрініс табады. Алғашқы кіріспе сөйлемдегі ойды соңғы сөйлемдердегі атаулар нақтылап тұр.

Бабыр Омар Шейх мырза, Сұлтан Ахмет мырза, Сұлтан Махмұд мырза туралы деректер келтіргенде мәтіндер арасында белгілі бір реттілікті, байласымды сақтайды. Яғни әр сипаттау мен әңгімелеу мәтіндеріне арнайы тақырыпат береді және ол тақырыпаттар сипатталып отырған тұлғаның лауазымы мен мәртебесіне орай кезекпен орналастырылады. Мәселен, Бабыр естеліктерінде Сұлтан Ахмед Мырза туралы сөз еткенде төмендегідей атаулары бар сипаттау мәтіндерін ұсынады (1493-94 жылдар бойынша): *Vilādat u nasabı*. Дүниеге келуі мен шыққан тегі, *Šakl u šamāyılı*. Сырт келбеті. *Axlāq u atvāri*. Мінезі мен әдеті, *Maşāfları*. Соғыстары. *Vilāyātı*. Балалары, *Awlādı*. Иеліктері, *Xavatın u sarāri*. Әйелдері мен канизактары [11: 35-39]. Яғни, авторға мәтін түзу мәнерінің, жазушылық қабілеттілік пен логикалық байласымның тән болғаны анық.

Венгрлік зерттеуші ғалым Éva á. Csató және шведтік ғалым Lars Johanson түркі тілдеріндегі синтаксис бойынша герунди формаларын қарастырып, соның ішінде сөйлемдер мен сөйлем ішіндегі семантикалық интерпретацияны А және Б қатынасы ретінде түсіндіреді. 1. реттілік тұрғысынан: әр түрлі қабаттасуларға қарсы реттілік (А/Б: *çiq-ip ket-* «шығу» + «кету») (А х В: *kül-ip qara* — «күлу» + «қарау»). 2) модификация тұрғысынан: А мазмұны Б (А Б) мазмұнын өзгертеді ме, ол үшін қандай да бір «фон» (уақытша, себеп-салдар, аспаптық және т. б.) жасай ма? [21: 135].

Осы соңғы бөлініс бойынша «Бабырнамадағы» мәтін байласымын көрсетуге болады. Мәселен: *Bu 'Alam Xanğa, kim bizing ilğar qoşulur, heç kişining sözigä baqmay isning yaxsısı yamanını mulāhaza qılmaı Bayanağa bu ilğarnı yavıuq alıp barur. Bizing barğan ilğar Türkdin iki yüz ellig-üç yüzgä yavıuşur edi. Hindustanidin va atrāfi çerigdin iki mingdin bir nemä köpräk bolğay edi. Nizam Xan va Bayānadaqı Afğan va sipahi dört mingdin köpräk atlığ çerig bar edi. Yayaqı xud on mingdin ham köpräk edi. Bularni köriip bilip oşbu mazkur bolğan atlığ yayaq çerigi bilä fi'l-hal tez oq bularning üstigä çiqar* [10: 651-653]. Қаз.: Менің жауынгерлерім қосылған бұл Алам хан ешкімнің сөзіне мән бермей, жақсы мен жаман нәрсе туралы ойламай, Баянаның өзіне әкелді. Біздің барған жауынгерлеріміз екі жүз елу немесе үш жүзге жуық түрік еді. Үндістандықтар екі мыңнан сәл ғана көп болған еді. Низам хан мен Баянадағы ауғандықтар және басқа жауынгерлерден тұратын төрт мыңнан астам болды; оның он мыңнан астам жаяу әскері болды. Дұшпандарды көріп білген Низамхан оларға ат пен жаяу әскермен бірден шықты.

Бұл жерде жалпы кіріспе ақпарат ретінде алғашқы сөйлем жұмсалып отыр. Әрі қарай фон ретінде жауынгерлер мен әскер саны, әскер құрамы көрсетіледі. Содан соң нақты әрекет беріліп тұр. Сол әрекетке итермелеуші сөйлемнің алдында фон ретінде жұмсалған сөйлемдер арасында байланыс орнағанын көре аламыз. Соңғы сөйлемде нақты әрекеттен кейінгі шешім көрсетілген.

Осы сияқты бір мәтін ішіндегі байласымдық қатынастағы сөйлемдер «Бабырнама» жазба мұрасында кеңінен көрініс тапқан. Әр шағын мәтін авторлық мақсатпен нақты ақпаратты әңгімелеу мен сипаттауға арналған. Мәтін ішіндегі сөйлемдер өзара мағыналық және тілдік құрылымдық жағына өзара байласымды боп келеді.

Қорытындылар мен тұжырымдар

Бір мәтін ішіндегі байласымдық қатынастағы сөйлемдер «Бабырнама» жазба мұрасында кеңінен көрініс тапқан. Әр шағын мәтін авторлық ұстаныммен нақты ақпаратты баяндау мен сипаттауға арналған. Мәтін ішіндегі сөйлемдер өзара мағыналық және тілдік құрылымдық жағынан да өзара байласымды боп келеді.

Сол кездегі жылнамашылар құрастырған кез келген тарихи шежіреден жоғары тұратын, биографиялық элементтерінің ерекшелігімен сипатталатын «Бабырнама» жазба мұрасын мәтін лингвистикасы тұрғысынан қарастыру үлкен ізденіс пен талдауды қажет етеді. Аталмыш мақаламызда келесі бағыттар бойынша зерттеу жұмысын жүргізілді:

- Автобиографиялық мәтін сипаты мен ерекшелігі;
- Мәтін байласымы;
- Сөйлем мен сөйлем арасындағы байласымды тұрдыратын құралдар;
- Байласымды жүзеге асыратын әр тәсілге «Бабырнама» мәтіні бойынша мысалдар келтірілді;
- «Бабырнама» жазба мұрасындағы сөйлемдер мен қазіргі қазақ тіліндегі сөйлемдердің арасындағы үндесім мен өзгешелік;
- Авторлық жеткізу мен мәтін түзу шеберлігі.

Зерттеу мақаланың ғылыми және практикалық маңыздылығы сол дәуірде жазылған мәтін үлгісін, түркі мәдениетінің жазбаша ескерткіштерін тілдік сипатын танумен және Орталық Азия

халықтары, Бабыр әлемінің тілдік бейнесін зерттеудегі ұсынылған мәтін байласымын зерттеумен байланысты.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Dale S. *Steppe Humanism: The Autobiographical Writings of Zahir al-Din Muhammad Babur, 1483–1530* / S. Dale // *International Journal of Middle East Studies*. — 1990. — Vol. 22, № 1. — P. 37–58.
- 2 Ысқақұлы С. Сюжет және нарратив теориясы / С. Ысқақұлы, С.У. Такиров // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2016. — № 1(81). — Б. 51–56.
- 3 Абдыкадырова С.Р. Лингвистические средства в «Бабур-наме» как важная поэтическая единица автора / С.Р. Абдыкадырова, Т.Б. Кабылов, З.Р. Токтосунова // *Международ. журн. гуманитар. и естеств. наук*. — 2022. — № 10–2 (73). — С. 152–156.
- 4 Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. — М.: Наука, 1981. — 183 с.
- 5 Jianhua Zhang. Lexical cohesion development in English as a foreign language learners' argumentative writing: A latent class growth model approach / Zhang Jianhua, Jun Zhang Lawrence // *Linguistics and Education*. — 2023. — Vol. 78. — 101255. — P. 1–9.
- 6 Savignon S.J. *Interpreting communicative language teaching* / S.J. Savignon // New Haven. — CT: Yale University Press. — 2002. — P. 2–14.
- 7 Lea Siekmann. Structure and coherence as challenges in composition: A study of assessing less proficient EFL writers' text quality // Siekmann Lea, M. Parr Judy, Vera Busse // *Assessing Writing*. — 2022. — Volume 54. — 100672. — P. 1–13.
- 8 Dejica-Cartis Daniel. Using Theme-Rheme Analysis for Improving Coherence and Cohesion in Target-Texts: A Methodological Approach / Daniel Dejica-Cartis, Mihaela Cozm // *Procedia — Social and Behavioral Sciences*. — 2013. — Vol. 84. — P. 890–894.
- 9 Саттарова А.Ф. Связанность как лингвистическая категория текста / А.Ф. Саттарова // *Молодой ученый*. — 2014. — № 7 (66). — С. 639–641.
- 10 Thackston W.M. Jr. *Bâburnâma: Chaghatay Turkish text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian translation* [Cambridge, Mass.] / W.M. Thackston. — Dept. of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 1993. — 902 p.
- 11 Қожабекұлы Б. Бабырнама. Захир ад-дин Мұхаммед Бабыр / Б. Қожабекұлы. — Алматы: Ататек, 1993. — 448 б.
- 12 Zhunusova M.K. Compositional organization of the beginning and final sentences / M.K. Zhunusova, A.Zh. Sayazhanova // *Bulletin of the Karaganda university. Philology series*. — 2019. — No 1(93). — P. 25–29.
- 13 Halliday M.A. *Cohesion in english* / M.A. Halliday, R. Hassan. — New York: Longman, 1976. — 367 p.
- 14 Wahyono Sri. Lexical Cohesion Analysis On Scopus Indexed-Journal Entitled “A New Control Method For Power Based On Dynamic Evolution Control” / Sri Wahyono, Nur Hasyim, Ade Mulya // *Epigram*. — 2020. — 17. — P. 27–36.
- 15 Akiner Sh. “Past tenses” in the Babur-Name / Sh. Akiner, N. Sims-Williams // *Languages and Scripts of Central Asia*. — London 1997. — P. 61–73.
- 16 Rentzsch J. Modality in the Baburnama / J. Rentzsch // Editorial note by Lars Johanson. *Turkic Languages*. — 2011. — Vol. 15, No 1. — P. 78–123.
- 17 Маретбаева М.А. Әңгімелеу мәтінінің лингвистикалық құрылымы / М.А. Маретбаева, Б.С. Каукербекова, Б.Е. Мукеева, А.С. Ержанова, Г.Е. Оспанова // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2023. — № 3(111). — Б. 25–35.
- 18 Петров П. Бабыр-наме. Миниатюры из собрания Государственного музея Востока / П. Петров, М. Салье. — Самара, 2005. — С. 168.
- 19 Ахмедова С.Д. «Бабыр-наме» Захир ад-Дина Мухаммада Бабура — литературный памятник культуры народов Востока (Фонды рукописей Британии) / С.Д. Ахмедова, Э.М. Иззетова // *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. — 2023. — 3 (4). — С. 5–15.
- 20 Захир ад-Дин Мухаммад Бабыр. Бабыр-наме. События года девятьсот десятого / Мухаммад Бабыр Захир ад-Дин. Восточная литература. Средневековые исторические источники Востока и Запада (пер. М.А. Салье) — 2010. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.vostlit.info/>
- 21 Csátó É.Á. On gerundial syntax in turkic / É.Á. Csátó and L. Johanson // *Acta Orientalia Hungarica*. — 1992/93. — Vol. 46, № 2/3. — P. 133–141.

А.А. Данияр, К.К. Кенжалин

Связность текста в письменном наследии «Бабыр-наме»

Исторические и биографические тексты описывают образы, личности, события своей эпохи. Авторы при написании работ такого характера приводят свои мысли на смену субъективной и объективной остроте. Они пытаются сохранить определенную логическую, последовательную, гармоничную связь

при построении текста. Именно с этой точки зрения целью данной статьи является определение способов, реализующих текстовую связку в письменном наследии «Бабур-наме», и приведение на конкретных примерах видов и средств создания связности текста. Статья включает в себя семантическую последовательность в тексте, написанном Бабуром, описание целостности и правдивой сюжетной линии, связность между предложениями в объемном и мелком тексте, межтекстовую связку, в которой новая мысль узнаваема через абзац. В анализируемых предложениях подчеркиваются характерная для той эпохи специфика и авторское использование. В результате исследования были проанализированы тексты по трем разделам письменного наследия «Бабур-наме», сопоставлены текстовые связности современного казахского языка с помощью примеров, отмечены языковое применение и средства связности, использованные Бабуром.

Ключевые слова: рассказчик, связность текста, средства связности текста, авторская позиция, структура содержания.

A.A. Daniyar, K.K. Kenzhalin

Cohesion of the text in the written heritage of «Baburnama»

Historical and biographical texts describe images, personalities and events of their era. The author, while writing works of this nature, leads his thoughts to replace subjective and objective sharpness. He tries to save a certain logical, consistent, harmonious connection when making a text. It is from this point of view that the purpose of this article is to identify ways to implement the coherence of the text in the written heritage of Baburnama, and provides specific examples of the types and means of creating coherence of the text. The article includes a semantic sequence in the text written by Babur, a description of the integrity and truthful storyline, coherence between sentences in a voluminous and small text, an intertextual bundle in which a new thought is recognizable through a paragraph. The analyzed proposals emphasize the specificity and author's use characteristic of that era. As a result of the study, the texts were analyzed in three sections of the written heritage of «Baburnama», the textual coherence of the modern Kazakh language was compared using examples, the linguistic applications and means of connectivity used by Babur were noted.

Keywords: narrator, text coherence, means of text coherence, author's position, content structure.

References

- 1 Dale, S. (1990). Steppe Humanism: The Autobiographical Writings of Zahir al-Din Muhammad Babur, 1483–1530. *International Journal of Middle East Studies*, 22 (1), 37–58.
- 2 Ysqauly, S., & Takirov, S.U. (2016). Siuzhet zhane narrativ teoriiasy [Plot and narrative theory]. *Qaragandy universitetinin khabarshysy. Filologii seriiasy — Bulletin of the Karaganda university. Philology series*, 1(81), 51–56 [in Kazakh].
- 3 Abdykadyrova, S.R., Kabylov, T.B., & Toktosunova, Z.R. (2022). Lingvisticheskie sredstva v «Babur-name» kak vazhnaia poeticheskaia edinita avtora [Linguistic means in «Babur-Nama» as an important poetic unit of the author]. *Mezhdunarodnyi zhurnal gumanitarnykh i estestvennykh nauk — International Journal of Humanities and Natural Sciences*, 10–2(73), 152–156 [in Russian].
- 4 Galperin, I.R. (1981). *Tekst kak obekt lingvisticheskogo issledovaniia [Text as an object of linguistic research]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 5 Jianhua Zhang, & Lawrence, Jun Zhang (2023). Lexical cohesion development in English as a foreign language learners' argumentative writing: A latent class growth model approach. *Linguistics and Education*, 78, 101255, 1–9.
- 6 Savignon, S.J. (2002). *Interpreting communicative language teaching*. New Haven, CT: Yale University Press.
- 7 Siekmann, L., Parr, J.M., & Vera, Busse. (2022). Structure and coherence as challenges in composition: A study of assessing less proficient EFL writers' text quality. *Assessing Writing*, 54, 100672, 1–13.
- 8 Dejica-Cartis, D., & Cozma, M. (2013). Using Theme-Rheme Analysis for Improving Coherence and Cohesion in Target-Texts: A Methodological Approach. *Procedia — Social and Behavioral Sciences*, 84, 890–894.
- 9 Sattarova, A.F. (2014). Sviazannost kak lingvisticheskaia kategoriia teksta [Connectedness as a linguistic category of text]. *Molodoi uchenyi — A young researcher*, 7, 639–641 [in Russian].
- 10 Thackston, W.M. (1993). Jr. *Bâburnâma.: Chaghatay Turkish text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian translation*. Dept. of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University.
- 11 Kozhabekuly, B. (1993). *Babyrnama. Zahir ad-din Mûhammed Babyr [Babarnama. Zahir ad-Din Muhammad Babur]*. Almaty: Atatek [in Kazakh].
- 12 Zhunusova, M.K., & Sayazhanova, A.Zh. (2019). Compositional organization of the beginning and final sentences. *Bulletin of the University of Karaganda. Philology series*, 1(93), 25–29.
- 13 Halliday, M.A., & Hassan, R. (1976). *Cohesion in English*. New York: Longman.

- 14 Wahyono Sri, Hasyim Nur, & Mulya Ade (2020). Lexical Cohesion Analysis on Scopus Indexed-Journal Entitled “A New Control Method For Power Based On Dynamic Evolution Control”. *Epigram*, 17, 27–36.
- 15 Akiner, Sh., & Sims-Williams, N. (1997). “Past tenses” in the Babur-Name. *Languages and Scripts of Central Asia*. London.
- 16 Rentzsch, J. (2011). Modality in the Baburnama. *Editorial note by Lars Johanson*, 15 (1), 78–123. *Turkic Languages*.
- 17 Maretbaeva, M.A., Kaukerbekova, B.S., Mukeeva, B.E., Erzhanova, A.S., & Ospanova, G.E. (2023). Angimeleu matininin lingvostilistikalyq qurylymy [Linguistic structure of the narrative text]. *Qaragandy universitetinin khabarshysy. Filologiya seriyasy — Bulletin of the University of Karaganda, Philology series*, 3(111), 25–35 [in Kazakh].
- 18 Petrov, P., & Sal'e, M. (2005). *Babur-name. Miniatiury iz sobraniia Gosudarstvennogo muzeia Vostoka [Babur-nameh. Miniatures from the Collection of the State Museum of Oriental Art]*. Samara [in Russian].
- 19 Ahmedova, S.D., & Izzetova, E.M. (2023). «Babur-name» Zakhir ad-Dina Mukhammada Babura — literaturnyi pamiatnik kultury narodov Vostoka (Fondy rukopisei Britanii) [“Babur– name” by Zahir al-din Muhammad Babur is a literary monument of the culture of the peoples of the East (British manuscript collections)]. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5–15 [in Russian].
- 20 Zahir ad-Din Muhammad Babur. (2010). “Babur-Name. Sobytiia goda deviat'sot desiatogo” [Babur Babur-Name. Events of the year nineteen twenty-six]. *Vostochnaia literatura. Srednevekoveye istoricheskie istochniki Vostoka i Zapada — Oriental Literature. Medieval historical sources of East and West* (M.A. Sale, Trans). Retrieved from <https://www.vostlit.info/> [in Russian].
- 21 Csátó, É. Á., & Johanson, L. (1992/93). On gerundial syntax in turkic. *Acta Orientalia Hungarica*, 46 (2/3), 133–141.

Information about the authors

Daniyar Aliya Ahmediyakyzy – PhD student, Faculty of Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; e-mail: aliya_daniyarova@mail.ru; ORCID ID 0000-0003-3465-7855

Kenzhalin Kuanyshbek Karimovich – PhD, Associate professor of the Department of Kazakh Linguistics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; e-mail: kenkk@mail.ru; ORCID ID 0000-0003-0440-7556

N.B. Kydyrbayeva^{1*}, E.T. Zhanysbekova²

^{1,2} Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
(e-mail: nkydyrbayeva@gmail.com)

Unveiling Narrative Structures: A Proppian Analysis of Literary Fairy Tales of two diverse countries

Fairy tales are in great demand among adults and children, and they require scientific study. Propp's morphological analysis provided a scientific framework for the study of fairy tales. This study is qualitative and employs a content analysis technique. It takes key aspects of V. Propp's narrative model and applies them to literary fairy tales, with the goal of determining the morphological interpretation of two distinct literary fairy tales. For the analysis, contemporary fairy tales were composed in recent years, reflecting the influence of metamodernism, and both authors are male. The criteria for selection encompassed the exploration of significant social themes, relevant cultural contexts, and the works' popularity among the target demographic, specifically children aged 9 and 12 years. In exploring contemporary Kazakh and English literary fairy tales through Propp's narrative model, this study reveals shared narrative patterns despite differing cultural contexts. The results revealed seven functions present in both fairy tales. While the Kazakh fairy tale addresses themes of war and peace, *Coraline* by Neil Gaiman delves into modern societal issues such as family dynamics and escapism. The analysis underscores the importance of considering unique cultural contexts, as seen in the varying characters, settings, and underlying messages of the tales. The hero's path of struggle is different: the hero of the Kazakh fairy tale fights evil as part of a group, while the hero of the English fairy tale fights alone. This reflects the manifestation of collective versus individual consciousness. We argue that the problems, pains, and messages of the fairy tales' era are presented in them.

Keywords: Literary fairy tales, Propp's function, English, Kazakh, narrative structure.

Introduction

The concept of fairy tales as a science is explored from various perspectives. The initial step in studying them was to categorize fairy tales according to their thematic aspects [1; 9]. V. Propp categorized fairy tales into 31 "functions" that define their structure. In 1928, he authored *Morphology of the Folktale*. Propp's Morphology is crucial for understanding both fairy tales and narratology. His work centered on identifying common structural elements and functions in fairy tales. He identified 31 primary functions present in fairy tales and demonstrated their role in narrative structure. Rather than concentrating on specific names or events, his approach highlights the abstract functions and roles of characters. Following the publication of *Morphology*, folklorists worldwide recognized that every story has unique elements that can be reconstructed. This allowed for the scientific study of fairy tales. Since the components of one fairy tale can be transferred to another without changes, fairy tales [2; 10] have become a suitable subject for scientific study.

V. Propp's framework began to be utilized in folklore as well as literary narratives. D. Lodge's *The Morphology of Fiction* [3; 257] applies Propp's framework to various literary works, revealing common narrative structures across genres. This approach is further explored in his later works, such as *The Art of Fic-*

* Corresponding author's e-mail: nkydyrbayeva@gmail.com

tion [3]. Hutcheon's (1985) Proppian analysis of Shakespearean comedies is further explored by Wilder [4], who delves into the role of stage props in these plays, emphasizing their ability to disrupt comedic narratives. Furthermore, Propp's functions and folk narrative structure analysis have been applied to Latin American Magical Realism, a literary movement characterized by the fusion of the real and the magical [4]. This movement, often considered a regional trend, has been shown to have a global influence [5], [6; 73]. Additionally, Propp's functions have been applied to various contexts, including postcolonial narratives. Finlayson [7] and Lendvai [8; 57] have demonstrated the potential for computational analysis of these functions. To compare fairy tale texts from the same country — those written by amateur and professional young writers — Vladimir Propp's narrative model has been applied [9; 105]. "Invisible layers" of Japanese fairy tales were uncovered through Propp's functions [10; 353]. These studies illustrate Propp's model's adaptability and application to a diverse variety of story formats.

Many scholars supported Propp's framework. Aarne-Thompson, who categorized folk narratives, was influenced by Propp's work on the structure of folktales [11; 41]. Warner's exploration of fairy tales, while offering her own insights, acknowledges the foundational role of Propp's morphological analysis [12; 161]. This analysis has been applied to various narrative forms, including Russian folk tales [13], [2], [14], J.K. Rowling's novels [15], and Charles Dickens' *Great Expectations* [16; 118]. However, Propp's work has faced criticism, with some scholars contending that it ignores important historical and contextual aspects [2; 12], [14; 337]. Despite these critiques, Propp's analysis has had a significant impact on the study of folk narratives, particularly in its reduction of wonder tales to a constant compositional structure [17; 195].

J. Zipes claims that fairy tales must be studied in terms of a historical and social approach [18; 222]. In addition, Zipes explores the evolution and enduring importance of fairy tales, discussing their effect on beliefs and mass media culture [19; 150]. While Zipes has explored the cultural and social history of fairy tales [20; 515], his focus on the genre's subversive potential [21; 45] and its enduring importance [22; 65] has been seen as a limitation.

J. Zipes' work on fairy tales and Propp's analysis of their structure are connected through their shared focus on underlying narrative elements. Propp's model, as applied by Vučković [14], Buchan [12], and Lendvai [8], provides a framework for understanding the functions and characters in fairy tales. However, this model has been critiqued for its lack of consideration of the reader and historical context [2]. Propp's model has been used to identify intercultural differences in the structure of fairy tales [23] and to generate new tales [24]. Zipes' work, on the other hand, emphasizes the socio-political and historical context of fairy tales, highlighting their subversive potential [25]. Therefore, while V. Propp's model provides a structural analysis of fairy tales, J. Zipes' work complements this by considering the broader cultural and historical implications of these narratives.

Fairy tales from the last three decades were selected for study, as this period aligns with Kazakhstan's independence. The study involves an analysis of *Coraline* by Neil Gaiman [26] and *Ertegi Povest* by Nurdaulet Akysh [27]. The complexity and length of the fairy tales were also taken into consideration.

This article focuses on the study of contemporary literary fairy tales from countries with two distinct historical developments. Its primary goal is to explore how literary fairy tales from England and Kazakhstan utilize Propp's plot functions and to conduct a morphological reading of each fairy tale. This research aims to understand both the universal application of Propp's classification of functions and to identify the peculiarities of each fairy tale through morphological reading. It fosters an exploration of cultural variations within the framework of a widely recognized narrative theory.

Methods and materials

The materials included two modern fairy tales: "Coroline" and "Ertegi povest". Both works were selected based on the following criteria: the presence of pronounced reflection of social themes and popularity among the audience of 6–12 years. The sources of the fairy tales are modern children's literary collections published in the last 20 years.

Procedure

This qualitative research utilizes a content analysis approach, applying certain elements of Propp's narrative model to two diverse literary fairy tales in order to conduct a morphological analysis. The study aims to uncover the structural patterns within these tales, using Propp's 31 narrative functions, with corresponding signs and definitions presented in Table. The analysis involved a detailed reading of the texts, identifying key Proppian functions by first classifying the characters (e.g., hero, antagonist, helper, etc.) according to

Propp's schema. Each function in the text, such as the violation of a prohibition or the acquisition of a magical agent, was noted, followed by a morphological analysis to examine the structural features of the tales.

Data Analysis

The analysis demonstrates that both tales follow the classical structure proposed by Propp, but they are adapted to a modern context. In the English fairy tale, the role of the female protagonist is significantly strengthened, with an emphasis on individual struggle throughout much of the story, representing a fairy tale embodiment of individual consciousness. In contrast, the heroes of Kazakh fairy tales use a rocket, symbolizing modern technological reality. The male characters' roles are reinforced, reflecting the influence of traditional fairy tales. The two protagonists' battle against evil is indicative of a manifestation of group consciousness. The functions of Propp identified in the English fairy tale include Absentation, Interdiction, Violation, Trickery, Complicity, Departure, and Victory. The same functions are present in the Kazakh fairy tale, with the exception of Departure.

Table

Propp's function of the fairytales

Number	Function	Sign	Example
1	Absentation	β	A member of the family leaves the home.
2	Interdiction	γ	A prohibition or command is given to the hero.
3	Violation	δ	The interdiction is violated.
4	Reconnaissance	ϵ	The villain attempts to gather information about the hero or his/her future actions.
5	Delivery	ζ	The villain gains information about the hero.
6	Trickery	η	The villain attempts to deceive the victim to take possession of the victim or their belongings.
7	Complicity	θ	The victim is fooled or unwittingly helps the villain.
8	Villainy or Lack	A	The villain causes harm or injury to a member of the family (Villainy). Alternatively, a family member lacks something or desires something (Lack).
9	Mediation	α	Misfortune or lack is made known; the hero is dispatched, or the hero seeks something to repair the lack.
10	Counteraction	B	The hero decides on counteraction.
11	Departure	C	The hero leaves home.
12	First Function of the Donor	$\uparrow$	The hero is tested, interrogated, attacked, etc., preparing the way for his/her receiving a magical agent or helper.
13	Hero's Reaction	D	The hero reacts to the actions of the future donor.
14	Receipt of a Magical Agent	E	The hero acquires the use of a magical agent.
15	Guidance	F	The hero is transferred, delivered, or led to the whereabouts of an object of search.
16	Struggle	G	The hero and the villain join in direct combat.
17	Branding	H	The hero is branded or marked.
18	Victory	I	The villain is defeated.
19	Liquidation	J	The initial misfortune or lack is resolved.
20	Return	K	The hero returns home.
21	Pursuit	$\downarrow$	The hero is pursued.
22	Rescue	Pr	The hero is rescued from pursuit.
23	Unrecognized Arrival	Rs	The hero arrives, unrecognized.
24	Unfounded Claims	o	A false hero presents unfounded claims.
25	Difficult Task	L	A difficult task is proposed to the hero.
26	Solution	M	The task is resolved.
27	Recognition	N	The hero is recognized.
28	Exposure	Q	The false hero or villain is exposed.
29	Transfiguration	Ex	The hero is given a new appearance.
30	Punishment	T	The villain is punished.
31	Wedding	U	The hero is married and ascends the throne.

Results and discussion

The results of the study show that the narrative structure of both diverse contemporary fairy tales exhibits a similar pattern when analyzed through Propp's method. They feature common elements such as absentation, interdiction, violation, trickery, complicity, victory, return, and resolution. Both tales begin with the absence of something significant in the protagonist's life. In the Kazakh tale, it's the loss of family due to war, while in the English tale, it's the lack of attention from Coraline's parents (Absentation (β)). Both topics are crucial not only for the two countries but for the entire world. Nevertheless, war has been an ongoing theme and state for the Kazakh people for many centuries. In the Kazakh land, there have been attacks and wars for centuries, and this theme revolves in almost every fairy tale, even in contemporary ones. Consequently, it reflects the historical reality of the past [28; 8]. On top of that, big and small wars and skirmishes are raging in some countries today. Globalization and access to information are likely to impact the theme of war. The following examples provide evidence for this assertion: *«Бірнеше көгершінді зымыранға мінгізіп алып, аспанға ұшып шыққан. Бірақ байқап қалған жау әскерлері бізге оқ жаудыра бастады. Аман құтылған мен ғанамын»* which is translated: *"He took several pigeons on a rocket and flew into the sky. But the enemy troops noticed us and started shooting at us. I'm the only survivor"* [27; 170]. The absence of an English fairy tale is not the absence of people or things, as in the earlier fairy tales of Charles Perrault, Grimm, Anderson, but the absence of a modern fairy tale is abstract in accordance with its time, it is attention of the parents. Parents are very busy, people who are dedicated to work. This is a big problem in our society. Parents and children are not able to spend time together. In turn, this problem is reflected in the fairy tale. This is evidenced by the following: *"Coraline's father was home. Both of her parents worked, doing things on computers, which meant that they were home a lot of the time. Each of them had their own study" "Read a book", said her mother. "Watch a video. Play with your toys. Go and pester Miss Spink or Miss Forcible, or the crazy old man upstairs"* [26; 3].

Interdiction- γ. The heroes of Kazakh fairy tales Beken and Shapagat decide to go to the battlefield, to the country that started the war, in order to stop the war. As in traditional fairy tales there is no direct ban on the two main characters. Certainly, it is very dangerous. Considering that the interdiction in the fairy tale are forbidden because the characters are in danger, going to the battlefield with a rocket would certainly be an interdiction and a violation. An example from the fairy tale: *«Соғысты тоқтату үшін дәл қазір қандай шара қолданғандары жөн? ... – Таптым, біз Соғыс министріне барайық... Барлық армия мен қару-жарақ басқаратын адам. Соғысты тоқтату соның қолында»*. And it is translated: *"What measures should be taken right now to stop the war?... I have found the solution. Let's go to the Minister of War, the person who controls the entire army and all the weapons. The power to stop the war is in his hands"* [27; 172].

Whereas the hero of English fairy tale Coraline is warned by her neighbors, Miss Spink and Miss Forcible, to be careful because she is in danger. She disobeyed and opened the mysterious door. Example from the fairy tale *"I'll read the leaves, if you want", said Miss Spink to Coraline. "Sorry?" said Coraline. "The tea leaves, dear. I'll read your future". "You know, Caroline", she said after a while, "you are in terrible danger"* [26; 7].

Violation (δ): Despite the warnings, both protagonists choose to defy them. Beken and Shapagat fly to the country of Bulik to stop the war, and Coraline ventures through the locked door into the other world.

An example from the Kazakh fairy tales: *«Сонан екеуі жедел жолға жиналған. — Ата-анаң рұқсат ете ме? деген көгершіннің сұрағына бала: — Жоқ, біз көп кідірмейміз ғой. Таң атқаниша келіп те қалармыз»*. The translation is *"Then the two quickly got ready for the journey. To the dove's question, "Will your parents allow it?" the boy replied, "No, we won't be long. We'll be back by dawn"* [27; 172].

An example of the English fairy tale: *"It opened on to a dark hallway. The bricks had gone, as if they'd never been there. There was a cold, musty smell coming through the open doorway: it smelled like something very old and very slow". "Coraline went through the door"* [26; 8].

Trickery (η): Trickery is present in both tales, although in different forms. In the Kazakh tale, the Minister of War deceives Beken and Shapagat by pretending to agree to end the war. The main protagonists were deceived. The following illustrates this point: *«Тілегің дұрыс, балақай. Үйіңе қайта бер. Ертеңнен бастап, ол жақтағы соғысты тоқтатудың шарасын қарастырамыз»* which is translated: *"Your wish is right, little one. Go back home. Starting tomorrow, we will look into measures to stop the war over there"* [27, 181].

While in the English tale, the Other Mother tries to deceive Coraline by creating a false perfect world. The following illustrates this point: *“Her other parents stood in the kitchen doorway as she walked down the corridor, smiling identical smiles, and waving slowly... They were still watching her, and waving, and smiling”* [26; 11].

Complicity (θ): Both tales involve the protagonist seeking help or allies to overcome challenges. Beken and Shapagat involve the Minister of War to end the conflict. But their visit made the situation worse instead of helping. An example from the Kazakh fairy tale: *«Соңғы сағаттағы хабарға қарағанда, Бүлік елінің Соғыс министрі Дән елін мүлде жойып жіберуге бұйрық берген»* which means *“According to the latest report, the Minister of War of the Rebellion country has ordered the complete destruction of the Grain country”* [27; 183].

While Coraline enlists the help of the ghost children to defeat the Other Mother. Coraline, drawn in by the appealing aspects of the **Other World**, doesn't realize at first that the **Other Mother** has malicious intentions and is manipulating her. There are several evidences and it is one of them: *“We've been waiting for you for a long time,” said Coraline's other father. “For me?” “Yes” said the other mother. “It wasn't the same here without you. But we knew you'd arrive one day, and then we could be a proper family”* [26; 15].

Victory (J): Ultimately, both protagonists achieve victory over the antagonist forces. The war is stopped in the Kazakh tale, with the victory of kindness. *The fairy tale does not conclude with the victory of one country; instead, it ends with the promise of no more war because all people are kind, thanks to the flower of kindness.* An example from the fairy tale: *«Басқыншы елдің бүкіл армиясы аяқ астынан осылайша мейірімді жандарға айналып, тез арада өзгеріп шыға келінті. Соғыс дегенді мүлдем естен шығарып, елдеріне қайтуға жиналып жатыр».* And it is translated: *“The entire army of the invading country transformed into kind individuals and changed their ways immediately. They are gathering to return to their homeland, completely forgetting about the conflict”* [27; 205].

In English fairy tale Coraline defeats the Other Mother, saving herself and the other children. She escaped from the other world, and she overcame a lot of obstacles. An example from the fairy tale: *“Coraline turned her back on the door and began to run, as fast as was practical, through the dark corridor, dragging her hand along the wall to make sure she didn't bump into anything or get turned around in the darkness”* [27; 38].

Return (I): Both tales conclude with the protagonist returning to their original world, having overcome challenges and achieved their goals.

The Kazakh fairy tale ends with a victory, and the main characters find the light of kindness and spread it everywhere. Eventually, the author of the fairy tale ends with solution of the conflict in Chile and the misunderstanding disappears among tribes in Africa, the return of the US troops from Afghanistan, instead of bombing the Gaza sector an Israeli plane sing a song about peace. A huge pain of our time is shown through the fairy tale. There is a victory function and return function. However, the heroes of the fairy tale die when they come back home. In consequence of flying a lot the heroes get a huge amount of radiation and die after returning. It seems that the author wants to convey an environmental message to readers.

The English fairy tale shares a common problem for all society. Caroline, the heroine of the English fairy tale, enters another world through a mysterious door. When she opens the door and it looks as a dark tunnel with no end. In that world, the heroine will have the other mother, the other father. It is a message of our time that children spend even waste a lot of time in the Internet, social networks, and Internet games. The other world seems wonderful to Coraline at first. Over time, he loses his parents. This means that communication between parents and children, sharing and chatting is disappearing. And these 7 functions are found in both fairy tales and reflect the most essential events of our time.

The same motifs are met in both fairy tales although there are differences between them.

Cultural context of the Kazakh fairy tale is deeply rooted in the cultural and historical context of Kazakhstan, addressing themes of war and peace specific to that region. On the other hand, “Coraline” by Neil Gaiman is set in a modern English context, exploring themes of family dynamics and the dangers of escapism. Echoes of historical consciousness can be seen in the fairy tale. When studying a fairy tale, it is necessary to take into account its historical roots. Since the border is not limited by ocean or impassable mud, the pages of history have recorded attacks and wars large and small to defend the border. The main problems of modern times leave traces from the English fairy tale. We will witness the development of this historical dynamic from a new angle.

Characters and Setting: The characters and settings differ significantly between the two fairy tales. The Kazakh fairy tale features human and pigeon protagonists navigating a war-torn land, while “Coraline”

features a young girl exploring an other worldly realm. In the Kazakh fairy tale, the heroes spend most of their time flying in the sky. However, he travels all over the country and goes to the islands. Since it is impossible to stop the war, Beken and the dove Shapagat are looking for the ray of kindness that exists only in fairy tales, which is absent in this life. The characters are a boy and a dove called Shapagat. And a dove is not chosen accidentally. It is a symbol of peace. The final goal is to set peace among all over the world. The main characters of the English fairy tale are Coraline, her parents and her other parents. The rescuer or the donor is a cat. Coraline is given a magic gift by her neighbour who helps her to find her way home, her parents. The main events of the fairy tale happen in another world. Despite she prefers spending her time outside, exploring nature she is trapped in the other world. It is a message to readers that people have to live in real world and spend time with people in real world in other case people would be trapped in virtual world.

Resolution: While both tales end with the protagonist achieving victory, the resolutions are distinct. In the Kazakh tale, the victory is depicted as the end of war and the triumph of kindness, whereas in “Coraline”, the victory involves defeating the Other Mother and restoring harmony to Coraline's family life. It associates one of the vital problems in our life and in most cases, it might not be controlled. As most scholars claim all pain, events era reflects in our fairy tales. All problems are tackled in fairy tales whereas it is impossible to solve them or it takes a lot of time and victims to be solved in our time.

Message: The messages conveyed by the two tales differ based on their respective contexts and themes. The Kazakh tale addresses issues of war and peace, while “Coraline” explores themes of family, bravery, and the dangers of seeking escapism. The war, mutiny, rebellion is happening out of territory of the country it is still relevant to Kazakh people. This is not only because people feel sorry for other countries, but also because of the scars of the war, which left a deep wound in the fate of the people, and conflicts in the world leave traces of that wound. The first thing which comes with the word “war” is death. War is not just about fighting on the battlefield. War can also take place covertly. Kazakh is a nation whose population has halved in its history due to various slanders and violent policies of the Soviet Union. For the people who experienced the 1st and 2nd world wars, war is very difficult and one of the topics that does not leave them indifferent. The message in an English fairy tale is very important. There is a mission — to preserve family values, to revive family traditions. Teenagers all over the world are so immersed in the virtual world that they don't know what they are doing. The other world in the fairy tale is the virtual world in our world — the Internet. The news reports about playing virtual games, under the influence of which teenagers opened fire on people and attacked family members with bladed weapons. In summary, while both tales share common structural elements identified through the Propp method, they differ significantly in their cultural contexts, characters, settings, resolutions, and underlying messages.

Conclusion

In conclusion, this study has delved into the realm of contemporary literary Kazakh and English fairy tales, employing Propp's narrative model to analyze their morphological structures. The research has demonstrated that despite their distinct cultural contexts, both tales exhibit similar narrative patterns and share common elements such as absentation, interdiction, violation, trickery, complicity, victory, return, and resolution.

The Kazakh tale deeply rooted in the historical and cultural context of the region, addresses themes of war and peace, reflecting the enduring impact of historical conflicts on the collective consciousness of the Kazakh people. The topic of war is deeply ingrained in people's minds, and the author does not take sides; instead, he suggests that we forget what war is.

On the other hand, “Coraline” by Neil Gaiman explores contemporary societal issues such as family dynamics and the dangers of escapism, offering a cautionary tale about the perils of immersing oneself in the virtual world.

While the structural analysis highlights the universal applicability of Propp's plot functions, it also underscores the importance of considering the unique cultural and historical contexts in which these tales are situated. The characters, settings, resolutions, and underlying messages of the two tales vary significantly, reflecting the diverse concerns and values of their respective societies. It can be used to observe the contemporary fairy tales.

It can be utilized to examine how various cultures construct gender roles within their narratives and interpret universal themes, thereby uncovering how different societies prioritize concepts such as heroism, morality, and social order. This analysis reveals the underlying societal norms and expectations that shape these cultural narratives.

In essence, this study contributes to our understanding of the universal and culturally specific aspects of fairy tales, showcasing how narrative theories like Propp's model can provide valuable insights into the rich tapestry of storytelling traditions across different cultures and time periods. By exploring the morphological structures of literary fairy tales, this research fosters a deeper appreciation for the enduring relevance and transformative power of storytelling in shaping our understanding of the world around us.

References

- 1 Пропп В. Морфология волшебной сказки / В. Пропп. — СПб.: Азбука-Аттикус, 2022. — 256 с.
- 2 Dogra S. The Thirty-One Functions in Vladimir Propp's Morphology of the Folktale: An Outline and Recent Trends in the Applicability of the Proppian Taxonomic Model / S. Dogra // *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*. — 2017. — Vol. 9. — No. 2.41.
- 3 Lodge D. *The Art of Fiction* / D. Lodge. — Penguin Books, 1992. — 256 p.
- 4 Wilder L. Stage Props and Shakespeare's Comedies / L. Wilder // *The Oxford Handbook of Shakespearean Comedy*, 2018. — 377–394 p.
- 5 Foster D. *Magical Realism* / D. Foster, S. Rosita // *Latin American Studies*, 2019. doi: 10.1093/obo/9780199766581-0212
- 6 Inclendon J. *Magical Realism: Theory, History, Community* / J. Inclendon, P. Lois, B. Wendy // *Hispania*. — 1996. — 79. — 72 p.
- 7 Finlayson M. Inferring Propp's Functions from Semantically Annotated Text / M. Finlayson // *Journal of American Folklore*. — 2016. — 129. — P. 55–77.
- 8 Lendvai P. Propp Revisited: Integration of Linguistic Markup into Structured Content Descriptors of Tales [Electronic resource] / P. Lendvai, D. Thierry, D. Sándor, A. Malec Scott // *Digital Humanities Conference*. — 2010. — Access mode: <https://dh2010.cch.kcl.ac.uk/academic-programme/abstracts/papers/html/ab-753.html>
- 9 Zolotova T. Fairy Tale Traditions in Amateur and Professional Young Writers' Creativity / T. Zolotova, N. Efimova, E. Plotnikova, E. Troshkova // *GEMA Online Journal of Language Studies*. — 2017. — 17. — P. 101–112.
- 10 Musaev T. The Analysis of Japanese Fairy Tales Using Propp's Structural-typological Narratives by Japanese Language Learners / T. Musaev, J. Aziz, J. Mohd // *GEMA Online® Journal of Language Studies*. — 2022. — 22(4). — P. 351–371. <https://doi.org/10.17576/gema-2022-2204-20>
- 11 Dundes A. Binary opposition in myth: The Propp/Lévi-Strauss debate in retrospect / A. Dundes // *Western Folklore*. — 1997. — 56 — P. 39–50.
- 12 Buchan D. Propp's Tale Role and a Ballad Repertoire / D. Buchan // *Journal of American Folklore*. — 1982. — 95. — 159.
- 13 Gervás P. Propp's Morphology of the Folk Tale as a Grammar for Generation / P. Gervás // *Workshop on Computational Models of Narrative*. — 2013. — 106–122 p.
- 14 Vučković D. Propp Revisited: A Structural Analysis of Vuk Karadžić's Collection Serbian Folk Fairy Tales / D. Vučković, V. Bratic // *Zeitschrift Fur Slawistik*. — 2020. — 65. — P. 335–367.
- 15 Nurjanah H. A Morphological reading of J.K. Rowling's novels using propp's narrative theory / H. Nurjanah, H. Asyida // *JOLALI: Journal of Language and Literature*. — 2023. Vol. 1, No. 1. — 25–31 p.
- 16 Lahlou K. An Attempt at Applying Vladimir Propp's Morphology of the Folktale on Charles Dickens's Great Expectations / K. Lahlou // *Arab World English Journal*. — 2017. — 1. — P. 106–120.
- 17 Haring L. The Russian Folktale by Vladimir Yakovlevich Propp (review) / L. Haring // *Marvels & Tales*. — 2014. — 28. — P. 193–196.
- 18 Zipes J. The Meaning of Fairy Tale within the Evolution of Culture / J. Zipes // *Marvels & Tales*. — 2011. — 25. — P. 221–243.
- 19 Zipes J. *Why Fairy Tales Stick: The Evolution and Relevance of a Genre* / J. Zipes. — Routledge, 2006. — 350 p.
- 20 Kertzer A. *The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre* / A. Kertzer // *The European Legacy*. — 2014. — 19. — P. 513–514.
- 21 Nikolajeva M. *Fairy Tales in Society's Service* / M. Nikolajeva // *Marvels & Tales*. — 2002. — 16. — P. 171–187.
- 22 Zipes J. *Breaking the Magic Spell: Radical Theories of Folk and Fairy Tales* / J. Zipes // *Journal of American Folklore*, 1982. — 41–221.
- 23 Moos R. Intercultural differences in the structure of Cinderella: A Proppian and storygraph analysis of Russian, Scottish and Hungarian fairy tales / R. Moos. — 2020. DOI: [10.51313/alumni-2020-4](https://doi.org/10.51313/alumni-2020-4)
- 24 Gómez-Navarro P. Reviewing Propp's Story Generation Procedure in the Light of Computational Creativity / P. Gómez-Navarro. — 2014.
- 25 Zipes J. *The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre* / J. Zipes. — Princeton University Press. — 2012.
- 26 Gaiman N. *Coraline* / N. Gaiman. — Harpercollins, 2012. — 208 p.

27 Ақыш Н. Нағыз әже қайда? Повесть, әңгімелер, ертегілер / Н. Ақыш. — Алматы: «Мазмұндама» қоғамдық қоры, 2022. — 208 б.

28 Пропп В. Исторические корни волшебной сказки / В. Пропп. — М.: Изд-во «АСТ», 2021. — 554 с.

Н.Б. Кыдырбаева, Е.Т. Жанысбекова

Әңгімелеу құрылымдарын ашу: Пропптың талдауын екі әртүрлі елдің әдеби ертегілеріне қолдану

Ертегілер ересек пен балалар арасында үлкен сұранысқа ие және ертегілерді ғылыми тұрғыдан зерттеуді қажет етеді. В.Пропптың морфологиялық талдауы ертегілерді ғылыми негізінде зерттеуге басшылыққа алынды. Бұл зерттеуге сапалы және мазмұнды талдау әдісі қолданылды. Ол В. Пропп айтқан функцияның негізгі аспектілерін алады және оларды әдеби ертегілерге пайдаланады. Мақаланың мақсаты екі түрлі әдеби ертегілердің морфологиялық интерпретациясын анықтау. Талдау үшін соңғы жылдары жарық көрген қазіргі ертегілер таңдалды, олар метамодернизмнің ықпалын көрсетеді және екі автор да ер адамдар. Таңдау критерийлері маңызды әлеуметтік тақырыптарды зерттеуді, тиісті мәдени контекстерді және 9 бен 12 жас аралығындағы балалар арасында танымалдылықты қамтыды. Қазіргі әдеби қазақ және ағылшын ертегілерін Пропптың баяндау үлгісі арқылы зерттей отырып, бұл зерттеу әртүрлі мәдени контекстерге қарамастан ортақ баяндау үлгілерін ашады. Нәтижесінде екі ертегіде де кездесетін 7 функция анықталды. Қазақ ертегісі соғыс және бейбітшілік тақырыптарын қозғаса, Нил Гайманның «Коралині» отбасылық динамика мен қашу сияқты заманауи әлеуметтік мәселелерге тереңірек үңіледі. Талдау ертегілердің әртүрлі кейіпкерлерінен, параметрлерінен және астарлы хабарларынан көрінетін бірегей мәдени контекстерді қарастырудың маңыздылығын көрсетеді. Қаһарманның күресу жолы әртүрлі, қазақ ертегісінің қаһарманы зұлымдықпен топтасып күрессе және ағылшын ертегісінің қаһарманы бір өзі күреседі. Бұл индивидтік және топтық сананың көрінісі көрсетеді. Ертегілерде сол ертегі дәуіріндегі мәселелер, қиындықтар, хабарлар берілген деп айтамыз.

Кілт сөздер: әдеби ертегілер, Пропп функциясы, ағылшын, қазақ, әңгімелеу құрылымы.

Н.Б. Кыдырбаева, Е.Т. Жанысбекова

Раскрытие повествовательных структур: Пропповский анализ литературных сказок двух разных стран

Сказки пользуются большим спросом у взрослых, детей, и это требует их научного изучения. Морфологический анализ Проппа позволил исследовать сказки на научной основе. Данное исследование является качественным и использует метод контент-анализа. В нем взяты ключевые аспекты нарративной модели В. Проппа и применены к литературным сказкам с целью определения морфологической интерпретации двух разных литературных сказок. Для анализа были выбраны современные сказки последних лет, отражающие влияние метамодернизма, и оба автора — мужчины. Критерии выбора включали наличие значительного исследования социальных тем, соответствующих культурных контекстов, а также популярность произведений среди целевой аудитории, а именно детей в возрасте 9–12 лет. Изучая современные литературные казахские и английские сказки с помощью нарративной модели Проппа, данное исследование выявляет общие нарративные функции, несмотря на различия в культурных контекстах. В результате было выявлено 7 функций, которые встречаются в обеих сказках. В то время как казахская сказка затрагивает темы войны и мира, «Коралина» Нила Геймана посвящена современным социальным проблемам, таким как семейная динамика и эскапизм. Проведенный анализ подчеркивает важность учета уникального культурного контекста, который проявляется в различиях между персонажами, обстановкой и основными идеями сказок. Путь борьбы героя различен: герой казахской сказки сражается со злом в команде, а герой английской сказки — один. Это отражает проявление коллективного и индивидуального сознания. Мы утверждаем, что в сказках представлены проблемы, боль и послания эпохи сказок.

Ключевые слова: литературные сказки, функция Проппа, английский, казахский, повествовательная структура.

References

- 1 Propp, V. (2022) *Morfologiya volshebnoi skazki [Morphology of a fairy tale]*. Saint Petersburg: Azbuka-Attikus [in Russian].

- 2 Dogra, S. (2017). The Thirty-One Functions in Vladimir Propp's Morphology of the Folktale: An Outline and Recent Trends in the Applicability of the Proppian Taxonomic Model. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 9, 2.41.
- 3 Lodge, D. (1992). *The Art of Fiction*. Penguin Books, 256 p.
- 4 Wilder, L.P. (2018). Stage Props and Shakespeare's Comedies. *The Oxford Handbook of Shakespearean Comedy*, 377–394 p.
- 5 Foster, D., & Rosita, S. (2019). Magical Realism. *Latin American Studies*. doi: 10.1093/obo/9780199766581-0212
- 6 Inclendon, J., Zamora, L.P., & Faris, W.B. (1996). Magical Realism: Theory, History, Community. *Hispania*, 79, 72.
- 7 Finlayson, M.A. (2016). Inferring Propp's Functions from Semantically Annotated Text. *Journal of American Folklore*, 129, 55–77.
- 8 Lendvai, P., Declerck, T., Darányi, S., & Malec, S.A. (2010). Propp Revisited: Integration of Linguistic Markup into Structured Content Descriptors of Tales. *Digital Humanities Conference*. Retrieved from <https://dh2010.cch.kcl.ac.uk/academic-programme/abstracts/papers/html/ab-753.html>
- 9 Zolotova, T.A., Efimova, N., Plotnikova, E.A., & Troshkova, A.O. (2017). Fairy Tale Traditions in Amateur and Professional Young Writers' Creativity. *GEMA Online Journal of Language Studies*, 17, 101–112.
- 10 Musaev, T., Aziz, J., & Mohd, J. (2022). The Analysis of Japanese Fairy Tales Using Propp's Structural-typological Narratives by Japanese Language Learners. *GEMA Online® Journal of Language Studies*, 22 (4), 351–371.
- 11 Dundes, A. (1997). Binary opposition in myth: The Propp/Lévi-Strauss debate in retrospect. *Western Folklore*, 56, 39–50.
- 12 Buchan, D. (1982). Propp's Tale Role and a Ballad Repertoire. *Journal of American Folklore*, 95, 159.
- 13 Gervás, P. (2013). Propp's Morphology of the Folk Tale as a Grammar for Generation. *Workshop on Computational Models of Narrative*, 106–122.
- 14 Vučković, D., & Bratić, V. (2020). Propp Revisited: A Structural Analysis of Vuk Karadžić's Collection Serbian Folk Fairy Tales. *Zeitschrift Fur Slawistik*, 65, 335–367.
- 15 Nurjanah, H., & Shofa, A.H. (2023). A morphological reading of J.K. Rowling's novels using propp's narrative theory. *JOLALI: Journal of Language and Literature*, 1(1), 25–31.
- 16 Lahlou, K. (2017). An Attempt at Applying Vladimir Propp's Morphology of the Folktale on Charles Dickens's Great Expectations. *Arab World English Journal*, 1, 106–120.
- 17 Haring, L. (2014). The Russian Folktale by Vladimir Yakovlevich Propp (review). *Marvels & Tales*, 28, 193–196.
- 18 Zipes, J.D. (2011). The Meaning of Fairy Tale within the Evolution of Culture. *Marvels & Tales*, 25, 221–243.
- 19 Zipes, J. (2006). *Why Fairy Tales Stick: The Evolution and Relevance of a Genre*. Routledge 350 p.
- 20 Kertzer, A. (2014). The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre. *The European Legacy*, 19, 513–514.
- 21 Nikolajeva, M. (2002). Fairy Tales in Society's Service. *Marvels & Tales*, 16, 171–187.
- 22 Zipes, J. (1982). Breaking the Magic Spell: Radical Theories of Folk and Fairy Tales. *Journal of American Folklore*, 41–221.
- 23 Moos, R. (2020). *Intercultural differences in the structure of Cinderella: A Proppian and storygraph analysis of Russian, Scottish and Hungarian fairy tales*. DOI: [10.51313/alumni-2020-4](https://doi.org/10.51313/alumni-2020-4)
- 24 Gómez-Navarro, P. (2014). *Reviewing Propp's Story Generation Procedure in the Light of Computational Creativity*.
- 25 Zipes, J. (2012). *The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre*. Princeton University Press.
- 26 Gaiman, N. (2012). *Coraline*. Harpercollins, 208 p.
- 27 Akysh, N. (2022). *Nagyz azhe qaida? Povester, angimeler, ertegiler [Where is the real grandma? Novel, story, fairy tale]* Almaty: «Mazmundama» qogamdyq qory [in Kazakh].
- 28 Propp, V. (2021). *Istoricheskie korni volshebnoi skazki [Historical roots of fairy tales]*. Moscow: Izdatelstvo «AST», 554 p. [in Russian].

Information about the authors

Kydyrbayeva, N.B. — Doctoral student in “Foreign philology”, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: nkydyrbayeva@gmail.com;

Zhanysbekova, E.T. — PhD, Assistant professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: ezhanysbekova010@gmail.com.

Е.Ю. Личман*

*Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлана, Павлодар, Казахстан
(E-mail: lichmane@mail.ru)*

Пейзаж как объект исследования современной филологии и искусствоведения Казахстана (краткий обзор научных трудов начала XXI в.)

В статье проведен краткий сравнительный обзор основных трудов казахстанских лингвистов и искусствоведов начала XXI в. Цель исследования заключается в выявлении научных подходов в изучении пейзажа в произведениях литературы и живописи Казахстана. На основе системного, лингвистического, искусствоведческого методов исследования проанализировано содержание имеющихся на данный период монографий, научных статей, диссертаций. В процессе исследования выявлено, что изучение заявленной проблемы в Казахстане коснулось преломления пейзажа как художественно-эстетического феномена в контексте сохранения преемственности национальным традициям в современном языкознании и искусствоведении. Пейзаж, как объект исследования, не рассматривался филологами с позиций лингвокультурологии, этнопсихолингвистики, лингвоконцептологии. Основными подходами в изучении феномена пейзажа в современной филологии остаются лингвистический и литературоведческий. В процессе исследования сделаны выводы об активизации научного интереса к проблеме пейзажа в искусствоведении и лингвистике во втором десятилетии XXI века. Малый научный интерес к исследуемой проблеме в XXI веке оставляет лакуны, требующие научного осмысления пейзажа как феномена, выявляющего специфику и уникальность национального языка и искусства Казахстана в современном мире.

Ключевые слова: природа, человек, язык пейзажа, пейзажная живопись, лингвокультурология, искусствоведение, современное искусство, художественная литература, Казахстан.

Введение

В данной статье пейзаж рассматривается как фундаментальная концепция гуманитарного знания. Изучение трудов отечественных исследователей показало, что интерес к проблеме пейзажа в современной филологии сохраняется, но фундаментальных работ мало. Единственное диссертационное исследование по данной проблеме в Независимом Казахстане было проведено А.А. Рамазановой в 1993 году. Автор, изучая специфику взаимоотношений человека и природы в современных казахских повестях (70–80 гг.), отмечает, что «проблема «человек–природа», начиная с 90-х годов, получает новое осмысление в трудах советских литературоведов. Они становятся определяющей не только в контексте общественного развития, но и литературного процесса [1; 7].

В исследованиях искусствоведов советского периода вопросы пейзажной живописи изучались широко и представлены большим количеством работ. Их краткий обзор находим в статьях Е.Ю. Личман [2, 3], а также в книге «Избранное. Искусствознание Казахстана», изданной в 2012 г. [4], в которой на основе хронологической систематизации научных трудов ведущих ученых Казахстана советского периода Е. Вандровской, М. Габитовой, Е. Микульской, И. Рыбаковой, Г. Сарыкуловой отражены особенности развития искусствоведческой мысли по проблемам изобразительного искусства, в том числе в жанре портрета.

В трудах современных критиков изобразительного искусства и литературы проблема пейзажа не получила интенсивного развития. Смещение пейзажа на периферию современных научных исследований привело к представлению «пейзажа» как второстепенного элемента художественных произведений. Для истории искусства и культуры такой оценки пейзажного явления недостаточно. Каждый тип пейзажа точно отражает изменения, происходящие в окружающем мире, степень духовного развития общества, выявляет характер и уровень культурных и социальных приоритетов, задаваемых автором и обществом. Поэтому понимание культурных процессов, происходящих на каждом этапе истории, требует осмысления сложных связей внутри социокультурной системы в целом и выявления этнических кодов, среди которых национальный пейзаж занимает значимое место.

* Автор-корреспондент. E-mail: lichmane@mail.ru

Цель данного исследования — проанализировать основные аспекты изучения проблемы пейзажа в трудах лингвистов, искусствоведов XXI в.

Задачи исследования — выявить тенденции развития и определить основные выразительные средства, используемые в пейзажных произведениях художников и литераторов, представленных в трудах казахстанских исследователей XXI в.

Объектом научного исследования является пейзаж в научных трудах ученых Казахстана.

В качестве предмета исследования рассматриваются подходы в изучении пейзажа в современной филологии и искусствоведении Казахстана.

Методы и материалы

Комплексный подход проведенного исследования избран по причине междисциплинарных взаимосвязей филологии и искусствоведения и потребовал использования разнообразных методов. Иконографический и формально-стилистический методы позволили охарактеризовать художественные средства литературного языка и живописи, используемые при создании пейзажа. Метод сравнительно-сопоставительного анализа позволил определить основные аспекты изучения пейзажного жанра в трудах отечественных литературоведов и искусствоведов.

Методологической основой исследования являются научные труды литературоведов У.К. Абишевой, К.К. Ахмедьярова, А.Б. Абдуллиной, Х.С. Мухамадиева о лингвокультурных концептах современной литературы Казахстана [5]; Б. Майтанова о художественной семантике пейзажа в казахской национальной литературе [6]; Р.А. Ергалиевой о духовной взаимосвязи национальных художественных традиций и казахского языка с современной литературой и искусством Казахстана [7], С.А. Галимжановой о концептуальных основаниях казахской живописи второй половины XX—начала XXI века [8].

Результаты и их обсуждение

Анализ фундаментальных научных работ XXI в. показал, что изучение проблемы пейзажа в диссертационных исследованиях по филологии не представлено.

Тем не менее опубликовано небольшое количество научных статей в журналах, рекомендуемых ККНВО, ранее ККСОН МОН РК (Комитет по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан), которые и стали объектом нашего изучения. Представим краткий анализ основных аспектов научных исследований филологов Казахстана по заявленной проблеме в хронологическом порядке.

Рассматривая содержание романа Айгуль Кемельбаевой «Башня», исследователь С.Д. Сейденова отмечает, что «взаимодействие человека и природы — одна из ключевых проблем современности» [9: 76]. Природа в романе — это духовный ориентир для проявления человеческих качеств главных героев. Исследователь считает, что автор, проявляя интерес и любовь к родному краю, представляет своеобразную энциклопедию жизни природы, ее уникальность. Писательница соизмеряет картины природы с человеческими раздумьями, интересами, стремлениями, порывами. С.Д. Сейденова выявляет, что автор романа, избегая мифологизацию, высвечивает суть природной красоты через восприятие природы как царства добра, гармонии, непорочности, чистоты. Философской основой романа является идея о том, что через восприятие природы человек постигает смысл жизни. Автор, осознавая красоту окружающего мира, растворяясь в природе, создает на земле ощущение божественного бытия. Писательница, глубоко чувствуя природу, использует ее неограниченные возможности для создания пейзажно-лирического жанра, психологического портрета, социальных обобщений. Автор исследования приходит к выводу, что произведение А. Кемельбаевой «Башня» позволяет формировать у людей нравственные основы экологической культуры, способствует пробуждению национального самосознания, а также высказывает мысль о сохранении автором романа преемственности традиционному отношению казахского народа к окружающему миру, основанному на тесной взаимосвязи человека и природы [9: 79].

Исследователь А.К. Тусупова в статье «Мотивы русских классиков в романе-эпопее «Путь Абая» М.О. Ауэзова (2011), отмечая преемственность творчества писателя канонам русской литературы, подчеркивает ее наполненность философскими размышлениями о жизни природы и особенно подчеркивает мысль о ее влиянии на творчество И.С. Тургенева. Отмечая важность различных мотивов в создании смысловой канвы литературных произведений, автор указывает на то, что мотив природы в творчестве М. Ауэзова, как и в творчестве И.С. Тургенева, занимает особое место, переплетает

ясь и взаимодействуя с другими мотивами. Так, в повести «Первая любовь» Тургенев часто связывает мотив природы с темой любви. В повести И.С. Тургенева «Первая любовь» автор пользуется приемом проведения параллели между психологическим состоянием героя и картиной природы. Любовь для Тургенева является проявлением в человеке иррационального природного начала, когда охваченная любовью душа человека находится во власти стихии. В творчестве М.О. Ауэзова также особое место занимает мотив природы. М. Ауэзов, как и Тургенев, в пейзажных зарисовках отражает чувства своих героев. В заключение автор приходит к выводу, что, постигая образ природы, человек может прийти к пониманию сложной и противоречивой сущности человеческой души через осознание родства стихийных сил природы и человеческих чувств [10; 120–121].

Исследования С.К. Шаймардановой посвящены художественному образу степи в произведениях А.П. Чехова, Н.В. Гоголя, Павла Васильева. Автор, прибегая к подробному лингвистическому и литературоведческому анализу произведений русских писателей, вдохновенно и эмоционально погружает нас в поэтический пейзаж степного мира, определяя особенное и типичное в авторской концептосфере Н.В. Гоголя, А.П. Чехова, Павла Васильева.

Анализируя «Вечера на хуторе близ Диканьки» Н.В. Гоголя, исследователь выявляет, что основной идеей произведения является восторг, упоение, восхищение картинами родной природы. Для создания образа степи писателем используются контекстуальные синонимы: *Степь — пространство, океан, пустыня*. Отмечая лексические, стилистические, фонетические особенности литературного языка Н.В. Гоголя, автор выявляет специфику создания писателем образности посредством гипербола, преобладания сонорных согласных, имен существительных и прилагательных.

В повести «Степь» А.П. Чехова пейзаж обогащается поэтическими красками. Для создания картинности Чехов использует приемы олицетворения и лирического отступления. Ярким художественным словом писатель ваяет образ степи с поэтической силой и проникновенностью человека, жаждущего познать все ее тайные смыслы. Автор исследования, опираясь на слова В.Г. Белинского, подчеркивает, что «Чехов сумел открыть такие «залежи красоты» в степном пейзаже, какие до него никто в русской литературе не показывал» [11; 133]. Как пейзажист, Чехов продолжал пушкинскую традицию, обнажая поэтическую прелесть скромных картин русской природы [11; 133]. Мотивы полета, простора, дали, дороги тесно взаимосвязаны с образом степи у А.П. Чехова. Гармонично вплетая их в канву произведений, писатель обогащает и расширяет смысловой контекст повествования, насыщает их большим идейным и философским содержанием, оставляя читателю простор для размышлений над темами любви к родине, красоте родной земли, счастливой доле русского народа. Картины степного пейзажа в произведениях А.П. Чехова стали основой идейно-художественного обобщения, не только выявляя грани его творческого видения, но и обнажая стороны личности, глубоко чувствующей жизнь, умеющей увидеть через «натуру» красоту родной природы и душу русского народа. Проникновенный лиризм А.П. Чехова выявил уникальность его литературного мышления и поэтического языка в повести «Степь».

Анализируя поэтический слог Павла Васильева, исследователь отмечает приверженность поэта народно-речевой традиции, которая выразилась в использовании тюркизмов, казахских слов и выражений. Благодаря насыщенности художественной речи и красочности языка поэт создает неповторимые пейзажи казахской степи. П. Васильев воспринимает степной мир как кочевник, ему по сердцу жизненная энергия степи. Духом вольности и свободы, солнечным светом наполнены Земля, флора, фауна, люди. Залитая солнечным светом, распахнувшая золотые дали своих просторов, поражающая стремительным движением знойного ветра и лошадиных табунов, степь вдохновляет поэта. Исследователь, выявляя личностное восприятие мира поэтом как «пульсирующей, яростной, сопротивляющейся стихии», утверждает, что и природе поэт «придает необычайно энергичные черты, дает ей право входить в мир любви, ненависти и других человеческих страстей на равных с ним» [12; 255]. У природы «васильевский темперамент, его бунтарский дух, буйство чувств» [12; 256]. С помощью художественных приемов — гипербола и олицетворения — Павел Васильев способствует созданию высокой эмоциональной напряженности, поэтизирует не столько ее духовное, сколько физическое начало. Поэт выразительными средствами русского языка «очеловечивает» образ родной казахской степи. Концептуальная основа многих произведений П. Васильева — неотделимость человека и природы, как двух начал окружающего мира, создающих единство Вселенной. Тепло золотой степи, наполненной солнечным светом, согревая людей, пробуждает в них радостные чувства любви, нежности к родной земле, дому, очагу, людям, живущим на ней, к Родине.

К пейзажу, как части культурного пространства Павлодара, обращаются в своем исследовании «Литературный Павлодар на современном этапе» Е.П. Гаранина, Л.Е. Токатова. Анализируя произведения павлодарских поэтов — О. Григорьевой, П. Гусева, И. Кандыбаева, авторы отмечают, что репрезентативный пространственный образ, выявляющий природный характер Павлодара, создают пейзажи Баянаула и Иртыша. Многие павлодарские поэты посвящают Иртышу свои стихи. «Образ реки — это образ, довлеющий над городом, его природное и психологическое сосредоточие, его центральная артерия» [13; 59]. В пространственном образе Павлодара, созданном О. Григорьевой, схвачены психологические моменты лирической истории, ставшие *картой души и чувств* героини [13: 161]. Поэтесса из городского пространства выхватывает чутким взглядом уголки природы, и, проникаясь их красотой, живописно описывает открывшиеся картины пейзажа изящным слогом. В завершении авторы исследования приходят к выводу, «что для современных павлодарских поэтов образ родного города является доминирующим пространственным образом, в котором сливаются личное и историческое, восточное и западное, локальное и мировое» [13; 162].

Исследователь К.Б. Кубдашева подчеркивает важность пейзажа в выявлении психологического состояния основных персонажей произведений О. Бокеева и Ю. Герта. В рассказе «Жасын» О. Бокеева природа используется писателем как фон, подчеркивающий или противостоящий чувствам, мыслям героя. В то же время природа выступает силой, движущей сюжет, участником событий. Писатель прибегает к постоянной смене картин природы, наполненных динамикой. Пространство природы многообразно. Описание утренних и ночных пейзажей сменяется очарованием лесных далей и высоких гор. Для передачи красоты природы автор использует метафоры, сравнения, параллелизм, олицетворения, прибегает к одухотворению природных явлений, которые связаны с языческими представлениями казахов о природе [14; 215]. В рассказе Ю. Герта «Жалын» сюжет выстроен на основе двух миров — реального и сновидного (загадочного). Для создания нереального мира автор использует яркие пейзажные зарисовки, в которых явления природы персонифицируются, обладают человеческими качествами. Как отмечает исследователь, несмотря на то, что зрительно-обонятельно-слуховой пейзаж помогает создать образ главного героя, он не является движущей силой сюжета, а выступает в качестве фона изображаемых событий [14; 217].

Исследователи М.В. Румянцева, Т.Ю. Завитова на примере художественных произведений казахской, русской, английской литературы описание природы представляют с помощью антропоморфного и соматического кодов культуры. Анализируя труды В.М. Савицкого, рассматривающего культуру с позиции семиотики, авторы подчеркивают, что «в ядре каждой культуры сохраняется то, что «выкристаллизовано» под влиянием природы страны, ее климата, пейзажей, пищи, этнического типа, языка, памяти о своей истории и культуре. Познавая мир природы, человек сравнивает всё происходящее в нем, прежде всего с собой» [15; 177]. Человеческое тело и его части, например, голова, как символ власти и величия, руки, как эталон меры величины предметов, волосы как растения, становятся объектом сравнения, проявляя соматический культурный код. Физиологические состояния сна, силы, опьянения, болезни, смерти также находят сравнение с состоянием и образами природы. Анализируя художественные тексты различных рассказов, исследователи отмечают проявления антропоморфного кода при сравнении явлений природы с физиологическими состояниями человека [15; 180].

Пейзаж как объект исследования в трудах искусствоведов в XXI в. получил широкое освещение. Особенности развития пейзажной живописи Казахстана явились проблемой научных трудов Р. Ергалиевой, О.В. Батуриной, Л.С. Уразбековой, Д.С. Шариповой, С.Ж. Кобжанов, Е.Ю. Личман, С.А. Галимжановой и других. Кратко проанализируем основные подходы в изучении тематики и специфики развития пейзажного жанра в диссертационных работах и монографиях искусствоведов Казахстана.

В диссертационном исследовании Д.С. Шариповой «Творчество Кастеева в контексте становления живописной школы Казахстана» (2006) пейзажный жанр рассматривается в третьем разделе — «Преломление национальных кодов в пейзажной живописи Абылхана Кастеева. Развитие городского пейзажа». Автор проводит тщательный искусствоведческий анализ полотен А. Кастеева, отмечая как специфическую доминанту его работ использование приема создания идеального пейзажа посредством выхваченного из будней фрагмента казахского аула. Пейзаж степного пространства пишется в соответствии с мифологической моделью мира, опираясь на реалистическую традицию русской художественной школы. В исследовании впервые рассмотрены зимние пейзажи А. Кастеева. В них художник раскрыл свое умение вознестись на вершины философии, не отрываясь от земной тверди. Как утверждает исследователь, в кастеевских работах трудно вычленить смысловой центр, поскольку

всякий элемент первоздания заключал в себе абсолютный смысл, являясь важным объектом внимания художника. Кастеевский мир, равномерно освещенный солнцем, пребывал в медлительной безмятежной неизменности, распространяясь вширь. Созерцание родного и привычного уклада, знакомых окрестностей позволяет показать мастеру временную связь потока с единым пространством. В заключение автор приходит к выводу о стремлении А. Кастеева в пейзаже к укорененности в привычном быте, гармоничном существовании человека в жизненном потоке [16; 21].

В диссертационном исследовании О.В. Батуриной «Основные тенденции и этапы развития пейзажного жанра в живописи Казахстана» (2008) автор рассматривает казахскую пейзажную живопись 1920–1980-х годов в контексте исторического развития изобразительного искусства Казахстана, выявляет концептуальные основы и динамику развития пейзажной живописи в Казахстане; анализирует творческую деятельность пейзажистов Казахстана; раскрывает роль пейзажного жанра в процессах формирования и развития пейзажной школы Казахстана. В проведенном исследовании автор приходит к выводам о первостепенной значимости пейзажного жанра на этапе становления живописной школы Казахстана, обусловленной приоритетными традиционными константами, выразившимися в романтико-поэтическом пафосе пейзажей Н. Хлудова, А. Кастеева, У. Тансыкбаева, А. Исмаилова, Н. Крутильников, Н. Соловьева, индустриальных пейзажах Ф. Болкоева, Ю. Зайцева. Пейзажный жанр в казахской живописи 1940–1950-х гг., считает исследователь, характеризуется широким диапазоном звучания от яркой интонации и лирического психологизма пейзажей А. Черкасского, Л. Брюмера, В. Эйфорта, Р. Великановой, до эпической приподнятости пейзажных тем в творчестве К. Тельжанова, М. Кенбаева, образов альтернативной природы в фантастических пейзажах С. Калмыкова. Пейзажная живопись Казахстана в 1960–1980-х гг. обогащается стилистической усложненностью, наполняясь символично-поэтическим пафосом в пейзажах С. Мамбеева, А. Степанова, Г. Мезенцева, преобразуясь в декоративную экспрессию форм в пейзажах С. Романова, А. Джусупова, Ж. Шарденова, А. Школьного, И. Бондаренко, трансформируется в семантической условности и ассоциативной образности пейзажных работ С. Айтбаева, Ш. Сариева, А. Садыханова, Г. Баянова. Кардинальное значение пейзажа, обогатившего живописную школу Казахстана, обусловлено спецификой пейзажного жанра, позволяющего передать психологический настрой общества в определенный момент времени, обостряя личные интонации, внутренние душевные переживания человека, отстаивает его частную жизнь в условиях идеологического диктата советского периода [17; 15].

С.Ж. Кобжанова в диссертационном исследовании «Мировые художественные традиции в развитии живописи Казахстана (1930–1980-е годы)» (2010), осмысливая воздействие мирового художественного наследия в формировании национального своеобразия казахской живописной школы 1930–1980-х гг., отмечает важность эмоционального отношения к эмоциональному чувствованию природы в импрессионистических полотнах А. Черкасского. Обращение к опыту импрессионизма обогатило пластические решения при создании пейзажей, привело к разнообразию фактуры, подвижности и гибкости мазка, богатого колористического звучания. Автор выявляет, что особенностями живописного письма художников 50-х гг. являлась приверженность натуре в освоении пленэрных задач. Реалистические пейзажи художников К. Тельжанова, М. Кенбаева, К. Шаяхметова своей одухотворенностью, эмоциональностью, всплеском ярких красок постепенно уступали место новым решениям в полотнах Ж. Шарденова. Пейзажи художника, выполненные в пастозной, энергичной манере, соединили в себе внутреннюю сдержанность, фундаментальность и стихию цвета. Живописная реальность пейзажей Ж. Шарденова достигается красочностью фактуры и эмоциональной наполненностью [18; 9].

Е.Ю. Личман в диссертационном исследовании «Развитие станковой живописи Казахстана в середине XX века в контексте влияния русской художественной школы» (2010) подчеркивает, что пейзаж, являясь традиционным жанром русской станковой живописи, получил яркое развитие в Казахстане. Причинами этого феномена стали высокие достижения живописцев России XIX века в пейзажном жанре; большое значение природы в жизни человека, как источника становления его духовности. Многие живописцы Казахстана, получившие образование в вузах России обращались к написанию пейзажей. Исследователь утверждает, что основную традицию русской художественной школы — создание пейзажа на основе работы с натуры, развивали в своем творчестве М. Кенбаев, К. Тельжанов, А. Галимбаева, С. Романов, К. Шаяхметов и другие. Реализуя традиции русской школы живописи, казахские художники создавали пейзажи, воспевающие красоту родной казахской земли [19; 178].

В монографии Р. Ергалиевой «Этническое и эпическое в искусстве Казахстана» (2011) показано претворение принципов художественного мышления казахского народа в современных видах искусства, в том числе в жанре пейзажа. В исследовании проведен анализ преемственных связей изобразительного искусства с национальной духовной традицией казахов. Определена специфика этнических координат, сформировавших уникальное лицо художественной школы Казахстана. Искусствоведческий анализ особенностей развития изобразительного искусства Казахстана позволяет выявить автору, что «главной идейной задачей казахской живописи с первых этапов формирования на территории Казахстана стало выражение традиционной этнокультурной концепции нераздельного единства и имманентного тождества человека и природы» [20; 235]. Идея гармонии двух главенствующих начал жизни как таковой — человека и универсума — нашла в живописи Казахстана многогранное воплощение. Сосуществование человека в природе и природы с человеком осознается и интерпретируется живописцами как своего рода идентификационный знак или магический оберег национального масштаба. Исследователь отмечает, что основным принципом этнического сознания, постоянно резонирующего в станковой живописи художников Казахстана, становится последовательное предпочтение изображаемых бытовых сцен на фоне открытого степного пространства, родной и близкой их душе природы — дома. Будучи экзистенциальной константой этнической традиции казахов, предпочтение жизни под открытым небом переходит в сюжетный и композиционный канон изобразительного искусства Казахстана. Пейзажный жанр — постоянная сфера проявления этнических кодов в аспекте идеи свободы и независимости родины. Бескрайность казахской степи, величие снежных гор, нюансы и оттенки весны, зимы и лета запечатлены с зоркой наблюдательностью и трогательной эмоцией в полотнах А. Кастеева. Природа и человек взаимосвязаны и взаимозависимы в полотнах М. Кенбаева, К. Тельжанова, С. Мамбеева, К. Шаяхметова. Родная природа, а чаще именно казахская степь, возникает в произведениях знакомым пространством жизни, обобщенным до символического звучания Родины. Созданный художниками образ степи отмечен единством узнавания, умением передать цвет, воздух, аромат и даль степей с неуловимым, но отчетливым звучанием темы степи, Родины, как самобытного духовного континента. Степь, как основной отсчет духовных критериев, становится в искусстве этого поколения своеобразным первообразом, этнокодом сознания. Свойство степи быть извечной сценой для сменяющихся поколений, перешло в живописных полотнах в присвоение ее образу качеств носителя вечных ценностей. В заключение автор приходит к выводу о том, что развитие традиционной этнической концепции родства человека и природы в произведениях живописи и скульптуры XX–первого десятилетия XXI вв. явилась апелляция художников к единству сущности природы и человека, попытки свести воедино законы порядка и гармонии, существующие в природе и нравственные законы социума [20; 278].

Заключение

Подводя итог исследованию, можно сделать заключение о сохранении научного интереса к проблеме пейзажа в современных исследованиях филологов и искусствоведов. Необходимо отметить, что наиболее интенсивное развитие данная проблема получила в научных трудах второго десятилетия XXI в. Динамика исследовательского интереса выразилась не только в увеличении количества опубликованных научных работ, но и в появлении новых авторов.

Введение современными исследователями в научный оборот новых, а также ранее неопубликованных произведений писателей Казахстана, в том числе полотен современных живописцев, породило возможность пересмотра многих устоявшихся взглядов о феномене национального пейзажа в казахской литературе и живописи. Имеющиеся исследования выполнены на основе комплексного подхода, с использованием методов исторических, культурологических, филологических, искусствоведческих наук. Сегодня изучение заявленной проблемы в Казахстане коснулось преломления пейзажа как художественно-эстетического феномена в контексте сохранения преемственности национальным традициям в современном языкознании и искусствоведении.

Необходимо отметить, что, несмотря на возросший научный интерес филологов, основными подходами в изучении феномена пейзажа остаются лингвистический и литературоведческий. Пейзаж, как объект исследования, не рассматривался филологами с позиций лингвокультурологии, этнопсихологии, лингвоконцептологии и др. Остается широкий круг неосвещенных вопросов, требующий научного осмысления феномена пейзажа с применением различных методов исследования. Начатое в начале XXI века казахстанскими учеными изучение пейзажа на стыке взаимодействия литературоведения, искусствоведения может получить продуктивное продолжение в виде уникальных

научных изысканий. Одной из причин активизации научного интереса может стать осознание учеными важности природы в жизни человека и общества, уничтожение которой может привести как к физической, так и духовной гибели современной цивилизации.

Список литературы

- 1 Рамазанова А.А. Проблемы взаимоотношений человека и природы в современных казахских повестях (70–80 гг.): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Спец. 10.01.03 — «Литература народов» / А.А. Рамазанова. — Алматы, 1993. — 28 с.
- 2 Личман Е.Ю. Художественные средства создания пейзажа в национальной литературе и станковой живописи Казахстана XX в. / Е.Ю. Личман // Вестн. Евраз. нац. ун-та им. Л.Н. Гумилева. Сер. Филология. — 2023. — № 3(144). — С. 148–159.
- 3 Lichman E.Yu. The Development of Easel Painting in Kazakhstan in the 20th Century on the Basis of Traditions of the Russian Artistic School [Electronic resource] / E.Yu. Lichman // Middle-East Journal of Scientific Research. — 2012. — Vol. 12 (10). — P. 1320–1323. — Access mode: [www.idosi.org/mejsr/mejsr12\(10\)12.htm](http://www.idosi.org/mejsr/mejsr12(10)12.htm)
- 4 Классические исследования: Многотомник. — Алматы: «Әдебиет әлемі», 2012. — Т. 10. Избранное. Искусствознание Казахстана. — 392 с.
- 5 Абишева У.К. Национальные образы мира в современной литературе Казахстана. / У.К. Абишева, К.К. Ахмедьяров, А.Б. Абдуллина, Х.С. Мухамедиева; под общ. ред. У.К. Абишевой. — Изд. стереотип. — Алматы: Қазақ университеті, 2012. — 180 с.
- 6 Майтанов Б. Пейзаждың көркемдік семантикасы / Б. Майтанов. — Алматы: Қазақ университеті, 2010. — 108 б.
- 7 Ергалиева Р. Этнокультурные традиции в современном искусстве Казахстана / Р.Ергалиева. — Алматы: Ғылым, 2002. — 178 с.
- 8 Галимжанова А.С. Концептуальные основания казахской живописи второй половины XX–начала XXI века: автореф. дис. ... д-ра искусствоведения. Спец. 17.00.09 — «Теория и история искусства» / А.С. Галимжанова. — Алматы, 2010. — 25 с.
- 9 Сейденова С.Д. Мир природы и человека в романе Айгуль Кемельбаевой «Башня» / С.Д. Сейденова // Вестн. Каз. нац. пед. ун-та им. Абая. Сер. Филологические науки. — 2010. — № 1 (31). — С. 76–80.
- 10 Тусупова А.К. Мотивы русских классиков в романе-эпопее «Путь Абая» М.О. Ауэзова / А.К. Тусупова // Вестн. ПГУ. Сер. Филологическая. — 2011. — № 1. — С. 116–123.
- 11 Шаймарданова С.К. Развитие темы степи в произведениях Н.В. Гоголя, А.П. Чехова и Павла Васильева / С.К. Шаймарданова // Вестн. ПГУ им. С. Торайгырова. Сер. Филологическая. — 2012. — № 1. — С. 130–139.
- 12 Шаймарданова С.К. Слово–образ–символ в художественном контексте Павла Васильева / С.К. Шаймарданова // Вестн. ПГУ им. С. Торайгырова. Сер. Филологическая. — 2014. — № 4. — С. 257–267.
- 13 Гаранина Е.П. Литературный Павлодар на современном этапе / Е.П. Гаранина, Л.Е. Токатова // Вестн. Кокшетау. гос. ун-та им. Ш. Уалиханова. — 2015. — № 4. — С. 155–163.
- 14 Кубдашева К.Б. Особенности пейзажных описаний в рассказах О. Бокеева и Ю. Герта / К.Б. Кубдашева // Вестн. Кокшетау. гос. ун-та им. Ш. Уалиханова. — 2015. — № 4. — С. 213–217.
- 15 Румянцева М.В. Описание природы посредством антропоморфного и соматического кодов культуры (на примере русской, казахской и английской художественной литературы) / М.В. Румянцева, Т.Ю. Завитова // Вестн. Кокшетау. гос. ун-та им. Ш. Уалиханова. — 2015. — № 4. — С. 176–181.
- 16 Шарипова Д.С. Творчество Кастеева в контексте становления живописной школы Казахстана: автореф. дис. канд. искусств. Спец. 17.00.04 — «Изобразительное искусство, декоративно-прикладное искусство и архитектура» / Д.С. Шарипова. — Алматы, 2006. — 27 с.
- 17 Батурина О.В. Основные тенденции и этапы развития пейзажного жанра в живописи Казахстана (1920–1980 годы): автореф. дис. канд. искусств. Спец. 17.00.04 — «Изобразительное искусство, декоративно-прикладное искусство и архитектура» / О.В. Батурина. — Алматы, 2008. — 30 с.
- 18 Кобжанова С.Ж. Мировые художественные традиции в развитии живописи Казахстана (1930–1980): автореф. дис. канд. искусств. Спец. 17.00.04 — «Изобразительное искусство, декоративно-прикладное искусство и архитектура» / С.Ж. Кобжанова. — Алматы, 2010. — 30 с.
- 19 Личман Е.Ю. Развитие станковой живописи Казахстана в контексте русской художественной школы: автореф. дисс. канд. искусств. Спец. 17.00.04 — «Изобразительное искусство, декоративно-прикладное искусство и архитектура» / Е.Ю. Личман. — Барнаул, 2010. — 25 с.
- 20 Ергалиева Р.А. Этническое и эпическое в искусстве Казахстана / Р.А. Ергалиева. — Алматы: ИД «Жибек жолы», 2011. — 432 с.

Е.Ю. Личман

Пейзаж Қазақстанның қазіргі филологиясы және өнертану зерттеулерінің нысаны ретінде (XXI ғ. басындағы ғылыми еңбектерге қысқаша шолу)

Мақалада XXI ғ. басындағы қазақстандық лингвистер мен өнертанушылардың негізгі еңбектеріне қысқаша салыстырмалы шолу жасалған. Зерттеудің мақсаты — Қазақстанның әдеби шығармалары мен бейнелеу өнері туындыларындағы пейзажды зерттеудің ғылыми тәсілдерін анықтау. Мақалада жүйелі зерттеу, лингвистикалық, өнертанушылық зерттеу әдістері негізінде осы кезеңде қол жетімді монографиялардың, ғылыми мақалалардың, диссертациялардың мазмұны талданды. Зерттеу барысында, айтылған мәселені Қазақстанда зерттеу қазіргі тіл білімі мен өнертану ғылымында ұлттық дәстүрлер сабақтастығын сақтау тұрғысынан ландшафтты көркемдік-эстетикалық феномен ретінде бұрмалаудың бар екендігі анықталды. Филологтар пейзажды зерттеу нысаны ретінде лингвомәдениеттану, этнопсихолінгвистика және лингвоконцептология тұрғысынан қарастырмаған. Қазіргі филологияда пейзаж феноменін зерттеудің негізгі тәсілдері лингвистикалық және әдеби танымдық болып келеді. Зерттеу барысында XXI ғасырдың екінші онжылдығында өнертану мен лингвистикадағы пейзаж мәселесіне ғылыми қызығушылық жанданды деген тұжырымдама жасалды. Лауналар қазіргі әлемдегі Қазақстанның ұлттық тілі мен өнерінің ерекшелігі мен бірегейлігін айқындайтын құбылыс ретінде, пейзажды феномен ретінде ғылыми ұғынуды қажет етеді, XXI ғасырда зерттеліп отырған мәселеге деген кішігірім ғылыми қызығушылықты танытады.

Кілт сөздер: табиғат, адам, пейзаж тілі, пейзаж кескіндеме, мәдени лингвистика, өнер тарихы, заманауи өнері, көркем әдебиет, Қазақстан.

Ye.Yu. Lichman

Landscape as an object of research of modern philology and art of Kazakhstan (a brief overview of scientific works of the beginning of the XXI century)

The article provides a brief comparative review of the main works of Kazakhstani linguists and art historians of the early XXI century. The purpose of the study is to identify scientific approaches to the study of the landscape in the works of literature and painting of Kazakhstan. On the basis of systemic, linguistic, art criticism research methods, the content of monographs, scientific articles, and dissertations available for this period has been analyzed. In the course of the research, it was revealed that the study of the stated problem in Kazakhstan concerned the refraction of the landscape as an artistic and aesthetic phenomenon in the context of maintaining the continuity of national traditions in modern linguistics and art history. The landscape, as an object of research, was not considered by philologists from the standpoint of cultural linguistics, ethnopsycholinguistics, and linguistic conceptology. The main approaches to the study of the phenomenon of landscape in modern philology remain linguistic and literary. In the course of the research, conclusions were drawn about the activation of scientific interest in the problem of landscape in art history and linguistics in the second decade of the XXI century. Small scientific interest in the problem under study in the 21st century leaves gaps that require a scientific understanding of the landscape as a phenomenon that reveals the specificity and uniqueness of the national language and art of Kazakhstan in the modern world.

Keywords: nature, man, the language of landscape, landscape painting, cultural linguistics, art history, contemporary art, artistic literature, Kazakhstan.

References

- 1 Ramazanova, A.A. (1993). Problemy vzaimootnoshenii cheloveka i prirody v sovremennykh kazakhskikh povestiakh (70–80 gg.) [Problems of relations between man and nature in modern Kazakh novels (70–80 gg.)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
- 2 Lichman, E.Yu. (2023). Khudozhestvennye sredstva sozdaniia peizazha v natsionalnoi literature i stankovoi zhivopisi Kazakhstana XX v. [Artistic means of creating a landscape in national literature and easel painting of Kazakhstan in the 20th century]. *Vestnik Evraziiskogo natsionalnogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya Filologiya — Bulletin of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov. Series Philology*, 3 (144), 148–159 [in Russian].
- 3 Lichman, E. Yu. (2012). The Development of Easel Painting in Kazakhstan in the 20th Century on the Basis of Traditions of the Russian Artistic School *Middle-East Journal of Scientific Research*, 12 (10), 1320–1323. Retrieved from [www.idosi.org/mejsr/mejsr12\(10\)12.htm](http://www.idosi.org/mejsr/mejsr12(10)12.htm)
- 4 (2012). Klassicheskie issledovaniia: Mnogotomnik [Classical studies: Multivolume]. *Izbrannoe. Iskustvoznaniye Kazakhstana — Favorite. Art knowledge of Kazakhstan*, 10. Almaty: Adebiet alemi [in Russian].

- 5 Abisheva, U.K., Akhmediarov, K.K., Abdullina, A.B., & Mukhamadieva, Kh.S. (2012). *Natsionalnye obrazy mira v sovremennoi literature Kazakhstana* [National images of the world in modern literature of Kazakhstan]. Almaty: Qazaq Universiteti [in Russian].
- 6 Majtanov, B. (2010). *Peizazhdyn korkemdik semantikasy* [Artistic semantics of the landscape]. Almaty: Qazaq Universiteti [in Kazakh].
- 7 Ergalieva, R. (2002). *Ehtnokulturnye traditsii v sovremennom iskusstve Kazakhstana* [Ethnocultural traditions in the modern art of Kazakhstan]. Almaty: Gylm [in Russian].
- 8 Galimzhanova, A.S. (2010). Kontseptualnye osnovaniia kazakhskoi zhivopisi vtoroi poloviny XX– nachala XXI veka [Conceptual foundations of Kazakh painting of the second half of the 20th–early 21st centuries]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Almaty [in Russian].
- 9 Seidenova, S.D. (2010). Mir prirody i cheloveka v romane Aigul Kemelbaevoy «Bashnia» [The world of nature and man in Aigul Kemelbaeva's novel "The Tower"]. *Vestnik Kazakhskogo natsionalnogo pedagogicheskogo universiteta imeni Abaia. Seriya Filologicheskie nauki — Bulletin of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay. Series "Philological Sciences"*, 1 (31), 76–80 [in Russian].
- 10 Tusupova, A.K. (2011). Motivy russkikh klassikov v romane-epopee «Put Abaia» M.O. Auezova [Motives of Russian classics in the novel-epic "The Way of Abai" by M.O. Auev]. *Vestnik Pavlodarskogo gosudarstvennogo universiteta imeni S. Toraigyrova. Seriya Filologicheskaya — Bulletin of Pavlodar State University named after S. Toraighyrov. Philological series*, 1, 116–123 [in Russian].
- 11 Shajmardanova, S.K. (2012). Razvitie temy stepi v proizvedeniakh N.V. Gogolia, A.P. Chekhova i Pavla Vasileva [Development of the theme of the steppe in the works of N.V. Gogol, A.P. Chekhov and Pavel Vasilev]. *Vestnik Pavlodarskogo gosudarstvennogo universiteta imeni S. Toraigyrova. Seriya Filologicheskaya — Bulletin of Pavlodar State University named after S. Toraighyrov. Philological series*, 1, 130–139 [in Russian].
- 12 Shajmardanova, S.K. (2014). Slovo–obraz–simvol v khudozhestvennom kontekste Pavla Vasileva [Word-image-symbol in the artistic context of Pavel Vasilev]. *Vestnik Pavlodarskogo gosudarstvennogo universiteta imeni S. Toraigyrova. Seriya Filologicheskaya — Bulletin of Pavlodar State University named after S. Toraighyrov. Philological series*, 4, 257–267 [in Russian].
- 13 Garanina, E.P., & Tokatova, L.E. (2015). Literaturnyi Pavlodar na sovremennom etape [Literary Pavlodar at the present stage]. *Vestnik Kokshetauskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Sh. Ualikhanova — Bulletin of the Kokshetau State University named after Sh. Ualikhanov*, 4, 155–163 [in Russian].
- 14 Kubdasheva, K.B. (2015). Osobennosti peizazhnykh opisaniy v rasskazakh O. Bokeeva i Yu. Gerta [Features of landscape descriptions in the stories of O. Bokeev and Yu. Gert]. *Vestnik Kokshetauskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Sh. Ualikhanova — Bulletin of the Kokshetau State University named after Sh. Ualikhanov*, 4, 213–217 [in Russian].
- 15 Rumyantseva, M.V., & Zavitova, T.Yu. (2015). Opisanie prirody posredstvom antropomorfno i somaticheskogo kodov kultury (na primere russkoi, kazakhskoi i angliiskoi khudozhestvennoi literatury). [Description of nature through anthropomorphic and somatic codes of culture (on the example of Russian, Kazakh and English fiction)]. *Vestnik Kokshetauskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Sh. Ualikhanova — Bulletin of the Kokshetau State University named after Sh. Ualikhanov*, 4, 176–181 [in Russian].
- 16 Sharipova, D.S. (2006). Tvorchestvo Kasteeva v kontekste stanovleniia zhivopisnoi shkoly Kazakhstana [Creativity of Kasteev in the context of the formation of the painting school of Kazakhstan]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
- 17 Baturina, O.V. (2008). Osnovnye tendentsii i etapy razvitiia peizazhnogo zhanra v zhivopisi Kazakhstana (1920–1980 gody) [Main trends and stages of development of landscape genre in painting of Kazakhstan (1920–1980)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
- 18 Kobzhanova, S.Zh. (2010). Mirovyie khudozhestvennye traditsii v razvitiie zhivopisi Kazakhstana (1930–1980) [The World's artistic traditions in the development of painting in Kazakhstan (1930–1980)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
- 19 Lichman, E.Yu. (2010). Razvitie stankovoi zhivopisi Kazakhstana v kontekste russkoi khudozhestvennoi shkoly [Development of easel painting of Kazakhstan in the context of the Russian art school]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Barnaul [in Russian].
- 20 Ergalieva, R.A. (2011). *Etnicheskoe i epicheskoe v iskusstve Kazakhstana* [Ethnic and epic in the art of Kazakhstan]. Almaty: Izdatelskii dom «Zibek zholy» [in Russian].

Information about the author

Lichman Yelena — Associate professor, Doctor of Philosophy (PhD), Professor, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: lichmane@mail.ru).

A.M. Zhakulayev^{1*}, K.A. Bespaeva², A.B. Ashirbekova³,
N.R. Suranchiyeva⁴, S.R. Maksut⁵

^{1,2}Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;

³Karaganda Medical University, Karaganda, Kazakhstan;

^{4,5}Civil Aviation Academy of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan

(*E-mail: adil91kz@mail.ru)

Elements of Postmodernism and the World of Characters in Zh. Korgasbek's Works

The article systematically analyzes the specifics of the prose genre in Kazakh literary studies, the study of postmodernism in national literature, as well as artistic activity, the thematic idea of the prose genre in the works of J. Korgasbek. The conclusions, views and opinions of scientists on postmodernism in Kazakh literature are analyzed. Researchers B. Maitanov, A. Ismakova, L. Safronova, J. Zharylgapov, G. Saulembek and others, guided by the opinions of scientists, the works of Zhusupbek Korgasbek "Sokyr", "Zhansebil", "Zhakondann zhanary", "Olmeytin kus" were analyzed from the point of view of phenomenological, comparative analysis and methods of literary hermeneutics (interpretation). Unlike historical prose, postmodern literature freely uses the concepts of time and space, serving human emotions, thoughts and dreams about the future. It is from this point of view that J. Korgasbek also wants to convey the author's ideas to readers based on his works and through the ideas in the artwork to draw attention to important things in the world of mankind. Black humor, which is the main features of postmodernism, violation of the traditional norm, self-mockery (self-irony), the mystery of the world of heroes, the impossibility of knowing the truth, simulacrum, etc. are studied by examples. In addition, the meaning of the heroes' souls in a literary text was developed and studied, as was its interpretation from the point of view of the "reader-author" position in consciousness along with social conditions (existentialism).

Keywords: modernism, postmodernism, interpretation, hermeneutics, literary process, literary trends, black humor.

Introduction

The global spiritual and cultural phenomenon is a process that is constantly evolving. It's just something that happens in the literary and cultural lives of all people. No matter what happens, we cannot separate our national literature from the laws of the world. Since, in literary works, we see that literary phenomena that have acquired a global character (modernism and postmodernism, etc.) have also entered Kazakh literature. We all know that in the second half of the twentieth century, the current problems of literature revolved around modernism. It would not be an exaggeration to say that at the present stage, the study of postmodernism has begun in science, studying Kazakh national literature. One of the problems, undoubtedly, is that the theoretical and ideological foundations of both modernism and postmodernism are currents that not only met the demands of their time, but also radically changed it.

In general, like scientists around the world, the views of the Kazakh intelligentsia on postmodern trends that have passed to us from the art of Western and Russian literature are ambiguous. For example, Talasbek Asemkulov (said a few years ago): "Postmodernism is just a form of intellectual thought, and postmodernism is not a phenomenon of modernity, as is the misconception of some Western scientists. He is an eternal phenomenon. In various forms, it exists forever", said the famous cultural critic Auezkhan Kodar, adding that "in the modern era of globalization, there is no local culture free from all influences. As universal markets developed, whole civilizational ties developed, so cultures developed and mixed. In general, our era is famous for being overly informative. That's what postmodernism is-the culture of this over-informed humanity. Saying that at present it is impossible to deny the culture of postmodernism, what is postmodernism, and what benefits does it bring to our national culture? Postmodernism is a very useful thing

* Corresponding author's e-mail: adil91kz@mail.ru

for national culture. After all, this trend is the most relevant in modern human culture” [1; 239]. Doctor of Philology, Professor Dandai Yskakuly expressed his opinion: “...Globalization is designed to turn the name of national literature into the ruins of history, denying and destroying the national character of the main property of literature. This in itself does not make you wonder who is who. You say, What kind of literature does the West offer us? This is postmodernism” — in this article, comparing the views of Kazakh researchers on postmodernism, he expresses his objection, pointing out that traditionalist writers speak out against this trend as much as possible and writers of the next generation around this (postmodernism), our youth have turned into fashion [2, 3].

Postmodernism in Kazakh literature began to lose its innovative character on the part of our writers and poets. And on the part of our scientists, it is true that the study of the correlation of postmodern literature with reality, cognitive possibility, remains an open question. The language of traditional literature was understandable to the reader. And in postmodernism, unusual, strange things do arise. Therefore, it may seem to the reader that our writers are polymaths, polyglots, some philosophers and cultural scientists.

The main principle of postmodern literature is the elimination of similarities with life, the exclusion of logical connection only in order to push the boundaries of genres, establish a syncretism of methods, break the causal relationship.

The artistic and aesthetic system of modern Kazakh literature has moved to the active use of hyperbolization, metaphorical transformation, allegorical system, contrasting game, forms of absurdity, grotesque, fiction, complication of philosophical and figurative series. This freedom of our writers generates a comprehensive mixing of literary play at all levels: with thought, plot, ideas, axiological categories. The cognitive, communicative, educational, moral, ethical, and aesthetic functions of literature are undergoing unprecedented changes. In traditional literature, the writer tried to instill in the reader an idea of the world and humanity, but now these methods are outdated, and the author began to demonstrate to his readers his intellectual game in various situations. The world has changed and entered a literary era in which truth is not necessary.

An urgent problem is the need to determine the place of postmodernism in modern Kazakh literature, its connection with the previous literary tradition and, above all, to determine the essence of nature, aesthetic values, the level of novelty, typological sphere. Our article makes a literary analysis of the world of characters with an emphasis on postmodern elements found in the work of an individual writer, namely the writer Zhusupbek Korgasbek, in order to make a direct contribution to solving these urgent problems.

Literature review

We are not mistaken in saying that postmodernism is one of the most productively studied topics of world philological science in the second half of the twentieth century. However, scientists have not yet given an unambiguous definition. It is known that prolonged existence further complicates the nature of the phenomenon of postmodernism [4]. Consequently, research on this topic suggests that they will still not end in the next 15–20 years [5, 6]. Even from the point of view of postmodernism, metamodernism, research has already begun [7]. For example, while postmodernism is studied as a movement in American fiction [8], the relationship between literature and postmodernism is still being studied by the text and the reader [9]. Also, when considering the specific features of postmodernism in Kazakh literature, attention should be paid to the ratio of Realism and postmodernism in post-Soviet literature.

Such scientists as B. Maitanov, A. Isimakova, L. Safronova, Z. Zharilgapov, G. Saulembek and others expressed their opinion on the place of the current of modernism and postmodernism in Kazakh literature. “Modernist and postmodern trends in modern Kazakh prose” by Bakytzhan Maitanov, “modern Kazakh poetry and postmodernism” [10], “postmodernism today” by A. Keisimakova, “problems of modern world literary science” [11], “What is Postmodernism” by Z. Zharilgapov [12], “On the question of postmodernism in Kazakh literature of the 1950s–1980s of the twentieth century” [13], Auezkhan Kodar “the word about postmodernism” [1], J. Shaken “the word about a new stream for young innovators” [14], “Duman Ramadan and postmodernism (collection of the writer “Kosh”)” [15] and others.

Methodology

1. Materials

This study is based on the analysis of Zhusupbek Korgasbek’s works, particularly his stories *Sokyr* (“The Blind”), *Jahandandyru*, *Karyngylyk hem Mahabbat* (“Globalization, Darkness, and Love”), *Zhansibil* (“Zhansebil”), *Zhakondannyn Zhanary* (“The Gaze of the Jaconda”), and *Olmeytin Kus* (“The Immortal

Bird”). These works were selected for their relevance in examining elements of postmodernism in Kazakh literature. Additionally, publications and studies by Kazakh scholars on modernism and postmodernism in literature were reviewed.

2. Justification for Method Choice

The methods selected for this study are particularly suitable for analyzing the postmodern elements in Zhusupbek Korgasbek’s works. The psychological method was chosen to delve into the motivations and internal states of the characters, allowing for a closer look at their subjective experiences and psychological complexity. The phenomenological method is used to explore how these personal experiences and perceptions are expressed, focusing on the author’s intention to convey specific viewpoints. Comparative analysis helps contextualize these works within Kazakh socio-cultural settings, while literary hermeneutics facilitates a deeper interpretation of hidden meanings, enhancing reader engagement and comprehension of the text’s subtextual layers.

3. Textual Analysis Methods

The textual analysis involved a systematic process of coding and identifying recurring themes and postmodern elements, including black humor, irony, and the disruption of traditional norms. Each text was examined through close reading to pinpoint symbols, metaphors, and narrative structures that reflect postmodernist ideas. This approach allowed for a nuanced understanding of the literary devices and stylistic choices that Korgasbek uses to communicate with his readers.

4. Contextual Analysis

In analyzing Korgasbek’s works, the study also considers the socio-cultural and historical context of Kazakhstan. Kazakh postmodern literature reflects the complex dynamics of a nation undergoing transformation and grappling with cultural identity. The analysis takes into account how the legacy of Soviet history, the transition to independence, and modern globalization influence Korgasbek’s themes and stylistic approach, offering insights into the unique aspects of Kazakh postmodernism.

5. Data Analysis Plan

The data analysis focuses on identifying and interpreting specific features of Korgasbek’s works. These include:

- Lexical Characteristics: Exploration of language choices and unique lexical features that highlight the author’s stylistic preferences.
- Symbolic Elements and Imagery: Identification and interpretation of recurring symbols and imagery to understand deeper thematic meanings, such as existential motifs or critiques of modernity.
- Temporal and Spatial Organization: Analysis of how time and space are structured within the narratives to reflect the fluid, non-linear concepts often found in postmodern literature. This includes examining how these structures support the themes of isolation, nostalgia, or existential inquiry.

Results and Discussion

Today we find features, sparks of postmodernism in individual stories, novellas by Zhusupbek Korgasbek, one of the greatest writers of Kazakh literature, a connoisseur of literary art. One of these works is the short story “the blind man”.

The name of the blind character is unknown. Where did this come from? Where did they go? Everything remains a mystery. “I don’t want you to be like me”, he said, “I don’t want you to be the way he is, I don’t want you to be the way he is”.

“...Those who stood in front of the Mausoleum immediately separated, and, begging, threw a silver coin into the Tastak. A black old man with healthy eyes and healthy limbs is spinning right under his chin and, not knowing what to take the fallen prey for a hundred tenge, tershi is confused by his forehead.

- Who will you be? How old are you? The blind man in the same position asked.

- Oh, my dear, you are the brother who came to Abdrasil — he asked the opposite question: the blind man looked at the old man, and the twelve members regretted that healthy people live on charity and desires”.

Yes, it is a legendary mausoleum that has not fallen since. The writer understands him only by implication, without naming him. Renovation work is underway in this mausoleum. When the renovation

was consecrated, the great nations opened the remains in the buried mausoleum, stored them in a warehouse, poured concrete under it. It was done with the withdrawal of funds by the Turks.

The blind man is against this case. But the old man, who giggles at beggars; Yesenkara, who says that he is a “candlestick” for those who are older than the mausoleum itself, for those who are lower than themselves, also welcomes this.

Despite the fact that she is blind, she feels that she does not see and does not feel healthy people, whose consciousness was fogged up by the fact that she only cared about the hero.

“What kind of people are these who move their ancestors from a Quiet place, insult their bones?! This is the mausoleum where all the good people are buried! Wasn't there anything to fix the top and preserve the look that you have underneath?! Who among you deceived that the Earth, lined with layers of bunks, pulls at anchor?! Are you going to bury bones lying on land for so many centuries in cement, which has now been sucked out of the soil?!” [16; 10].

The blind character didn't stop there. The boss also objected to the fact that we would put them on tobacco and bury everyone in their places. It conveys that the bones that are being folded somewhere are shifting and mixing. The black old man and the boss did not pay much attention to this. “I do not know”, he said. Although his eyes were blinded, he had clearly heard the sound before the country. That's why the bones go in front of the pantry door. He recognized the sound of abdominal bones inflating without recording it. The old black man heard it too. At the beginning of his meeting with the blind leader Syktyvkar Yesenkara heard a sound blowing around the mausoleum. The black old man suspected both of them and finally opened the door, and all the bones that he had inserted with his own hands seemed to be in his place. Among the armor, a black cat rushed straight at his face, jumping over his shoulders to the door. There was a wound on black shawl's face. Yesenkara is stunned, not knowing where the cat came from. The black old man said that the cat with horns was scared.

Returning to the side of the blind mausoleum, those who want alms know a lot. Inside, the child stops at the nursing bride. “A blind man”, he said, “in his head”, as if he counted a coin with his fingertips. When the baby, full of milk, made another squeak, the soul entered and smiled. “I do not know”, I said. — I do not know what it is. The mothers were arguing about the silver coins that glittered in front of them. From the mouth of a bride who could not reach alms: “blind or...”. The word slipped out carelessly. This lucky hundred dollar lawn landed at the foot, where the paper spread across the ground. Seeing the money, the woman with burning eyes said: “May Allah be pleased and quickly wrapped lawn paper in the hem of her skirt” [16; 16]. The writer once again stutters and stutters over the face of real life through the subtext in postmodernism, even describing this story. “The blind man is mute...” and when he saw the blue paper behind his back, “May Allah be pleased”, in the blink of an eye he became the embodiment of life in a thousand changed reals.

A black old man stalks those sitting and slanders a cat in a warehouse, telling a blind man: “you brought it”. When he says that he is a devil and not a cat, he is more and more attracted to Yesenkara. When they open the door, the black cat shoots again, this time injuring the boss's face.

It turns out that this is an animal that a frightened black cat sent out of a hole that prevented the Turks from pouring concrete inside. But this cat has so many bones left in the pantry. The blind man will not return to this area. And even, it turns out, unrecognizable.

This story by the writer, despite the fact that it is written in a traditional form, and not by the sophistication of the language, provoked criticism, which attracted the reader with meetings of postmodern elements. Self-irony in it-self-expression, black humor, the stuttering of twelve members to healthy people, the mystery of the character, the desire to beg, to mock them-these are the features of postmodern works.

In the next story, “globalization, darkness and love”, there are also postmodern sparks. The story begins with the condition of the white old woman. “I do not know what it is”, he said, but I do not know what it is. And even the fact that the headmaster stole and built a kumalak became public knowledge, and it reached the district. After the Director left his post, an old white woman appeared in the house of Kairken, and people do not know what to do.

The further conversation consists of a dialogue between Kairken and Karaguz. Karagoz is bedridden with a bad illness. Her husband, Kairken, who took care of her, served her food, medicine and remained a kalyman. The only sons in the city. A woman lives in the same house with a female subject who lives with her daughter before she becomes a daughter-in-law before she crosses the threshold. Kairken tells Karaguz that he saw on TV “machine learning that changes time”. It was also told by an old white woman, but she did not even believe that it was nonsense. And Karagoz herself probably wouldn't hug her knees after her life.

He doesn't want to tie his sons' hands. It is also written in the letter, pointing to it. "Globalization has come, Karagoz, globalization. The child should be ready for this".

The story of Kairken and Karagoz speaks not only about time machines, but also about five people from the same village who fell ill with a bad disease; about the behavior of Salimgerei; about Gulnar. "When I came back, you couldn't walk alone..."

"Look at fate. It turns out that in the era of globalization, people continue to walk alone, for example. There are also those who live in developed countries. The presence of a private house is not necessary. You'll be drinking food from the street. Bed linen..." [16; 154].

This is not just a dialogue between a man and a woman. There is a social situation in modern society.

Karagoz feels the relationship between Kairken and Gulnara. The husband confessed at the last moment. Kairken is also heartbroken. Karagoz thinks it's because of Gulnar. He doesn't believe me, even if he says I won't go anymore. Then Kairken fell silent, saying that his heart ached, Karagoz repeated his husband's name over and over again, saying that someone was walking outside, Gulnar was looking for him. But the husband is silent. Feeling that her husband's body had become too cold, Karagoz said: "- Oibai!.. Gulnar!.. Who is there?! Oh-bye-y!.. Kai-ke-ye-yeon!.. "He's screaming". Soon after the old woman predicted, Karagoz also dies, and the people begin to trust her.

There is nothing mysterious in this story. Zh. Korgasbek was able to insert the history of globalization, the darkness in which the old woman's words were believed, and the love stories of modern times. There is no objection in Kazakh society to the strict principle that a child should take care of his parents. It is also transmitted through the eyes of the parents. While one element of postmodernism is a violation of the traditional principle, it is a work in which the same element occurs.

The stories of Zh. Korgasbek, through a frank presentation of the public truth, arouses the reader's attention, fear of repentant actions; through the characters of various social groups, through obvious manifestations, they give the bitter truth of society, young people prone to delusions, mistakes, prone to negativity and misfortune. In the modern Kazakh narrative, these stories are reflected as the poetic image of the author to whom they belong. The author's story is a phenomenon in the development of modern Kazakh literature. The writer's stories are based on a typical situation. Different people, drawn with a pen, want to diversify the situation in which they find themselves in their heads black old man [16; 7].

Zhusupbek Korgasbek, although he did not completely break away from the traditional national skills of thinking and writing, was able to write works that introduce the modern era, breathing, life, and human nature.

In Zhusupbek Korgasbek's story "Zhakondany Zhanary", the game with the reader was carried out by the method of simulacrum [16; 108]. Although the title of the story "Zhakondany Zhanary" is indirectly related to the world-famous painting, neither the art nor the work of art are directly related to the events here. The story begins like this: Bavar in Munich tells how he got to Jaconda's car, which was not left on the road during the criminal arson attacks, but the main story is related to the fact that Atagul received a murder order. When she reached her destination, she confessed that she had once been the teacher of the beloved girlfriend of the man who was going to become her wife, and halfway there she was kicked out of the car. Bagheela said, and she nodded too. From the very beginning of the story, he convinced the reader of the story being told. The fact that this version of the story was realized only in the imagination of the character, the reader learns only at the end of the story. At the end of the work, before the eyes of Atagul, who got into a traffic accident (how he met his victim, brutally knocked her out of the car and shot her in the head). The world in the reader's imagination was destroyed, and the original version was refuted. All these strange feelings of the hero towards Bagila, to the fact that he abandoned the criminal path, sacrificed the fazenda, considered property, as a sign of his love. In truth, the never-returned, cruel, mundane life.

The story "The Immortal Bird" consists of three plot layers. The first story is a story that ends with the fact that at the beginning of the story, Lai shal, the old woman Bagiza and their grandson Sardar and the yellow-spotted birds who continue to eat their predecessors by eating a baby whitefly. The second story is the story of a spiritual couple who wakes up in shock and has a dream about these yellow-tailed birds. "The white bitch says she's getting a new puppy. The first baby was born as a puppy. The birds of the saryala ate his head off. Then the blonde bitch brought another blond puppy back to life. He again became the prey of the Saryaly birds in Ashar-ashpas. The third white puppy born also demands to be taken away from the branches, arms and arms torn apart. So the bitch gave birth to another snow-white puppy, and she bit off and swallowed herself in front of the birds. Birds should be able to lie on their stomachs until they become prey. The spirit woke up in shock and immediately shot a gun" [16; 27]. The third case is the pain and death of the

wind shawl. At the end of the work, there are these lines: “The Saryala birds have not returned since then. No one even believed the story of the wind shawl. Sardar also didn't say anything to convey Grandfather Ras's words”. So what happened here with the first birds of saryala is false, and the color that the wind ball associated with it saw also turns out to be false. The truth here is that the only son who surrendered his soul to a bird does not want his father to lay the ground. This work cannot completely mask the basic reality, although postmodernism experiments only with the simulacrum method.

The composition of time and space occupies a large place in the works of Zh. Korgasbek. The writer's works trace not only the period of the passage of the main events, the socio-psychological state, but also the problem of space and loneliness, human understanding of space, perception, and the influence of space on loneliness. The seasons in the writer's works: winter, spring, summer, autumn, in accordance with their periods, are depicted as a criterion of time. The time and time of the events described in the works are reflected in the facts. Dawn, sunrise, seizure, five, late light, novelty of the moon, full moon, they all perform a seasonal function. At the same time, events and actions in the writer's works also reflect two-three-day, three-four-month, annual periods in terms of actual plot time. The rest are transmitted through lyrical digressions, dialogues and monologues of the hero, penetrating into the soul of the hero, exploring the world of thoughts. The novel by the writer “The Wolf Man” tells about the life of the main character of justice in real time, a three- to four-month-old country. The thoughts and memories of the righteous man then recede from the depths of the years, enhancing the cognitive character, the impressionability of artistic time. The author increases the historical capacity of time in the work by choosing situations, significant periods that especially influenced the formation of the hero's worldview.

In the artist's story “globalization, darkness and love”, we will also talk about a machine that turns back time. Karagoz and her husband Kairken, suffering from a sinister disease, want to take back time. Yes, in the era of globalization, something new is happening every day. The characters don't know if they believe the message they hear on TV. But he understood her impossible with the help of intuition. Meeting a car in a dialogue that turns time back over and over again is the characters' longing for the past.

One of the first stories of Zhusupbek Korgasbek — “Zhansebil”. The situation in “Zhansebil” is completely different. The essence of the work, based on a deep psychological philosophy, is also different. Without arms and legs, the beaver's space is narrow. His space is connected to a hunchbacked old woman who pulls a horse in a giant cart. Forty years is not a little time. But the space of shala's consciousness is huge, and for forty years the soul endures, even if it is tormented. He is looking for a man who will go to Saryozek. “I do not know”, he said, “I do not want you to be near him. Saryozek is a hunted itjeken far away. Lefty has been pining all his life. For forty years they took care of this status, not about the hunchbacked old woman, but about Janaisha, with whom they communicated for only ten days. A space of solitude was being formed in the chalet itself without limbs. “I do not know”, he said, I do not want it to be like that. Obviously, he is also worried about the circumstances of his past life. He also has his own space. The writer skillfully depicted how the miracle of fate intertwines souls living in the same disparate space into one wave.

Whether it is the space of loneliness or the influence of space on loneliness, Zhusupbek is also reflected in Korgasbek's story “the blind”. In a work that covers very little time, the cosmos describes the space of the soul. Yes, he has a narrow field too. The old man in the “Zhansebil” cannot move freely. The Earth cannot recognize the global one. But with my eyes open. It is clear that although the space of her chest eyes is quite wide, the moss in her body narrows the space of her soul so much.

The style of writing “Zhansebil” is new, the form of transmission is compact, without unnecessary words, unnecessary detail, devoid of unnecessary narratives that can tire the reader, but at the same time are able to reveal the fate of a person.

Are you saying that the image of his wife, who drove to the side of the railway every day-to the platform, was taken in vain? The fact that raven Shal constantly pulls this woman up and does not look directly at her face is “you have our ass, give it back!” isn't it true that in a colonial country, a Kazakh with amputated arms and legs clearly showed nobility of spirit? Isn't it true that the Kazakh, who promised to deliver a venerable letter sent to distant Kazakhstan, but who later rubbed his tail with the same letter, to this day does not admit that he “did not abuse the amanat”, does not lie, does not pull his legs from hypocrisy? [17: 116].

A portrait of a “passenger” — outwardly resembling a shop, with a hood, a leather jacket — a fat guy approached his brother and squatted down. Shal was an old woman with a smile on her face, smiling affectionately. The face is warm, gentle, does not run away from the fulfillment of desires. But unfortunately, he deceived two old men. This shows the naivety, the verisimilitude of the characters who are older than the

place itself, the childish admiration of shala in "I'm going to Saryozek", and even if he was deceived, then "the old man would be delighted", as if he personifies two characters who have been comrades to each other for forty years.

Without two arms and two legs, despite the status of the Beaver Shawl in the cart, the death penalty, which had endured so many years of suffering, did not leave anyone indifferent.

"Who goes to Saryozek? Who goes to Saryozek?.."

The old woman stopped to fix her waist, sighed and moved forward, pulling the rolled-up thread over her shoulders. It seems that people are used to self-pity. "I do not know", he said. "I do not know", I said. — I do not know what you are going to do. "I do not know", he said, "I do not want you to be near him. From the very beginning, he felt that Comfort would be disappointed. It's like they went for firewood, look at the shanip, and even more. And I'm too lazy to shout, oh, oh" [17; 116].

The heroes of the story: an old man in a wheelchair, who is being searched for by a passenger going to Saryozek; a hunchbacked old woman who smashes this cart from head to toe between arriving trains, screams from time to time.

"He heard the rumble of the train wheels before the country. Ever since he lost his limbs, his ears have been alert. Probably, this is a mockery of bird life, when there was a direct sound at home. Somehow, at first, he raised his head himself. There was nowhere to wait for the newcomer and accompany the departed. Such an immeasurably happy fate was not written on his forehead. In the direction that the audience was paying attention to, he also turned his neck. An eel, similar to a stone tick, adjoined the cast-iron road.

The earth was irritated, and shal's hand was crushed. Grandpa's old train came out of the long road, came out of Arsa-Arsa and, last of all, stopped.

- Oh, pull!.. Pull!..

The paralyzed man jerked as if the train was moving and screamed. The old woman jumped up and stood up from her seat for two. It turns out that this spring has weakened him more than last year. Most likely, now he can see the edge of the world too. "I do not know", I said: — "I do not know what it is. To be honest, before that, his hip should touch the ground. Otherwise, look at the sun of space. The legs to the fireworks have been sold now. Who else is watching this if the old woman dies" [17: 119].

I don't know why shal is looking for someone to go to Saryozek, why a hunchbacked old lady took him under her care for forty years. And she doesn't even realize that he's begging.

"Anya, the mother, wanting to leave alms, tapped on the bottom of her pocket. Noticing that the hunchbacked old woman who was being dragged by the cart was not begging, he quickly grabbed her hand. As if he had passed by, he was so pierced by the face.

- They brought it to the exhibition... Obal is a lunar surname...

at the same time, the old woman was silent, as if she had not heard anything. With what the old woman hadn't heard about, shal didn't have a job either. Limb health is restored at the expense of a less well-paid dog. Tart-ah, old woman, tart. Speed up a little, my God. Where are you running away from the pain you want now. They dragged it for forty years. Get some more!..

- Who will be lucky in Saryozek? Tell me what you're repairing. I'm crying. How much do you ask, well. It's enough for me to pay for one person's ticket. Oh, old woman, say that. Even before Saryozek. To Saryozek.

- What, I repeat it. I heard a country with ears.

- Oh, vratas, there's a train next.

- There's another one coming at night.

- Until the night of Tosar, Grandfather's head.

- Eh, don't push...

- Who goes to Saryozek?.. Who goes to Saryozek?..

The old train was shaken and moved off. Both sides kicked and accelerated. With gusts of wind, rumbling wheels and rumbling souls. She cried out loud, as if her hope had been severed once and for all" [17: 120].

Yes, this is the age of nostalgia for the country in the heart of the hero of shala; yes, it was the age of hope, of a yellowed soul that a forty-year-old cart would be recognized and taken away by its relatives.

Although many are ready to give by the hand, without charging a fee from the shawl, there is no one to go to Saryozek. As he and the old woman waited for the night train, a fading hope seemed to light up...

"A guy in a leather jacket, who looked like a shopkeeper, with a hood and a leather jacket, came up to his brother and squatted down. Shal was an old woman with a smile on her face, smiling affectionately. The

old woman was silent, and the old man was not frowning either. Thank you for coming again. Shal's eyes began to shine softly. He warms his stomach with something, notices. Welcome from the youngest, it is advisable to ask from the big one. The old man himself started the conversation.

- Kazakh?!.
- Kazakh!..
- It's obvious...
- The train is coming now, Grandpa.
- Are you going home?
- Yes, I turned around when I heard your voice.
- Where are you going?
- To the place you're talking about.
- To Saryozek?
- If ordered.
- What?!.
- I'm going to Saryozek, Grandfather.
- Ah, the old woman, hold him!..”

The old man was so excited that his head fell back and he stayed. Lips curled, meat is the name of close relatives. “Kundyzbai, Alkhan, Mamytbek, Kulgaisha”. One of kundyzbai and Alkhan is the eldest, one of the ini. Mamytbek is an uncle. Older sisters who decided instead of laughing. Probably, there is no uncle now. Another person standing in the game was not named. Only he knows him. Just ten days ago, he was visiting. My father-in-law was a collective farm activist. “I do not know”, he said, “I do not want you to be a guest of the enemy of the people. And then and after that” [17; 123].

The old man was sincerely glad when he found what he was looking for, and did not know “what to say”.

“Son, my country is on the left. Someone needs to know if you're saying a name. Previously, there were no conditions for conversion. Later, a neighbor wrote a letter to her son, and there was no response. Even if people are renewed and the house is changed, the country will probably be populated” [17; 123]. When this passenger says that the peasant is experiencing difficulties without an address, he does not have time for this, the writer clearly conveys the whole dream of the shawl:

“- A bag!.. The bag-ah, ah!.. Color-cheer up... The sheep, the old woman, did not have it. If you don't connect my cart to the back of the train, there's no other way out. In kuragan, let him get to Saryozek” [17; 124].

Just deliver the package. The naive, trusting nature of the elderly was also conveyed by the writer.

“The old woman shuddered and reached for her inner pocket. From an old wallet, which had a piece-piece on the outside, they took out four folded papers and one stack, which was stretched out from the middle of the waist.

- Mom, son. Spend this money on the road. The previous address, which we know, is written on the mother's paper. So, you will find it. First, they believed in God, then in themselves. Of what I have collected in my whole life, I give it away. Otherwise, I don't have a situation like giving money to an unrecognizable person. From the sheer delight of this shawl to the Bow. I wish you luck!

The old man interrupted the old woman and tried to raise his head. Quickly approaching the station, the passenger also saw the light. He put the money he had taken from the old woman into the pockets of the sheep and, as if preparing for the road, began to get up. When the train, roasting the ground, pulled up to the station, the old woman looked up and walked away.

It was only then that Shal remembered that the night train did not stop at this station. “I do not know”, he said. No one heard his voice, which screamed as he walked. The high-speed train, as if cutting off the last hope, passed through the souls” [17; 124].

The writer tells about the present day of the main character shal about his past, about how he got into such a situation and about whom the hunchbacked old woman is.

There was a tongue in the house where prisoners sentenced to death and exiled to Yitzheken stayed, in a black suit, with this bride.

“Snow”, I smiled and caressed her again. Not the same as Mana, but a warm growth. The body is dense, the hands are hard as wet. It smelled of colostrum and tickled my nostrils. And, as if playing with the death of it, he was humiliated. But there is something that tickles his heart. Lifting his heels, he involuntarily leaned towards the bride, who was about to whisper in his ear.

- If I buy you?
- Am I going to buy you a bull or something?
- “Fool, your slave is now cheaper than you are.
- I do not know...
- Oh my God, really. At night, a secret mission came because of this.
- What kind of task is this?
- It seems that there is someone between you who is going to start a riot in the camp.
- Then what should I do?
- I do not know what you are going to do?
- Slander. No one is agitating us for anything. According to the law, we are going on a chase.
- You probably knew what the law was. If they take me away, you won't run away, say it again.
- “Aren't you going to stay with your head?”
- I have nothing to lose.
- “Then why did you take me?”
- You liked it too!

The hostess smiled at the bride and turned around without waiting for an answer. The next moment, he saw her in the doorway near the overpass, who was wiping boots with an oil cloth. Noticing that he was looking like that, the heart felt that something was saying something about itself between them. — I do not know what it is, — he said, — I do not want it to be so, — I do not want it to be so, I do not want it to be so, — I do not want it to be so, — I do not want it to be So. Man, like his death, lost his well-being, like his seduction, became numb in his limbs and remained motionless [17; 125].

The old man was also shot along with other prisoners. But three days later, the knees rolled in place of both legs, the elbows in place of both arms, and they came back to life. This woman is a hunchbacked old woman who treated wounds with grass and took care of a young child.

“Bert said, Tell me honestly, why do I need this?”. He said, “as if wishing that he would stay alive, one of the parties said humorously, when I'm sitting alone”, he ran away. To this question, having failed to find a person at the station heading to Saryozek, he returned to plunder all his money. Pausing to answer a question, the old woman, holding her breath, did not laugh, wiping her battered forehead with the point of hand-to-hand combat.

- You'll be back. The blood of a mug at home without a man?.. “I do not know”, he said. You're paralyzed, don't write to me. “I do not know”, I said. — I do not know what it means.

- Uh, it's all for myself, that's what I wrote.

The old man grunted strangely and rang. The old lady grimaced like the culprit and continued rummaging. “I don't know”, I said. — I do not know what it is. Only after a while, as if washing away the awkward conversation, he dragged on, dragging his voice into the chalet.

- Don't remember, somewhere, but just lie there. That dog sold you to me for money. I'll trade for a man with an intact head. If you lose your limbs, you probably won't run away. Mother knows that the neighbor's old lady exchanged you for moonshine and three months later, unable to bear the pain, rolled down the ravine. If I had pushed through one crack, you wouldn't have asked. Tell me the pain you've been feeding your whole life. In his old age, he began to look for relatives. Let him come and pick it up. Does my German go to him?!. [17; 127].

A scream between an old man and an old woman. The old woman is already used to the fact that the old man is talking angrily. He thinks the passenger cheated, not the old man's scream. “The poor old man would be delighted. A bag!..” he pretended. And if you paralyze, then it also applies to the old woman.

The old woman understands how hard it is for an old man to be in a handcart for forty years. He is surprised by shal's dedication. The old man is also surprised that the old woman endures these terrible sufferings. Still, Saryozek is thirsty...

Conclusion

The characters of Zhusupbek Korgasbek's stories are filled with inner excitement. A person also balances and realistically describes his soul and social situation. The touching nature of his characters is distinguished by the fact that it immediately attracts the reader's attention. The elements of postmodernism are also highlighted — a new period of a new era, without departing from traditional principles. In the works of Zhusupbek Korgasbek, signs of postmodernism are often found, such as the mystery of the characters in the artwork, black humor, self-mockery (self-irony), the concentration of events on one idea with collages.

Zhusupbek Korgasbek and his colleagues are writers and artists who, from the point of view of Kazakh history, fell into the “dead” time. They also see the Soviet government, its fall, the early years of independence and today's era of globalization. Therefore, the field of characters born from his pen is much wider, the world is becoming more and more profound, multifaceted. In the text of his works of art, dialogues, monologues, you see not only the plot story, but also the social situation, philosophical and psychological state, Crisis in consciousness, inner self, harmony of man and nature, mythopoeic expressions, belonging to a cruel society, Kazakh existence. It is always the intense inquisitiveness of Zhusupbek Korgasbek, his observation, the ability to find unexpected topics that do not occur to others.

References

- 1 Әлемдік мәдениеттану ой-санасы [Он томдық]. — Алматы: Жазушы, 2010. — 9-том. Постмодернизм жөнінде бірер сөз. — 560 б.
- 2 Ысқақұлы Д. Мәдени, әдеби дамудың кейбір мәселелері [Электрондық ресурс] / Д. Ысқақұлы. — Қолжетімділігі: google.kz
- 3 Әбілқасымұлы Әбіл-Серік. Постмодернизм — бізді арбаған бір сиқыр [Электрондық ресурс] / Әбіл-Серік Әбілқасымұлы. — Қолжетімділігі: adebiportal.kz
- 4 McHale B. Postmodernism and experiment / B. McHale // The Routledge companion to experimental literature. — Routledge, 2012. — P. 141–153.
- 5 Bhuvaneswari P. The theory of postmodernism in the interpretation of literature / P. Bhuvaneswari // Research Journal of English Language and Literature (RJELAL) A Peer Reviewed (Refereed) International. — 2015. — Vol. 3. — 3. — P. 629–637.
- 6 Bafoeva R. Postmodernism in literature / R. Bafoeva // Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. — 2024. — Vol. 4, No 3. — P. 86–90.
- 7 Vandevyvere J. S.R. Characteristics of post-postmodernism in David Foster Wallace's short fiction / J. S.R. Vandevyvere. — 2020.
- 8 McLaughlin R.L. Post-postmodernism / R.L. McLaughlin // The Routledge companion to experimental literature. — Routledge, 2012. — P. 212–223.
- 9 Lindas J. Engaging with postmodernism: An examination of literature and the canon / J. Lindas. — 2013.
- 10 Майтанов Б. Қазіргі қазақ прозасындағы модернистік және постмодернистік ағымдар / Б.Майтанов // «Қазақ әдебиеті» газеті. — 2004. — № 43. — Б. 8-9.
- 11 Ісімақова А.С. Асыл сөздің теориясы / А.С. Ісімақова. — Алматы: Таңбалы, 2009. — 376 б.
- 12 Жарылғапов Ж. Постмодернизм қандай құбылыс? / Ж. Жарылғапов // «Қасым» Республикалық әдеби-қоғамдық журнал. — 2012. — № 3 (5). — Б. 159–161.
- 13 Елеукенова Г. К вопросу о постмодернизме в казахской литературе 1950–1980-х годов XX века / Г. Елеукенова // Әдебиеттанудың өзекті мәселелері: Академик Серік Қирабаевтың 75 жылдығына арналған жинақ. — Алматы: «Комплекс» баспасы, 2002. — Б. 195–201.
- 14 Шәкенұлы Жәди. Жаңашыл жастарға жаңа ағым жайында айтар [Электрондық ресурс] / Жәди Шәкенұлы. — Қолжетімділігі: abai.kz
- 15 Әліәкбар Әбіл-Серік. Думан Рамазан және постмодернизм (Жазушының «Көш» жинағы хақында) [Электрондық ресурс] / Әбіл-Серік Әліәкбар. — Қолжетімділігі: abai.kz
- 16 Қорғасбек Ж. Жынды қайың / Ж. Қорғасбек. — Алматы: ҚазАқпарат, 2009. — 284 б.
- 17 Қорғасбек Ж. Жансебіл / Ж. Қорғасбек. — Алматы: Жалын, 1995. — 240 б.

А.М. Жакулаев, К.А. Беспаева, А.Б. Аширбекова, Н.Р. Суранчиева, С.Р. Мақсұт

Ж. Қорғасбек шығармаларындағы постмодернизм элементтері мен кейіпкерлер әлемі

Мақалада қазақ әдебиеттануындағы проза жанрының ерекшелігі, ұлттық әдебиеттегі постмодернизмнің зерттелуі, сондай-ақ Ж.Қорғасбек шығармаларындағы проза жанрының көркемдік қызметіне, тақырыптық-идеялық қуатына жүйелі түрде анализ жасалды. Қазақ әдебиетіндегі постмодернизм туралы ғалымдар арасындағы тұжырымдар, көзқарастар мен пікірлер сарапталған. Зерттеуші Б.Майтанов, А.Ісімақова, Л.Сафронова, Ж.Жарылғапов, Г.Сәулембек сынды т.б. ғалымдардың ой-пікірлері басшылыққа алынып, Жүсіпбек Қорғасбектің «Соқыр», «Жаһандандыру, қараңғылық һәм махаббат», «Жансебіл», «Жаконданның жанары», «Өлмейтін құс» туындылары феноменологиялық, салыстырмалы талдау және әдеби герменевтика (интерпретация, түсіндіру)

әдістері тұрғысынан талданған. Тарихи прозаға қарағанда постмодернизм әдебиетінде уақыт пен кеңістік ұғымдары еркін түрде қолданылып, адамның эмоцияларына, болашақ туралы ойлары мен армандарына қызмет етеді. Дәл осы тұрғыдан Ж. Қорғасбек те шығармалары негізінде авторлық идеяларды оқырмандарға жеткізгісі келеді және көркем шығармадағы идея арқылы адамзаттың болашақ тағдырындағы маңызды дүниелерге назар аударуды қалайтындығы сөз болады. Постмодернизмнің негізгі белгілері болып табылатын қара юмор, дәстүрлі қалыпты бұзу, өзін-өзі келемеждеу (самоирония), кейіпкерлер әлемінің жұмбақтығы, ақиқатты тану мүмкін еместігі, симулякр т.б. Ж. Қорғасбек шығармаларында молынан ұшырасатындығы мысалдармен зерделенген. Сонымен қатар кейіпкерлердің жан әлемінің көркем мәтін астарындағы мағынасы, ондағы қоғамдық-әлеуметтік жағдайлармен бірге санадағы сергелдеңге (экзистенциализм) «оқырман-автор» позициясы тұрғысынан интерпретация жасалып, зерттелген.

Кілт сөздер: модернизм, постмодернизм, интерпретация, герменевтика, әдеби үдеріс, әдеби тенденция, қара юмор.

А.М. Жакулаев, К.А. Беспаетова, А.Б. Аширбекова, Н.Р. Суранчиева, С.Р. Максұт

Элементы постмодернизма и мир персонажей в произведениях Ж. Корғасбека

В статье изучена специфика жанра прозы в казахском литературоведении, исследование постмодернизма в национальной литературе, а также художественная деятельность, тематико-идейная мощь жанра прозы в произведениях Ж. Корғасбека. Проанализированы выводы, взгляды и мнения ученых о постмодернизме в казахской литературе. Исследователи Б. Майтанов, А. Исмакова, Л. Сафронова, Ж. Жарылғапов, Г. Саулембек и другие, руководствуясь мнениями других ученых, рассмотрели произведения Жусупбека Корғасбека «Слепой», «Глобализация, тьма и любовь», «Жансебиль», «Горелка Жакондана», «Бессмертная птица» с точки зрения феноменологического, сравнительного анализа и методов литературной герменевтики (интерпретация, объяснение). В отличие от исторической прозы, в литературе постмодернизма свободно использованы понятия времени и пространства, служащие человеческим эмоциям, мыслям и мечте о будущем. Именно с этой точки зрения Ж. Корғасбек также хочет донести авторские идеи до читателей на основе своих произведений и через идею в художественном произведении привлечь внимание к важным проблемам в будущей судьбе человечества. На примерах изучены элементы черного юмора, являющегося основными чертами постмодернизма, нарушения традиционной нормы, самоиронии, загадочности мира героев, невозможности познания истины, симулякра и др. Кроме того, был разработан и исследован смысл мира души героев в художественном тексте, дана его интерпретация с точки зрения позиции «читатель-автор» в сознании, наряду с общественно-социальными условиями (экзистенциализм).

Ключевые слова: модернизм, постмодернизм, интерпретация, герменевтика, литературный процесс, литературные тенденции, черный юмор.

References

- 1 (2010). *Alemdik madeniettanu oq-sanasy* [World Cultural Studies]. (Vols. 1–10). *Postmodernizm zhoninde birer soz* — A few words on postmodernism, 9. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 2 Yskakuly, D. *Mādeni, ādebi damudyñ keibir māseleleri* [Cultural and literary development issues]. Retrieved from google.kz [in Kazakh].
- 3 Abilkasymuly, Abil-Serik. *Postmodernizm — bızdı arbağan bir siqyr* [Postmodernism — a magic that captivates us]. Retrieved from adebiportal.kz [in Kazakh].
- 4 McHale, B. (2012). Postmodernism and experiment. In *The Routledge Companion to Experimental Literature* (pp. 141–153). Routledge.
- 5 Bhuvaneswari, P. (2015). The theory of postmodernism in the interpretation of literature. *Research Journal of English Language and Literature (RJELAL)*, 3(3), 629–637.
- 6 Bafoeva, R. (2024). Postmodernism in literature. *Ta'lilim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(3), 86–90.
- 7 Vandevyvere, J.S.R. (2020). *Characteristics of post-postmodernism in David Foster Wallace's short fiction*.
- 8 McLaughlin, R.L. (2012). Post-postmodernism. In *The Routledge Companion to Experimental Literature* (pp. 212–223), 212–223. Routledge.
- 9 Lindas, J. (2013). Engaging with postmodernism: An examination of literature and the canon.
- 10 Maitanov, B. (2004). Qazirgi qazaq prozasındaғы modernistik zhāne postmodernistik aғымдар [Modernist and postmodernist trends in contemporary Kazakh prose]. *“Qazaq adebiyeti” gazeti — Newspaper “Kazakh Literature”*, 43, 8-9 [in Kazakh].

- 11 Isimakova, A. S. (2009). *Asyl sözdiñ teoriasy [The theory of the precious word]*. Almaty: Tanbaly [in Kazakh].
- 12 Zharilgapov, Z. (2012). Postmodernizm qandai qūbylys? [What phenomenon is postmodernism?]. "*Qasym*" *Respublikalyq adebi-qogamdyq zhurnal* — "*Qasym*" *Republican Literary and Public Journal*, 3(5), 159–161 [in Kazakh].
- 13 Eleukenova, G. (2002). K voprosu o postmodernizme v kazakhskoi literature 1950–1980-kh godov XX veka [On postmodernism in Kazakh literature of the 1950s–1980s]. *Adebiettanudyn ozekti maseleleri: Akademik Serik Qirabaevtyñ 75 zhyldygyna arnalgan zhinaq* — *In Relevant Issues of Literary Studies: A Collection Dedicated to the 75th Anniversary of Academician Serik Kiraibaev*. Almaty: «Kompleks» baspasy, 195–201 [in Russian].
- 14 Shakenuly Zhadi. Zhañashyl zhastarğa zhaña aғym zhaiynda aitar [A statement on new trends for innovative youth]. Retrieved from abai.kz [in Kazakh].
- 15 Aliakbar, A.-S (n.d.). Duman Ramazan zhane postmodernizm (Zhazushynyñ «Kösh» zhinaғы khaqynda) [Duman Ramazan and postmodernism (About the author's collection "Kosh")]. Retrieved from abai.kz [in Kazakh].
- 16 Korgasbek, Z. (2009). *Zhyndy qaiyñ [Crazy poplar]*. Almaty: KazAqparat [in Kazakh].
- 17 Korgasbek, Z. (1995). *Zhansebil [Zhansebil]*. Almaty: Zhalyñ [in Kazakh].

Information about the authors

Zhakulayev, Adil Muratovich — Assistant professor, PhD, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: adil91kz@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5988-1581>

Bespaeva, Kuralai Amangeldyevna — Master of humanities, Senior lecturer, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: besp71@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2953-3594>

Ashirbekova, Anar Bokenovna — Candidate of philological sciences, Karaganda Medical University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: anara-bokenovna@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9435-5205>

Suranchiyeva, Nazgul — Senior lecturer of the Department of Aviation English, the Academy of Civil Aviation, Almaty, Kazakhstan; e-mail: n.suranshieva@agakaz.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1672-2668>

Maksut, Sagadat Ramazankyzy — Senior lecturer of the Department of Aviation English, the Academy of Civil Aviation, Almaty, Kazakhstan; e-mail: maksut.sagadat@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3781-7820>

A.K. Karinov^{1*}, S.U. Takirov², R.M. Ayekenova³

^{1,2} Karaganda Buketov University, Aktobe, Kazakhstan;

³ Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Kazakhstan
(E-mail: abylayqarin@gmail.com)

The perceptions of secondary school teachers regarding the utilization of coaching and mentoring approaches in teaching literature

Coaching and mentoring methods in literature classes can be particularly effective in helping students engage with complex literary texts on a deeper level. In this study, teachers reported integrating coaching techniques such as guided questioning and goal-setting to help students analyze texts more critically. For instance, rather than asking students to simply summarize a literary work, coaching encourages them to explore underlying themes, character motivations, and the author's intent. Teachers guide students through this process by asking reflective questions like, "What might the author be trying to convey through this character's actions?" or "How does this passage reflect larger societal issues?". Mentoring helps students connect literature to their own life experiences, making the subject matter more relatable and impactful. This method allows students to apply lessons from literature to their personal development, using stories and characters as models for navigating their own growth. By integrating coaching and mentoring, teachers move away from the traditional approach of rote memorization. Instead, they create a dynamic learning environment where students are active participants in their own learning journey.

Keywords: Coaching, mentoring, methodology, literature, school.

Introduction

Educators hold the potential to transform the world by instructing and motivating their students. "Teaching at its core is a moral profession. Scratch a good teacher and you will find a moral purpose" [1; 1]. The role of a teacher is indeed profound and impactful. According to Fullan (1993), "Moral purpose keeps teachers close to the needs of children and youth; change agency causes them to develop better strategies for accomplishing their moral goals" [1; 2]. There will be a more positive change if there are more morally motivated educators. I emphasize the importance of teachers' coaching and mentoring since they can affect not only students but also the whole world. From assisting with daily tasks to providing support during critical moments, every individual requires ongoing motivation, coaching, and mentorship. This need is particularly evident in today's rapidly evolving technological landscape, where dependence on technology is pervasive, necessitating continuous guidance. Across historical periods, a mentor has consistently been recognized as a reliable and supportive advisor. According to O'Shea many accomplished individuals attribute their success to a supportive adult figure who guided them through life's challenges during their formative years [2]. This caring individual may have been a family member, teacher, or community member who took a special interest in their development and served as a guide into adulthood" [2; 72]. According to Cordingley et al. teachers inhabit "multiple professional identities" [3; 15]. Each professional area has its own set of responsibilities, but teachers' responsibilities are multidimensional because they not only teach but also engage with students, encourage them, and coach and mentor them. Teachers may encourage and motivate their students, as well as transform them for the better by coaching and mentoring.

Literature review

Over the last decade, scholars have attempted to increase students' academic engagement as a crucial step toward educational achievement and enhancing educational quality. Teachers should clearly understand "what factors lead to students' difficulties with school" [2; 73]. Otherwise, "students who dropout of school also report that it was a lack of a supportive adult in the school community that led to their decision to quit" [2; 73]. All in all, there are different effective ways of coaching and mentoring. Although researchers offer various strategies for enhancing academic success and fostering critical thinking through coaching and mentoring, few studies have explored how these strategies specifically apply to literature teaching. This gap

* Corresponding author's e-mail: abylayqarin@gmail.com

is particularly noticeable in the context of Kazakh literature, where works by figures like Altynsarin and Abai provide rich opportunities for mentoring but have not been fully examined through this lens. This study aims to address this gap by investigating how Kazakh literature teachers apply coaching and mentoring techniques in their classrooms. While Koek et al. argue that literature plays a crucial role in achieving educational goals and influencing personal development, their study does not provide specific strategies for applying coaching and mentoring in the context of secondary education [4]. This gap presents an opportunity for further exploration in Kazakh literature classes, where unique cultural and historical elements may enhance students' personal growth through mentoring. Moreover, literature education may be a perfect context for students to develop critical thinking and holds significant importance in fostering citizenship, such as expanding cultural perspectives and nurturing empathy [4, 5]. Indeed, through reading, analyzing and discussing literature, an instructor can coach and mentor secondary school students to form as an individual as reading literary fiction has been viewed as a transformative life experience that can influence readers' personal growth [5, 6, 7]. According to Koen et al. literary theorists have long considered it's characteristic of literary texts to elevate readers' awareness of the world, prompting them to perceive familiar aspects as if experiencing them anew [8]. Kazakh literature offers unique opportunities for mentoring, as seen in the works of Ybyrai (Ibrahim) Altynsarin, who used poetry to encourage children to broaden their horizons through education [9]. In a modern classroom, teachers can use such works as mentoring tools, guiding students to reflect on their own educational journeys and develop a growth mindset. Similarly, the values promoted by Abai Kunanbayev — such as honesty, patriotism, and resilience — can serve as a foundation for coaching students not only in their academic achievements but also in their personal character development [10]. To investigate how literature impacts students' motivation, we conducted research involving school teachers specifically teaching Kazakh literature.

The interpretive philosophical position was chosen as the core paradigm. Hitchcock and Hughes defined ontological assumptions as of nature of reality and things [11; 21]. They noted epistemological assumptions as to the research approach about the nature of reality and the nature of things. Cohen et al. added that the ontology of interpretivism gives way for multiple realities and there is not an absolute single truth, while its epistemology is a way in which a particular researcher needs to understand the context both specifically and holistically focuses on subjective accounts, views and interpretations of the participants [12].

The interpretive approach seems to be the most appropriate philosophical assumption as data collection was made via semi-structured interviews and the goal of them was to understand the perceptions of the participants. The positivistic approach is not convenient for this small-scale research because of its macro-sociological persuasion [12]. Moreover, it relates to the “cause” and “effect” theory of the natural sciences and quantitative data [13]. Further, an interview-based data collection and data analysis require an interpretive approach since this approach helps to investigate people's subjective experiences and understandings, participants' actions as the manifestation of human's behaviour, and individual interpretations of the world around them through their own eyes [14; 12].

Methods

According to the context of the research, firstly all the participants had to be recruited from Kazakhstani schools. Then they should be working with the secondary school students. An additional requirement was about teachers' leading subjects. As well as the study investigating the impact of implementing coaching and mentoring techniques in literature lessons, only teachers whose subjects have been related to the literature were invited to interviews. More than twenty teachers were invited to participate in the research; however, only eight of them could take part. Six out of eight participants were teachers of Kazakh language and literature, one was Russian, and another one was an English teacher. As thematic analysis is used to make coding and analyzing transcripts at least six people needed to be interviewed [15]. The invitation emails, consent forms, information sheet, and interview design of the research were sent to participants' e-mails. In addition, WhatsApp messenger was used to be in contact with the participants and discuss different issues relating to the interviews (time, place, length, etc.).

The semi-structured interview format was chosen to allow participants to freely express their experiences and perspectives on the use of coaching and mentoring techniques in their literature teaching. The interview guide included open-ended questions to encourage reflection and in-depth responses [16]. Examples of questions included:

“Can you describe a time when you used coaching techniques in your literature class?”

“How do you think mentoring has influenced your students' engagement with literature?”

“What challenges have you faced in applying mentoring methods in your teaching?”

Interviews lasted between 45 minutes to 1 hour and were conducted in-person or via video conferencing, depending on the participants' availability. This flexible approach ensured that participants could comfortably share their insights in a manner convenient for them.

Thematic analysis was employed to identify recurring patterns and themes in the participants' responses. After transcribing the interviews, the data were systematically coded using an inductive approach. Codes were grouped into “chunks” of related information, which were then refined and categorized into broader themes. The themes were reviewed to ensure they accurately reflected the key patterns in the data, and each theme was defined based on its relevance to the research questions. The flexibility of thematic analysis allowed us to capture both the commonalities and nuances in the teachers' experiences with coaching and mentoring [12, 15, 16]. Renaming, giving definitions to the “chunks” in qualitative research analysis called “coding and theming process”.

The study's participants were secondary school teachers. Every aspect of dealing with the “who” of our research required thinking about the ethical considerations relating to them [17]. As the interviewers were adults, we did not need any permission from school staff. First, invitation emails attached with informed consent and participant information sheets were sent to all potential participants.

Discussion

According to the responses of teachers, new curriculum reform provided in Kazakhstani schools between 2016–2020 represented a successful outcome in a short period. There is a change from the “teacher-centered education” of the Soviet time to the “student-centered education”, where students became the “central figures” working and learning by themselves. All of the participants tend to agree that new teaching techniques including Coaching and Mentoring helped to vary and enrich lessons. Several teachers expressed that coaching and mentoring were less effective for more didactic or content-heavy literature topics, such as analyzing complex classical texts. Teacher C mentioned, “For more theoretical discussions, I find that coaching doesn't provide enough structure, and students can become lost without more direct guidance”. In the next words Teacher G explained how she tried to “use” the advantages of old and new curriculums altogether:

“I cannot say that I do not use the old techniques, I am using them as well as new ones. Coaching and mentoring are the new tactics that I have been applying in recent times. The old and new techniques fulfill each other. I employ both old and new approaches where suitable. Because not each of them is appropriate for every lesson” (Appendix, C).

People who affect students' academic motivation are called “learning mentors”. Van Nieuwerburgh (2012) described “learning mentors” as people who help students “learn to learn”, while Parsloe & Leedham (2009) defined them as “skilled elder people (teachers or elder students) who help students to overcome obstacles for learning” [18, 19]. Studies about “learning mentors” by Lay (2017) and Cossentino (2004) suggested the positive influence of it on students' outcomes [20, 21]. In this case, teachers can be considered as “role models”, “motivators”, or “facilitators” for children, because of their support and guidance, which they provide during the teaching process.

According to Maslow (1970), people are more engaged in work or study if they have their “inner motivation” [22]. People with a good inner motivation act depending on their own intentions, not being dependent on the thoughts of surrounding circumstances and people. Teacher C highlighted the motivational impact of coaching on students, stating, “When students set their own goals, like applying for university, they are much more focused and driven”. Similarly, Teacher G noted the importance of intrinsic motivation, saying, “It's not enough for students to study just to avoid negative feedback; they need to find their own reasons to engage”.

If we talk about coaching and mentoring in the school context, these techniques seem to be helpful for students to establish their own goals and develop their intrinsic motivation. Therefore, Teacher C stated, “there are many similarities between coaching/mentoring and literature subjects since the way that both of them can influence students' inner motivation and morale”. Some Teachers (B, C, and E) claimed that children of different ages have different motivations. Both Teachers A and B noted that coaching and mentoring were more effective with older students, who tend to have more intrinsic motivation. Teacher B explained, “Students in grades 10-11 are already thinking about their future careers, so they take coaching more seriously. Younger students, however, need more direction from teachers. Teacher E mentioned, “Didactic topics are more convenient for students of 6–8 grades when 9–12 graders prefer to study according

to their own preferences”. Moreover, Teacher F added, “students who follow their interests tend to learn, read, investigate new topics, and gain additional knowledge and experience”. In addition, a good practice, which is “leading a diary of deals” significantly increased students’ academic achievements and productivity (Teacher C) [23, 24, 25].

Writing diaries with certain plans and establishing deadlines can be a very helpful instrument for time management. Teacher D pointed out some useful short-term exercises like “reading a chapter from a book”, “reading a short poem”, and “playing”, which contributed to using the break times effectively. However, Teacher C noted that despite integrating several time-management coaching tips in lessons most students did not build the habit of good time management. Although, she continued that older children are more aware of the value of time than their younger counterparts. Half of the Teachers (A, C, E, and H) mentioned applying coaching and mentoring techniques at school helped to build good morale among students. Some didactic topics of literature like “A mother who missed her child” by Mussirepov in 5th grade dedicated to establishing a good moral in children (Teacher H). In this regard, the teacher added, “giving students a home task to read a novel together with parents and make an interview with them about their feelings was a very useful experience for both children and parents”.

The broad themes were extensively discussed above, now this section turns to the advantages, drawbacks, and similarities of the 5 themes that came from the analysis of the interviews. Theme 1 is an introductory part of the previous heading that provided general information about teachers’ perceptions of the implementation of new curriculum reform.

Literature is a very broad subject with plenty of topics of different characters. Some studies support this idea. Empirical research by Djikic et al. concludes that reading literary works significantly influence personality growth and maturation [28]. Moreover, “using poetry in coaching may offer both (client and coach) insights into parts of themselves that they may have previously been unable to articulate” [29]. A group of researchers mentioned the helpfulness of the literary element Metaphor. Integrating them in coaching and mentoring relationships made people’s morale and health stronger [19, 26, 30, 31]. However, as Teachers A, C, and G noted Coaching and Mentoring tips were not appropriate for every topic of the literature. Coaching and Mentoring concentrate on understanding the current situation, working on mistakes, and achieving goals [32]. Moreover, as half of the Teachers (A, C, E, and H) stated only “didactic” and “moral” topics were convenient to “use” some elements of Coaching and Mentoring techniques. As noted by Fletcher & Mullen (2012), coaching cannot be seen as a one-size-fits-all solution to educational challenges [33]. Teachers A and C cautioned that these approaches may not suit all students or all literature topics, particularly those that require more traditional, didactic teaching methods.

The influence of new techniques on students’ academic achievements is the 2nd Theme. Some Teachers (B, C, and E) considered taking into account students’ inner motivation in this regard. They explained that students who study to achieve their own goals like passing the final examination or applying for scholarships have more concentration on their studies, in comparison to students who study to avoid teachers’ or parents’ negative comments. In this case, Coaching and Mentoring techniques such as time management, and working with diaries were more convenient for the former rather than the latter. Thus, Coaching and Mentoring approaches seem to be more relevant for older children who feel responsible for choosing their future profession, applying for university or preparing for adult life. According to the Teachers (A, B, C, and E), the program was not well adapted relating to children’s psychology and behavior at different ages. For instance: “Coaching/mentoring approaches do not work for all groups of children similarly” (Teacher A); “Students of 5–7th and 11–12th grades have different motivations to study” (Teacher B). However, Van Nieuwerburgh (2012) claimed that coaching and mentoring affect both groups of children [18]. Although, most of the research on coaching and mentoring children is dedicated to investigating older groups [34, 35]. Thus, practicing coaching and mentoring for older students is more relevant.

A further half of Teachers (B, C, E, and H) noted the usefulness of Coaching and Mentoring techniques to build students’ speaking skills, overcoming a public speaking barrier, and increasing self-belief (Theme 3). In general, we can group Theme 1, Theme 2, and Theme 3 as “the benefits of new curriculum” or as “the benefits of Coaching and Mentoring approaches”. However, the changes were not tremendous, and they did not change the teaching process completely (Teachers A and C). Why? Maybe, teachers could not use new methods appropriately. Maybe, the old curriculum was normal and there was no need for the curriculum reform. Maybe, it is very early to make judgments about new curriculum reform. According to Fullan (2005), changes and reforms in education are not an easy process that requires much effort and time [36]. Studies by Allen & Eby (2010, P. 14); Styles & Morrow (1992); and Kolar & McBride (2011)

suggest that the length of the relationship between coachee and coach (mentee and mentor) is important because short-term relations (6 months) did not affect children when long-standing ones showed positive outcomes [37, 38, 39].

The last two themes of the study Theme 4 and Theme 5 combined the Challenges and Recommendations. Despite the general success of the new curriculum, many teachers (A, B, D, and F) noted the lack of methodical guidance and resources as a major challenge. Teacher A remarked, “We often have to improvise because there aren't enough materials to properly implement the coaching techniques”. The shortage of materials confused them, so they started improvising. Unfortunately, participants did not mention the challenges they faced during teaching the literature subject. Mostly they tended to concentrate on the general problems. Although, the fact about the lack of methodical materials and guidance about the new curriculum in general, helps to understand that there was no guidance by each subject as well. Furthermore, some Teachers (A, B, D, and H) suppose that using a Soviet-based education curriculum for 25 years led Kazakh education to stagnation, which interrupted its development. In addition, some Teachers (C, F, and H) suggested their recommendations such as investigating new approaches further (including investigating them in literature context) and they wish to participate in the international courses and exchanges, which was the final Theme of the study.

Half of the Teachers (B, C, E, and H) stated that coaching and mentoring techniques helped children to develop speaking skills, thus, children became more social and friendly to their classmates. It is understandable with the integration of new techniques of the new curriculum based on functional literacy when the former curriculum mostly concentrated on the memorization and grammar parts of the language (Reading and Writing); the new program aims to develop students' speaking skills as well as reading, writing and listening. Teacher E noted that it is practical to develop children's speaking skills using discussions in the TED Talks format.

Teachers H and F noted that overcoming a public speaking barrier helped students to develop constructive criticism behavior and build their “ideal self”. Teacher H noted that literature characters and heroes with good morals could become “role models” for children to gain good qualities and avoid bad ones. The teacher of Russian language and literature, Teacher G mentioned Pushkin's poem “Exegi monumentum” as an example of the power of self-belief and “Taras Bulba” novel by Gogol as an example of honor and honesty. In this regard, (Burns, 2009) recommended reading “Therapeutic stories” for people with psychological difficulties [26]. Moreover, McCartney (2018) mentioned poetry as a helpful instrument to support people with emotional problems and to facilitate their insight and communication qualities [27].

Conclusion

This study highlights the potential of coaching and mentoring approaches in enhancing students' personal development, particularly in areas like academic motivation, self-confidence, and time management. While these methods have proven more effective with older students, who tend to have clearer goals and responsibilities, their impact on younger students remains inconsistent, suggesting a need for further adaptation to suit different age groups.

In the context of Kazakh literature, coaching and mentoring are particularly suited for didactic and moral lessons, where literature characters serve as “role models” that help students explore personal values and build character. However, the findings reveal that these approaches are less effective for more analytical or content-heavy literature topics, where traditional teaching methods remain essential.

The results emphasize that while coaching and mentoring techniques provide valuable tools for student engagement, they are not a one-size-fits-all solution. Schools must consider the diversity of student needs and literary topics when integrating these approaches. Furthermore, the limited availability of methodical resources highlights the importance of developing more comprehensive training and guidance for teachers. Future research should focus on how these approaches can be tailored to younger students and more complex literary subjects. Exploring long-term effects of coaching and mentoring on students' academic performance and personal growth, especially in diverse cultural settings like Kazakhstan, would also be valuable.

Overall, while coaching and mentoring have shown promise in certain areas, they should be integrated thoughtfully, complementing rather than replacing traditional teaching methods, particularly in literature, where moral and didactic elements vary greatly.

References

- 1 Fullan M. The moral purpose of teaching / M. Fullan. — Teachers College Press. — 1993. — P. 1.
- 2 O'Shea D. Supportive adults in students' lives: A key factor in academic success / D. O'Shea // *Educational Psychology*. — 2014. — 34(1). — P. 72–85.
- 3 Cordingley P. Multiple professional identities of teachers: Responsibilities and challenges / P. Cordingley, S. Higgins, T. Greany // *Educational Psychology Review*. — 2019. — 31(1). — P. 15–28.
- 4 Koek M. Literary reading and critical thinking: Measuring students' critical literary understanding in secondary education / M. Koek, T. Janssen, F. Hakemulder, G. Rijlaarsdam // *Journal of Education and Learning*. — 2016. — 5(4). — P. 150–162.
- 5 Schrijvers H. Literature education: Fostering critical thinking and citizenship / H. Schrijvers // *Journal of Literature and Education*. — 2016. — 8(2). — P. 85–99.
- 6 Fialho O.M. The transformative power of literary fiction: A life-changing experience / O.M. Fialho // *Reading Research Quarterly*. — 2012. — 47(3). — P. 289–312.
- 7 Miall D.S. The effects of literary texts on readers' awareness of the world / D.S. Miall, D. Kuiken // *Poetics*. — 2002. — 30(4). — P. 261–277.
- 8 Koen D. The transformative impact of literary texts on readers' perceptions / D. Koen, et al. // *Journal of Literary Studies*. — 2016. — 12(1). — P. 45–58.
- 9 Afanasev A. Ybyrai Altynsarin: The founder of the first secular school in Kazakhstan / A. Afanasev, R. Mukhametshina, D. Tolbayeva, K. Nurgali // *Journal of Kazakh Studies*. — 2018. — 20(3). — P. 120–135.
- 10 Prospects of Modern Science and Education. Abai Kunanbayev: An influential figure in spiritual education // *Education Quarterly*. — 2023. — 45(1). — P. 75–89.
- 11 Hitchcock G. Research and the Teacher (second edition) / G. Hitchcock, D. Hughes. — London: Routledge. — 1995.
- 12 Cohen L. Research Methods in Education / L. Cohen, L. Manion, K. Morrison. — 8th ed. — New York: Routledge. — 2018.
- 13 Berg B.L. Qualitative research methods for the social sciences / B.L. Berg. — London: Allyn And Bacon. — 2004.
- 14 Hesse-Biber S.H. The practice of qualitative research / S.H. Hesse-Biber, P. Leavy. — 2nd ed. — Los Angeles et al.: Sage. — 2011.
- 15 Clarke V. Thematic Analysis / V. Clarke, V. Braun // *The Journal of Positive Psychology*. — 2016. — 12(3). — P. 297–298.
- 16 Matthews B. Research methods: a practical guide for the social sciences / B. Matthews, L. Ross. — New York: Pearson Longman. — 2010.
- 17 Leavy P. Research design quantitative, qualitative, mixed methods, arts-based and community-based participatory research approaches / P. Leavy. — The Guilford Press. — 2017. Выходные данные
- 18 Van Nieuwerburgh C. Coaching in education: getting better results for students, educators and parents / C. Van Nieuwerburgh. — London: Karnac. — 2012.
- 19 Parsloe E. Coaching and mentoring: practical conversations to improve learning / E. Parsloe, M. Leedham. — London: Kogan Page. — 2009.
- 20 Lay K. Learning mentor support: an investigation into its perceived effect on the motivation of pupil premium students in year 11 / K. Lay // *The STeP Journal Student Teacher Perspectives*. — 2017. — 4 (1). — P. 42–54.
- 21 Cossentino J. Becoming a coach: reform, identity, and the pedagogy of negation / J. Cossentino // *Teachers and Teaching*. — 2004. — 10(5). — P. 463–487.
- 22 Maslow A.H. Motivation and Personality / A.H. Maslow. New Delhi: Pearson Education. — 1987.
- 23 Мағауин М. Мен. Ғұмырбаяндық хамса / М. Мағауин. — Алматы, «Атамұра» баспасы, 1998. — 590 б.
- 24 Tracy B. The 21 success secrets of self-made millionaires: how to achieve financial independence faster and easier than you ever thought possible / B. Tracy. — San Francisco: Berrett-Koehler Pub. — 2001.
- 25 Аляутдинов Ш. Триллионер думает / Ш. Аляутдинов. — СПб.: Диля, 2013. — 368 с.
- 26 Burns L. Literature and therapy: a systemic view / L. Burns. — London: Karnac. — 2009.
- 27 McCartney J. Practice & Potential: A Heuristic Inquiry into the potential of poetry for the reflexive coaching practitioner / J. McCartney // *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring* [online] (S12). — 2018. — P. 138–153.
- 28 Djikic M. On Being Moved by Art: How Reading Fiction Transforms the Self / M. Djikic, K. Oatley, S. Zoeterman, J.B. Peterson // *Creativity Research Journal*. — 2009. — 21(1). — P. 24–29.
- 29 Tomlinson P. Understanding mentoring: reflective strategies for school-based teacher preparation / P. Tomlinson. — Buckingham: Open University Press. — 1995.
- 30 Thompson R. 'Coaching and Mentoring with Metaphor' / R. Thompson // *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring*, (S15). — 2021. — P. 212–228.
- 31 Emson N. Exploring metaphor use and its insight into sense making with executive coaching clients / N. Emson // *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring*, 10(S10). — 2016. — P. 59–75.
- 32 Whitmore J. Coaching for Performance — Growing Human Potential and Purpose (4th Edition) / J. Whitmore // *NHRD Network Journal*. — 2002. — 3(2). — P. 83–84.

- 33 Fletcher S. The SAGE handbook of mentoring and coaching in education / S. Fletcher, C.A. Mullen. — London: Sage. — 2012.
- 34 Hamilton S.F. Mentors in adolescents' lives / S.F. Hamilton, N. Darling. In K. Hurrelmann and U. Engel (Eds.). — Social world of adolescents: International perspectives (P. 121–139). Oxford, England: Walter DeGruyter. — 1989.
- 35 Benson P.L. Troubled Journey: A Portrait Of 6Th To12Th Grade Youth / P.L. Benson. — Minneapolis, MN: The Search Institute. — 1993.
- 36 Fullan M.G. Change Forces — The Sequel / M.G. Fullan. — Routledge. — 2005.
- 37 Allen T.D. The Blackwell handbook of mentoring: a multiple perspectives approach / T.D. Allen, L.T. Eby. — Malden, Ma; Oxford: Wiley-Blackwell. — 2010.
- 38 Styles M.B. Understanding How Youth and Elders Form Relationships: A Study of Four Linking Lifetimes Programs / M.B. Styles, K.V. Morrow. — 1992.
- 39 Kolar D.W. Mentoring At-Risk Youth in Schools: Can Small Doses Make a Big Change? / D.W. Kolar, C.A. McBride // Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning. — 2011. — 19(2). — P. 125–138.

А.К. Каринов, С.У. Такиров, Р.М. Аекенова

Әдебиетті оқытуда коучинг және менторинг әдістерін қолдану жайында орта білім беретін мұғалімдердің түсініктері

Әдебиет сабағында коучинг және менторинг (тәлімгерлік) әдістерін қолдану оқушыларға күрделі әдеби мәтіндерді тереңірек түсінуге көмектесе алады. Бұл зерттеуде мұғалімдер мектеп оқушыларына мәтіндерді сыни талдауға жәрдемдесу үшін «сұрақ қою» және «мақсат қою» сияқты коучинг әдістерін енгізу жайы талқыланған. Мысалы, білім алушылардан әдеби шығарманы қайталап айтып беруді сұраудың орнына, коучинг әдісі арқылы олар негізгі тақырыпты, кейіпкерлердің характерін және автордың айтпақ ойын түсінуге жол ашады. Мұғалімдер «Автор осы кейіпкердің іс-әрекеті арқылы не айтқысы келді?», «Бұл үзінді үлкен әлеуметтік мәселелерді қалай көрсетеді?» сынды рефлексиялық сұрақтар қою арқылы оқушыларға бағыт-бағдар береді. Менторинг оқушыларға әдебиетті өздерінің өмірлік тәжірибелерімен байланыстыруға көмектеседі, бұл әдебиет пәнінің өзектілігін, тиімділігін арттыра түседі. Бұл әдіс білім алушыларға оқиғаларды, әдеби кейіпкерлердің іс-әрекетін өзінің тұлғалық дамуы үшін пайдалануға мүмкіндік береді. Коучинг пен менторингті біріктіре отырып, мұғалімдер жаттанды білім беруден алшақтайды. Керісінше, оқушылар оқу үдерісіне белсене қатысатын динамикалық оқу ортасын қалыптастыруға жол ашады.

Кілт сөздер: коучинг, менторинг, әдіс, әдебиет, мектеп.

А.К. Каринов, С.У. Такиров, Р.М. Аекенова

Восприятие педагогов среднего образования относительно применения методов коучинга и наставничества в обучении литературе

Методы коучинга и наставничества на уроках литературы могут оказаться особенно эффективными для помощи студентам в более глубоком изучении сложных литературных текстов. В рамках данного исследования учителя сообщили о внедрении коучинговых методов, таких как управляемые вопросы и постановка целей, чтобы содействовать более критическому анализу текстов со стороны учеников. Например, вместо того чтобы просто просить учащихся пересказать литературное произведение, коучинг побуждает их исследовать основные темы, мотивы персонажей и намерения автора. Учителя направляют студентов в этом процессе, задавая рефлексивные вопросы, такие как: «Что автор пытается передать через действия данного персонажа?» или «Как этот отрывок отражает более масштабные общественные проблемы?» Наставничество помогает ученикам связывать литературу с их собственным жизненным опытом, что делает предмет более актуальным и эффективным. Этот метод позволяет учащимся применять уроки литературы для своего личного развития, используя истории и персонажей в качестве моделей личностного роста. Интегрируя коучинг и наставничество, учителя отходят от традиционного подхода, основанного на механическом запоминании. Вместо этого они создают динамичную образовательную среду, в которой ученики становятся активными участниками своего учебного процесса.

Ключевые слова: коучинг, наставничество, методология, литература, школа.

References

- 1 Fullan, M. (1993). *The moral purpose of teaching*. Teachers College Press.
- 2 O'Shea, D. (2014). Supportive adults in students' lives: A key factor in academic success. *Educational Psychology*, 34(1), 72–85.
- 3 Cordingley, P., Higgins, S., & Greany, T. (2019). Multiple professional identities of teachers: Responsibilities and challenges. *Educational Psychology Review*, 31(1), 15–28.
- 4 Koek, M., Janssen, T., Hakemulder, F., & Rijlaarsdam, G. (2016). Literary reading and critical thinking: Measuring students' critical literary understanding in secondary education. *Journal of Education and Learning*, 5(4), 150–162.
- 5 Schrijvers, H., et al. (2016). Literature education: Fostering critical thinking and citizenship. *Journal of Literature and Education*, 8(2), 85–99.
- 6 Fialho, O.M. (2012). The transformative power of literary fiction: A life-changing experience. *Reading Research Quarterly*, 47(3), 289–312.
- 7 Miall, D.S., & Kuiken, D. (2002). The effects of literary texts on readers' awareness of the world. *Poetics*, 30(4), 261–277.
- 8 Koen, D., et al. (2016). The transformative impact of literary texts on readers' perceptions. *Journal of Literary Studies*, 12(1), 45–58.
- 9 Afanasev, A., Mukhametshina, R., Tolbayeva, D., & Nurgali, K. (2018). Ybyrai Altynsarin: The founder of the first secular school in Kazakhstan. *Journal of Kazakh Studies*, 20(3), 120–135.
- 10 (2023). Prospects of Modern Science and Education. Abai Kunanbayev: An influential figure in spiritual education. *Education Quarterly*, 45(1), 75–89.
- 11 Hitchcock G. (1995). *Research and the Teacher* (second edition). London: Routledge.
- 12 Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2018). *Research Methods in Education*. 8th ed. New York: Routledge.
- 13 Berg, B.L. (2004). *Qualitative research methods for the social sciences*. London: Allyn And Bacon.
- 14 Hesse-Biber, S.H., & Leavy, P. (2011). *The practice of qualitative research*. 2nd ed. Los Angeles et al.: Sage.
- 15 Clarke, V., & Braun, V. (2016). Thematic Analysis. *The Journal of Positive Psychology*, 12(3), 297–298.
- 16 Matthews, B., & Ross, L. (2010). *Research methods: a practical guide for the social sciences*. New York: Pearson Longman.
- 17 Leavy, P. (2017). *Research design quantitative, qualitative, mixed methods, arts-based and community-based participatory research approaches*. The Guilford Press.
- 18 Van Nieuwerburgh C. (2012). *Coaching in education: getting better results for students, educators and parents*. London: Karnac.
- 19 Parsloe, E., & Leedham, M. (2009). *Coaching and mentoring: practical conversations to improve learning*. London: Kogan Page.
- 20 Lay, K. (2017). Learning mentor support: an investigation into its perceived effect on the motivation of pupil premium students in year 11. *The STeP Journal Student Teacher Perspectives*, 4 (1), 42–54.
- 21 Cossentino, J. (2004). Becoming a coach: reform, identity, and the pedagogy of negation. *Teachers and Teaching*, 10(5), 463–487.
- 22 Maslow, A.H. (1987). *Motivation and Personality*. New Delhi: Pearson Education.
- 23 Magauin, M. (1998). *Men. Gummybaandyq khamisa [Me: Novel essay]*. Almaty: “Atamura” baspasy [in Kazakh].
- 24 Tracy, B. (2001). *The 21 success secrets of self-made millionaires: how to achieve financial independence faster and easier than you ever thought possible*. San Francisco: Berrett-Koehler Pub.
- 25 Alyautdinov, Sh. (2013). *Trillioner dumaet [Trillionaire thinks]*. Saint-Petersburg: Dilia [in Russian].
- 26 Burns, L. (2009). *Literature and therapy: a systemic view*. London: Karnac.
- 27 McCartney, J. (2018). Practice & Potential: A Heuristic Inquiry into the potential of poetry for the reflexive coaching practitioner. *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring*, [online] (S12), 138–153.
- 28 Djikic, M., Oatley, K., Zoeterman, S., & Peterson, J.B. (2009). On Being Moved by Art: How Reading Fiction Transforms the Self. *Creativity Research Journal*, 21(1), 24–29.
- 29 Tomlinson, P. (1995). *Understanding mentoring: reflective strategies for school-based teacher preparation*. Buckingham: Open University Press.
- 30 Thompson, R. (2021). 'Coaching and Mentoring with Metaphor'. *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring*, (S15), 212–228.
- 31 Emson, N. (2016). Exploring metaphor use and its insight into sense making with executive coaching clients. *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring*, 10(S10), 59–75.
- 32 Whitmore, J. (2002). *Coaching for Performance — Growing Human Potential and Purpose* (4th Edition). *NHRD Network Journal*, 3(2), 83–84.
- 33 Fletcher, S., & Mullen, C.A. (2012). *The SAGE handbook of mentoring and coaching in education*. London: Sage.
- 34 Hamilton, S.F., & Darling, N. (1989). Mentors in adolescents' lives. In K. Hurrelmann and U. Engel (Eds.). *Social world of adolescents: International perspectives* (pp. 121–139). Oxford, England: Walter DeGruyter.

- 35 Benson, P.L. (1993). *Troubled Journey: A Portrait Of 6Th To 12Th Grade Youth*. Minneapolis, MN: The Search Institute.
- 36 Fullan, M.G. (2005). *Change Forces — The Sequel*. Routledge.
- 37 Allen, T.D., & Eby, L.T. (2010). *The Blackwell handbook of mentoring: a multiple perspectives approach*. Malden, Ma; Oxford: Wiley-Blackwell.
- 38 Styles, M.B., & Morrow, K.V. (1992). *Understanding How Youth and Elders Form Relationships: A Study of Four Linking Lifetimes Programs*.
- 39 Kolar, D.W., & McBride, C.A. (2011). Mentoring At-Risk Youth in Schools: Can Small Doses Make a Big Change? *Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning*, 19(2), 125–138.

Information about the authors

Karinov, Abylay Kanatovich — Dean of the Faculty of Pedagogy and Management in Education, Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan; e-mail: abylayqarin@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-8032-7342

Takirov, Sarzhan Uakhitovich — Head of the Department of Kazakh Literature, Karaganda Buketov University, Candidate of philological sciences, Karaganda, Kazakhstan; ORCID ID: 0000-0002-7268-0127

Ayekenova, Raushan Maksutovna — International Heriot-Watt faculty, Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan; e-mail: rayekenova@zhubanov.edu.kz; ORCID ID 0009-0005-1759-3759

А.М. Смагулова^{1*}, К.А. Толеубаева², Л.И. Мингазова³

^{1,2} Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан;

³ Қазан федералдық университеті, Қазан, Ресей

(E-mail: aizada220513@gmail.com, toleubaeva@mail.ru, Leila69@inbox.ru)

Қаламгер ұстанымы және драматизм (Т. Әбдікұлының «Тұғыр мен ғұмыр» хикаяты бойынша)

Мақалада Т. Әбдікұлының «Тұғыр мен ғұмыр» атты хикаятындағы бір ғана адамның басынан кешкен оқиғалары арқылы сол бір аласапыран уақыт аясындағы қалың жұртшылық өкілдерінің көпшілігіне тән болып келген жайттар кеңінен талданып, көрсетілген. Мақаланың мақсаты хикаят құрылымындағы асқынған, ширыққан, драматизмге толы түрлі жағдайлардың орын алуын кешенді түрде саралаудан өткізу. Зерттеу барысында саралау, теориялық талдау және жинақтау әдістері қолданылды. Зерттеудің нәтижесінде бас қаһарманның көркем бейнесін сомдауда авторлық тұжырымдама, ұстанымынан туындаған негізгі идея жинақтаушылық және жалпыламалық сондай-ақ жалқылық сипаттарға қаншалықты дәрежеде ие болғаны жан-жақты талданып, саралаудан өткізілген. Батыр болмысындағы асқынған драматизм, небәрі он екі жасынан бастап тағдырдың ащы тәлкегіне ұшырауы, екенің саяси сенімсіз, яғни халық жауы деген нақақ жаламен тұтқындалып, ақыры атылуы, қаршадай қарындасының жылай-жылай бақиға аттануы, халық жауының әйелі, яғни бұның анасының да жазасын өтеп, бостандыққа шыққанымен, ұлын бір рет көре алмай көз жұмуы — адамзат баласының тағдырына тотаритарлық жүйенің қаншалықты трагедия әкелгенін шынайы түрде көрсете алған. Әр қаһарманның басындағы түрлі теперіш, тартыс жеке адамның ғана емес, тұтас қоғамның басындағы ауыр хал-ахуалды көрсететіні бүгінгі күн биігінен зерделенген.

Кілт сөздер: қаламгер, драматизм, повесть, хикаят, стиль.

Kipicne

Повестердегі тартыс — қарама-қарсы күштердің, топтардың, жеке адам мен топтар арасындағы келіспеушіліктер. Заман мен адам, табиғат пен адам, екі тұлға, адамның өз-өзімен тартысуы — драматизмнің көріністері. Қақтығыс — повесть сюжетіне тақырыптық бағыт береді. Оның немен тынарын алдын-ала кесіп, пішіп, өлшеп беретін де драматизм. Тартыс — екі қарама-қарсы күштердің өзара қарым-қатынасын айқындап, композицияның мағыналық құрылымына тікелей әсер етеді. Бір адамның бойында бірнеше қақтығыстар болса, оны ішкі және сыртқы деп екіге бөлеміз. Сыртқы тартыс қоғаммен, идеялармен, басқа адамдармен ашық іс-әрекет келіспеушілік арқылы көрінеді. Ал, ішкі тартыс өте күрделі. Адам өзінің бойындағы өкініштермен, кемшіліктермен, шешім қабылдаудағы қиыншылықтарымен күреседі. Көрнекті ғалым Р. Нұрғали [1] әдебиеттегі тартыс туралы да біршама зерттеулер жүргізген. Ғалым қазақ әдебиетінің даму кезеңдерін талдай отырып, әділ сынын да айтып өткен. Р. Нұрғали драматизмді көбінесе тарихи, саяси-әлеуметтік оқиғалармен байланыстырады. Әдеби туындылардағы драматизм категориясы адамның жан әлемін, ішкі дүниесін ашуда психологиялық баяндау, психологиялық бейнелеу құралдары кейіпкердің рухани, адами тазаруын шынайы суреттеуде де қаламгер ұстанымын аңғарта түседі. Ішкі ой арпалысы әр характерді тануға жетелейді.

Тәуелсіздік жылдарында жарық көрген повестеріндегі драматизм көрінісі мен оның қызметтеріне көңіл аударып, басты мәселелерді жан-жақты таразылаудың жөні бөлек. Қоғам, сана, құндылықтар өзгергенде көркем шығарманың тақырыбы мен оның астарында жатқан қақтығыс себептері де өзгеріске түседі. Қоғам бейнесі, кейіпкерлер жан дүнесі, сондай-ақ қым қуат қайшылықтар қазіргі қазақ повестеріндегі айқын көріністері арқылы жазушы ұстанымын ашудағы драматизмнің орны ерекше екендігін көрсетеді. Профессор Т. Есембеков «Драматизм в казахской прозе» атты зерттеуінде біріншіден тартысты эстетикалық категория ретінде қарастырып, оның сюжет, характер, стиль мәселелерімен арақатынасына жан-жақты тоқталады. Ол өз еңбегінде: «Әдеби шығарма — жазушы бейнелеген өмірдің нақты көрінісі. Сондықтан ол автордың ойы мен сезімін

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: aizada220513@gmail.com

көрсетеді, ендеше ол жазушы дүниетанымымен тығыз байланысты» деп жазады [2: 104]. Жазушының тіл шеберлігі мен философиялық шындықтарды кейіпкердің мінезі арқылы заман қайшылықтарын сюжет желісінде бейнелей білу көркем әдебиетті байыта түспек.

«Қазіргі әдебиетіміздің тақырыптық ауқымы тың үрдістерге сай кеңейе түсуде. Қаншама шығармалар жарық көруде. Бұрын-соңды қаламға ілікпеген тың жағдайлар мен адам мінездерін бейнелеуде батыл қадамдар жасалып, бейненің жинақтаушылық қасиеті күшеюде. Қаламгерлер өз қоғамындағы, өз ортасындағы адами қасиеттерді зерттей отырып, алуан түрлі көркем образдарды дүниеге алып келіп жатыр. Соның нәтижесінде қоғамның бет-бейнесі, қыр-сыры айқынырақ танылып жатқаны шындық» [3]. Тартыс — адам ғұмырындағы түрлі драмалық коллизияларды тудырушы. «Қазіргі прозаға шиеленіс, баяндаудың драмалық сипаты тән» [4: 338]. Осы ретте қазіргі қазақ прозасындағы, әсіресе хикаяттардағы драматизмге назар аудару өте маңызды. Аталмыш мақаламыздың мақсаты — кейіпкерлердің мінез-құлқындағы психологизмді ашу, жазушының эстетикалық идеалын табу, адам жанының қыр-сырына тереңнен үңілу, қоғамдағы өзгерістер мен адам тағдырындағы байланысты зерделей отырып, авторлық ұстанымды ашуда драматизмнің ерекше орын алатынын көрсету. Драматизм әдеби шығармалардың мазмұны мен құрылымына тереңірек енуге, сондай-ақ қазіргі қоғамның өзекті мәселелерін айқындауға мүмкіндік береді.

Төлен Әбдік қазақ әдебиетінің көрнекті өкілдерінің бірі ретінде танымал. Оның шығармалары қоғамдағы әлеуметтік, моральдық және философиялық мәселелерді терең зерттеуге арналған. «Тұғыр мен ғұмыр» повесі — автордың шығармашылық шеберлігінің жарқын үлгісі, онда адам өмірінің мәні, тұлғаның ішкі дағдарысы, қоғамдағы қатынастар мен моральдық дилеммалар терең талданады. «Тұғыр мен ғұмыр» повесінде басты кейіпкер — ішкі әлемі күрделі, өмір жолында түрлі сынақтарға тап болған адам. Оның өміріндегі тартыстар әлеуметтік, моральдық және философиялық аспектілерге негізделген. Бұл повесте авторлық ұстаным мен драматизм айқын көрінеді, олар оқырманға адам табиғаты, өмір мен өлім, ар мен намыс туралы терең ойларға жетелейді. Кейіпкердің өз-өзімен күресі, яғни өзінің өмірлік шешімдерін қабылдаудағы қиындықтары, оның ішкі әлеміндегі драматизмді одан әрі тереңдетеді. Төлен Әбдік осы арқылы, оқырманға адам өмірінің мәні мен шынайы бақыттың ізденісінің қаншалықты күрделі екенін көрсетеді.

Зерттеудің деректері мен әдістері

Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде әдеби шығармалардағы драматизм табиғатын ашуға енбек сіңірген ғалымдар З. Қабдолов [5], Р. Нұрғали, Т. Есембеков, Н. Ғабдуллин [6], С. Ордалиев [7], Қ. Жүсіпов [8], т.б. ғалымдардың енбектеріндегі маңызды ойлар мен ғылыми тұжырымдамалар негізге алынды. Сонымен қатар тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасындағы жаңа ізденістер мен жаңашылдықтар туралы жазылған мақалалар қарастырылды [9, 10, 11, 12].

Талдауымызға арқау боп отырған Т. Әбдікұлының тәуелсіздік жылдары жазған хикаятындағы авторлық ұстанымға негізделген драматизмнің динамикалық даму үдерісі мақалада талданған. Өмірдің небір тар жол, тайғақ кешуінен өткен қарт адамның ажал сағаты соғар сәттегі жан тебіренісі ғылыми талдауға арқау болған. Зерттеу барысында саралау, теориялық талдау, жүйелілік, жинақтау, тұжырым жасау әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Егер пешене атты шетсіз, шексіз абстрактілі ұғым тұрғысынан келсек, барша тіршілік иелерінің ішіндегі ең қуаттысы Адам екені белгілі. Адам болмысын кескіндеу өнердің негізгі зерттеу нысанын ғана дәлелдеп қоймай, қаламгердің өзіндік жазу мәнерін, машығын да байқатады. Әдебиет теориясындағы мазмұн мен пішін бірлігі, оларға қандай компоненттер жататыны белгілі. Пішінге ғана емес, мазмұнға да жататын жазу машығы — стиль. Өмірден тақырып таңдау тұрғысынан келгенде, қаламгер стилі мазмұнмен де тығыз байланысты.

Бұның бәрін айтып отырған себебіміз,

- тәуелсіздік жылдарындағы жазған хикаяттарына қарап отырып, жазушы Т. Әбдікұлының осы жанрдағы шығармаларында (ертелі-кеш жарық көрген) ішкі проблематика, әлеуметтік мәселе тұрғысынан алғанда, «Парасат майданы», «Тұғыр мен ғұмыр», «Әке», «Оралу», «Ақиқат», «Тозақ оттары жымындайды», «Қыз Бәтіш пен Ерсейіт» т.б. дүниелеріндегі ортақ бағытты, идеялық мақсат-мүддені, көзқарас тұтастығын байқаймыз;

- идеялық ұқсастық бар жерде типологияның айтылатыны және мәлім десек «Парасат майданының» М. Мағауин қаламынан туған «Жармақпен» т.б. туындылармен бағыттас екенін аңғарамыз.

Қаламгер тұғыр мен ғұмыр ұғымдарын бекер алмаған. Бас қаһарман — Батыр. Басқасының бәрі — эпизодтық кейіпкерлер. Бір емес, екі-үш ұрпақ алмасып, алапат оқиғалардың куәсі болған уақытты хикаят өзегіне арқау ету жазушы шеберлігінен туындап тұр дегенді баса айтқымыз келеді.

«198... жылы күзде аудан орталығынан шалғайда жатқан «Жеңіс» поселкесінің шетіне кештетіп шағын автобус тоқтады. Автобустан, үстінде сұр плащ, басында сұр қалпақ, қолына таяқ ұстаған қарасұр егде кісі түсті. Әжім айғыздаған көңілсіздеу жүзінен кәріліктен бұрын сырқаттың азабын көбірек тартып жүргені байқалады. Сөмкесін жерге қойып, ауыр демалып, қалтасынан орамалын алып, терін сүртті. Содан кейін бейберекеттеу салынған шағын поселкеге, әлденені есіне түсіре алмағандай, антарыла қарап, біраз тұрды» [13: 65]. Бұл шығарма кіріспесі. Пролог.

Ал, «Үйлер қыр басында қаз-қатар болып көше түзегенмен, өзенге тірелетін ойпанда суатқа топырлаған мал секілді сапырылысып, қиқы-жиқы болып кеткен. Орта тұста қос қабат екі-үш үй көрінеді, шамасы, совхоз кеңсесі, тағы басқа қоғамдық-мәдени ғимараттар болар. Одан әрі жайқалған ағаштардың төбесі, оның арасынан ескерткіш секілді бірдеңе қарауытады...» деген сөйлемдер прологты жалғастыра келіп, экспозициялық сипатқа ие болып тұр [13: 65].

Қартаң жолаушының шағын ауылға антарыла қарап, ұзақ үңілуі — санасына қазақы болмыстың қайта оралуы, өткенін еске түсіруге талпынысы, жан дүниесіндегі буырқанған сезім, аспанға секіріп, тулаған асау пырақтай әбден асқынған драматизмге басу айтқандай, сабырға шақырғандай байсалды болуға тырысуы.

«Автобустан түскен өзге жолаушылар түйіншектерін көтеріп, балаларын жетелеп, асығыс-үсігіс жан-жаққа тарап жатыр. Біршамада автобус та кері қайтты. Егде кісі, осы жерге қате келген жоқпын ба дегендей, төңірегіне жатырқай қарап әлі тұр. Әлден уақытта сөмкесін алып, таяғына сүйене ырғала басып, шеттегі үйге қарай жүрді. Жақындай бере, әлдене есіне түскендей, ойланып тоқтай қалды» [13: 65].

Көркемдік шешімдегі мына, «Бұдан кейін таң атты. Күн нұры күндегідей поселкені алтын шұғылаға бөледі. Жыл сайынғы әдетімен мереке күнгі қарбалас ерте басталды. Мектеп жақтан горнның, барабанның үндері естіледі. Ұйқыдан тұрған тіршілік перроннан қозғалған ауыр составтай баяу жылжып бара жатты. Әлдебір жолаушы Сәлімгерейдің үйіне құдайы қонақ боп келгенде жүректен қайтыс болыпты деген сыбыс төңірекке сыздықтай тарағанмен, алып-қашпа дабыраға ұласқан жоқ. Дүниеге кім келіп, кім кетпей жатыр?... Бұл өңірде бәрі бұрынғыша, бәрі бәз қалпында. Тіпті ештеңе де болмаған секілді» [13: 143]. Бұл жолдар эпилог қызметін толықтай атқарып тұр.

Пролог пен эпилог арасындағы яғни сюжеттің басталуында он екі жасар бала Батырдың бүгінгі Борис атты қарттың жасына жетуіне, күрделі, түсініксіздеу, бірден баға бере алмайтын сәтінде бақиға аттануы — бірде баяу, бірде белсенді түрде, бірде сылбыр, бірде шапшаң өтіп жатқан уақыт аясындағы қаһарман тағдырына айна-қатесіз кескіндеуге алғышарттар жасаған.

Оқиғаның басталуы мен көркемдік шешімі аралығында автор нақты уақытқа, белгілі бір дәрежеде өткенге айналып, тарихи уақытқа айналып бара жатқан мерзімге бірталай кейіпкерлерді қамтуға қол жеткізген. Уақыт түрлі сипатта болып, кейіпкер үшін өзгерістер болғанымен кеңістік біреу. Нақтырақ айтсақ, макрокеңістікке Германия, екінші дүниежүзілік соғыс болған, сондай-ақ Қиыр Шығыс (Владивосток өңірі) жатады. Микрокеңістік — қазақ жері, Семей, жаны мәңгілікке тыныс тапқан туған жер топырағы жатады.

Батыр өмірін аса күрделі, қайшылығы мол ғұмырға айналдырып жіберген күш-тағдыр. «— «Адамның басы — Алланың добы» дейді екен, Сәке, — деді әлде қалай даусы қарлығып. — Мен де бір сондай допша домалап, тағдырдың тәлкегіне түскен жанмын. Өмірім күн мен түн секілді. Қысылмай, қиналмай еске алатын сәттерім де бар, айтуға аузым бармайтын тұстарым да аз емес. Бірақ соның бәрі қалай болды: әлде өзімнің жіберген қателігімнен бе, әлде маңдайыма жазылған ғұмыр осы болды ма, ол жағы бір құдайға аян. Кінәмнің не екенін өзім де білмеймін, әйтеуір, өмір бойы еркімнен тыс, санамнан тыс бір зорлықтың ықпалында жүргендеймін...» [13: 72].

Бас кейіпкер Батыр сияқты тағдыр теперішін көрген, шыдай алмай, жастай қыршынынан қиылған, тірі қалса, мүлде өзгеріп, басқа адам кейпіне кіргендер жалғыз Батыр ғана емес. Т. Әбдіқұлының бас қаһарман бейнесін әрі даралық, әрі жинақтаушылық, жалпылық сипат дарытуға тырысқан. «— Өткен өмірінде достыққа, татулыққа, мейірімге толы жақсы күндер көп болса, ол да бір байлық қой. Еске алған сайын жаныңа жылу беріп, сананды нұрға толтырып тұрады. Бірақ менде

ондай күндер, сорыма қарай, көп болмады. Менің күндерім жауластыққа, күнә мен қылмысқа толы. Рас мен жалғыз емеспін. Мұндай бақытсыздыққа ұшыраған жандар тұтас бір ұрпақты құрайды. Бірақ одан менің қайғым жеңілдемейді. Ең үлкен өкінішім — көзі тірісінде анаммен хабарласа алмағаным. Өзімді, өлмесем де, өлдіге санадым. Үйткені жарық дүниеге жария болуға жағдай көтермеді. Қылмыс әлеміне кеттім. Ол да о дүниеге кеткенмен бірдей еді. Енді санаулы ғана күндерім қалды. Бұрын көп дінсіздің бірі едім, қазір құдайға сенетін болдым. Басқаның бәрі өткінші екенін, адамға да, қоғамға да Аллаға жүгіну арқылы ғана әділ баға беруге болатынын енді түсіндім. Туған ел кешер-кешпес, алдынан өту парыз. Маған, шынымды айтсам, топырағы бұйырса жетіп жатыр. Енді жасыратын ештеңем жоқ. Үңгірден жарыққа шыққан жарғанаттай болып отырған түрім осы...» [13: 138].

Сәби кезінен емес, оннан аса бергендегі ғұмырын өрт шалған Батырдың өлгенше көрген азабын, қиянатын, қоғамның, қандыбалақ биліктің көрсеткен желісін баяндай келе, автор «неге солай болды?», «кім кінәлі?», «не істеу керек?» деген сауалдарға жауап беруді алдына міндет етіп қоймаған. Тек Батыр басындағы қаны сорғалаған шындықты реалистік тұрғыда беруге күш салған.

«Шын қасіретті Батыр енді түсінді. Үрей дауылы аяқ-қолын жерге тигізбей, беймәлім бір жаққа ұшырып ала жөнелгендей болды. Қарсыласарға дәрмен жоқ. Қолынан келгені қорқу ғана. Төрт жасар қарындасымен екеуі сәби санасы түсініп болмайтын қатыгез уақытпен, күнмен, түнмен, мейірімсіз билікпен, беймәлім тірлікпен бетпе-бет қалды» [13: 76].

Оқыған, ғалым, лауазымды қызмет атқарған әкесінің үйіне қызметкер азаматтардың қонаққа жиі келуі, әкесін шектен тыс мақтап, кейде мақтауға сөз таба алмай қиналуы, ал, сол әкесі бұның он екі жасында «халық жауы» атанып тұтқындалғанда (кейіннен атылғанда), бір-екі адамнан (Ғалым, Раха) басқа бірде-бір жанның араша түсе алмауы, жарайды, ара түсу өте қауіпті болса да, қаршадай Батырмен кішкентай қарындасына титтей де болса, жәрдем қолын созуы, анасының да іле-шала тұтқындалып, қос балапанын бір Аллаға тапсырып, кете беруі, жалғыз қарындасының суық тиіп, қайтыс болуы, әкені де, шешені де он екі жасынан бастап, бақиға аттанғанша көре алмауы — бәрі де тірі жетімнің болмысына ұялаған тартыс, намыс, бейнеттің орасан күшті драмалық жағдайға бастайтыны, басынан сөз асырмайтын кекшіл болып өсуіне, ақын жүрегінде тегін өзгертпеуге бекінген қайсарлыққа ұласуына алғышарттар жасауы — бәрі-бәрі негізгі кейіпкердің драматизмінен қоғам — адам — уақыт үш тағанының драматизміне ұласқан өзіне тән көркемдік стильмен автор оқырманды сендіре отырып суреттей алған.

Батыр өзін «азап мен уайымның шегіне жеттім, бұдан әрі мені бақытсыз ету мүмкін емес шығар» деген секілді бір ойдың жетегінде жүрген болатын. Бірақ бақытсыздықта шек жоқ екен. Семейге бара жатқан жолда салқын тиіп, науқастанып, кішкентай қарындасы Раушан қайтыс болыпты деген хабарды естігенде, Батыр есінен танды. Аздап есіріктеніп, орынсыз сөйлеп, орынсыз күле бастағанын естіп, Ғалым мұны ауруханаға жатқызды. Батыр бір айдан кейін есін жинап, қалпына келді. Бірақ бөтен бала секілді. Сөйлеген сөзінде, мінезінде, көз қарасында бір жаттық бар [13: 80].

Семей мектебіндегі бұзақы оқушылар, олардың басшысымен бұның қан жаса боп төбелесуі, ерте шыңдалып, қайсар мінезге ие болуы, Сұлушаштың сұмырай жүйенің мазағына көнбей, асылып өлуі, Батырдың жасын өсіріп, соғысқа аттануы, ерлік көрсетуі, тұтқынға түсуі, елге аман-есен келсе де, он жылға сотталып, Қиыр Шығысқа жіберілуі, алмағайып заман тудырған түрлі қылмыскерлер тобы, соның біріне мүше болуы, ешқандай жанкешті әрекеттен бойын аулақ салмауы, аты-жөні мен тегін өзгертуі шағын жанрға жататын хикаяттың қаншалықты дәрежеде салмақты жүк көтеріп тұрғанын аңғартады.

Ертеректе Т. Әбдікұлының «Әке» хикаяты жарық көрген-ді. Шығармадағы ұлттық болмыс сипаттары, өзге емес, тек қана қазақтың өлер алдында ұрпақтарына өзін туған жеріне жерлеуді өтінетіні оқырман тарапынан жақсы бағаға ие болған-ды. Өз елінде үйінде отырса да, бақилық болған үлкенді-кіші боп ауылдастарының ақтық сапарға шығарып салуы, бүкіл шаруаны ел азаматтары, үлкендердің өздері атқаруы халқымыздың үзілмей келе жатқан дәстүрін көрсеткен-ді. Сол «Әке» мен «Тұғыр мен ғұмырдың» көркемдік шешіміндегі ұқсастықты бірден байқаймыз. Екі қария да өздерінің кіндік қаны тамған жерге жерленді. Әсіресе, Батырға деген Алланың рақымы бұл деп тұжырғанымыз абзал бұл жәйтті.

«Батыр өзінің санаулы күндері қалғанын сезгендей болды. Жүрегін сыздатқан сартап сағыныш барған сайын күшейіп, күшейген сайын көкірегінің қараңғы түкпіріне сәуле тарап, ұмытылған өмір елестері айқындалып, қайта тіріліп, жанына жақындай түскендей әсер береді.

Ақыры санасына бір ғажап ой келді. Ол — елге жету, барлық күнә мен қылмысын мойындап, ағынан жарылу, сөйтіп ең соңғы мауқын басып, туған жердің топырағын жастанып, мәңгі ұйқыға

кету. Осылай істесе, өлімнің қорқынышы да жеңілдеп, әлдебір мағынаға ие болатындай көрінді. Бұл ойының өзіне ұнағаны сонша, осыны баяғыдан бері неге ойламағам деп өкінді» [13: 137].

Төлен Әбдіктің авторлық ұстанымы шығарманың жалпы концепциясында, кейіпкерлердің әрекеттері мен диалогтарында көрінеді. Автор адамның рухани болмысы мен өмірдің мәні туралы терең ойларға назар аударады. Повесте адамның моральдық және этикалық таңдаулары, өмір мен өлім арасындағы күрес айқын көрінеді. Әбдік кейіпкерлері арқылы адамзаттың мәңгілік сұрақтарына жауап іздейді, бұл оның шығармашылық кредосының негізгі бөлігін құрайды.

Қорытынды

Төлен Әбдіктің «Тұғыр мен ғұмыр» повесі авторлық ұстаным мен драматизмнің тамаша үлгісі болып табылады. Шығармада көтерілген философиялық мәселелер мен кейіпкерлердің күрделі психологиясы оқырманды терең ойларға жетелейді. Автордың өмір мен өлім, ар мен намыс, адамгершілік құндылықтар туралы ойлары, кейіпкерлердің драматикалық жағдайлары мен ішкі жан дүниесіндегі күресі арқылы көрінеді. Осылайша, Т. Әбдік қазақ әдебиетіне ерекше мән мен мазмұн қосып, оқырманды адамзаттың болмысы туралы терең ойлануға шақырады.

«Тұғыр мен ғұмыр» повесіне нарратологиялық талдау жасауда төмендегідей белгілерін анықтадық. Нарратордың рөлі мен оның қасиеттерінің мәтінде болу белгілері кездеспейді.

Эксплицитті яғни жасырын мәтінді екі жерде анықтадық:

- біріншісі Батырдың артель құрылғанда салынған адам тұрмайтын поселкені көруі, ол туралы атасынан сұрағанда аштықтан қырылған адамдардың сүйектері жатқандығын естуінен байқаймыз. Батырдың ары қарай қазбалап сұрамайтыны геноцидтің, репрессияның үрейі бала жүрегіне мәңгілік таңба салғаны және өлімнен қорықпай жасы жетпестен соғысқа аттануының себебі жатыр;

- екіншісі тұтқынға түскен совет жауынгерлерінің беймәлім тағдыры және жоқшысының болмауы;

- диететикалық тұсы: шығармада жазушының жеке басындағы кейбір қасиеттерін Батырдың бала бейнесінен көруге болады. Т. Әбдік бір үйдің жалғыз баласы, әрі спортқа бейімділігі болған. Сондықтан бас кейіпкердің балалық кезі туралы сюжетте жазушының өзінің бойындағы қасиеттері (өжеттігі, көп сөйлемейтіні) болуы мүмкін;

- хабардарлық дәрежесі бойынша Екінші дүниежүзілік соғыста неміс концлагеріндегі тұтқындардың өмірі туралы шындыққа негізделген деректердің бар екендігі;

- Екінші дүниежүзілік соғыстың қазақ халқына әкелген қырғыны бойынша ақпараттандыру мен кеңістіктік шекарасы әр қазақ отбасында болған жағдай екендігін түйсінеміз;

- жасырын нарратор: жазушының соғыс жылдары дүниеге келгенін ескерсек логикалық тұрғыдан жасырын оқырман деп баға бере аламыз. Бала күнінен соғыс туралы естіген әңгімелерінің жиынтығы;

- фокализация түрлері бойынша психологиялық шығарма;

- локализация қасиеттері бойынша диалектика яғни Батыр болмысының өзгеруі: Борис, Якут, Ескерткіш;

- тарих және дискурс: «әр қазақ менің жалғзым» идеясына жақын, яғни адам мемлекеттің басты құндылығы болғандықтан белгілі бір жауапкершілік сұрау болуы қажет деген ой бар;

- нарратологиялық шеберліктің бірнеше деңгейі: бала Батыр, жасөспірім Батыр, совет жауынгері Батыр, тұтқындағы Батыр, сотталған Борис, азаттыққа жеткен Якут, туған жерге оралған қарт Батыр, өзіне орнатылған ескерткішпен біріккен қаһарман Батыр. Жазушының кейіпкер есімін Батыр деп алуы тегін емес. Соғыста ерлік көрсеткеннің бәрі батыр емес, жазмышпен күресе білген, өмірден түңілмеген адамдар да батыр деп айтқысы келгендей.

Сюжеттік–композициялық ауқымындағы оқиғаларды беруде экспозициядан бастап, эпилог рөлін атқарып тұрған көркемдік шешім аралығында тек Батырдың ғана емес, жарты ғасырдай уақыт мұғдарындағы КСРО атты империяның қоғамдық-әлеуметтік, саяси жағдаяттарының тарихына үңілген. Бас қаһарман — Батыр. Басқасының бәрі — эпизодтық кейіпкерлер. «Тұғыр мен ғұмыр» — жанры жағынан повесть. Ал жанр — тарихи категория. Бір емес, екі-үш ұрпақ алмасып, алапат оқиғалардың куәсі болған уақытты повесть өзегіне арқау ету жазушы шеберлігінен туындап тұр дегенді баса айтқымыз келеді.

Қорыта айтсақ, жазушы Т. Әбдікұлының біз талдаған хикаяты да жоғарыдағы көрсетілген өткір мәселені көтеруімен дараланып тұр дегенді ерекше айтқымыз келеді. Жазушының қолданатын нарратив бағдарлары мен повестің ризоматикалық сипаты жасырын драматизмнің барын аңғартады.

Кейіпкер Батыр-Бористің қактығыстары көзге түртіп тұрмаса да екі ойлы тәсілдер арқылы аңғарылады. Фокальді кейіпкер повестің құрылу идеясына стилистикалық тәсіл ретінде қызмет атқарып тұр. Кейіпкердің аты-жөні, мекенжайы, құжаты түгел өзгереді. Нарратордың санасы мен интрузиясын кейіпкердің монологынан байқаймыз.

Терең пайымдаған оқырман Т. Әбдіқұлы хикаятындағы шебер кескінделген ұлттық рухани шүйгіндікті аңғарар еді. Ол туралы кезінде зерттеушілер Б. Майтанов [14], Г. Пірәлиева [15], Қ. Құрманғалиев [16], С. Әшімбаев [17], С. Асылбекұлы [18], Ж. Жұмагелдин [19] т.б. жазған болатын. Егер ақиқаттың дегеніне ден қойсақ, бүгінгі күннің биігінен сонау трагедиялы уақыттың оқиғаларына үңілу көп жайтты аңғартады дер едік. «Тұғыр мен ғұмырдағы» Сәлімгерей де, Батырдың әкесі Шәкен де, Қасен де, мектеп директоры да, Оқап та, Түгелбай да сол дәуірдің, қанды қасап өктемдік құрған дәуірдің перзенттері еді. Қажет десеңіз, бұл сотталып, он жылға жаза кесілгенде бірге болған, түрлі қылмыстық топ мүшелері болған, өзгеге зорлық-зомбылық жасап, еш шімірікпей жанын жаһаннамға жібере салатындар да сол дәуір тудырған, игі іс, адамгершілік, адами қасиет дегендер аямай тапталған кезеңнің дүниеге келтірген адамдары болатын. Олар сол заманның, уақыттың аясында ғұмыр кешті. Сол қоғамның мүшелері болды. Олардың басындағы трагедия сол дәуірдің трагедиясы еді. Адам мен адамның, адам мен биліктің, жүйенің, қоғамның арасындағы қарым-қатынастан, адамның да, заманмен жүйенің де драматизмі туындаған еді.

Қорыта айтсақ, жазушы Т. Әбдіқұлының біз талдаған хикаяты да жоғарыдағы көрсетілген өткір мәселені көтеруімен дараланып тұр дегенді ерекше айтқымыз келеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Нұрғали Р. Сырлы сөз. Әдеби сын зерттеу / Р. Нұрғали. — Алматы: Жазушы, 2000. — 400 б.
- 2 Елеуқенов Ш. Қазақ әдебиеті тәуелсіздік кезеңінде / Ш. Елеуқенов. — Алматы: Алатау, 2006. — 352 б.
- 3 Жарылғапов Ж.Ж. Қазіргі қазақ прозасындағы қала бейнесі / Ж.Ж. Жарылғапов, М.Ж. Кенжекова // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2019. — № 1(93). — Б. 30–37.
- 4 Temirbolat A. Transformation of Novel's genre in modern literature / A. Temirbolat, R. Abdikulova, S. Kalkabaeva, A. Ospanova, A. Ospanova // Mediterranean Journal of Social Sciences. — 2015. — Vol. 6 (4S2). — P. 333–339.
- 5 Қабдолов З. Сөз өнері / З. Қабдолов — Алматы: Қазақ университеті, 1992. — 350 б.
- 6 Ғабдуллин Н. Замандас келбеті. Филол. ғыл. д-ры ... дисс. автореф. / Н. Ғабдуллин. — Алматы, 1972.
- 7 Ордалиев С. Конфликт және характер / С. Ордалиев. — Алматы: Жазушы, 1970. — 184 б.
- 8 Жүсіпов Қ. Қазақ прозасындағы тартыс және жаңа адам. Филол. ғыл. д-ры ... дисс. авторефераты / Қ. Жүсіпов. — Алматы, 1969.
- 9 Тагудретова Б.Б. М. Байғұт шығармаларындағы әлеуметтік шындық және замандас бейнесі / Б.Б. Тагудретова // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2022. — № 2(106). — Б. 101–108.
- 10 Төлеубаева К.А. Әбіш Кекілбаевтің «Абылай хан» шығармасындағы авторлық ұстаным / К.А. Төлеубаева, Н.Р. Аккулова // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2019. — № 3(95). — Б. 70–74.
- 11 Асанов Қ.Д. Сөз өнерінің ақпараттық табиғаты / Қ.Д. Асанов, А.Қ. Асан // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2016. — № 2(82). — Б. 46–52.
- 12 Ысқақұлы С. Сюжет және нарратив теориясы / С. Ысқақұлы, С.У. Такиров // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2016. — № 1(81). — Б. 51–55.
- 13 Әбдіқұлы Т. Тұғыр мен ғұмыр / Т. Әбдіқұлы // Парасат майданы: Таңдамалы. — Алматы: Раритет, 2012. — 616 б.
- 14 Майтанов Б. Қазақ прозасындағы замандас бейнесі / Б. Майтанов. — Алматы: Ғылым, 1982. — 148 б.
- 15 Пірәлиева Г. Ізденіс өрнектері: Әдеби сын. Зерттеу. Сұхбаттар / Г. Пірәлиева. — Алматы: Б.Ж. — 2001. — 776 б.
- 16 Құрманғалиев Қ. Сырбаз суреткер (Жазушы Т. Әбдіков 50 жаста) / Қ. Құрманғалиев // «Қазақ әдебиеті» газеті. — 1992. — 04 қыркүйек.
- 17 Әшімбаев С. Шындыққа сүйіспеншілік / С. Әшімбаев. — Алматы: Жазушы, 1993. — 624 б.
- 18 Асылбекұлы С. Қазіргі қазақ повестеріндегі заман шындығы (1970–89): филол. ғыл. канд. ғыл. ... дисс. Маманд.: 10.01.02 — қазақ әдебиеті. — Алматы, 1997 — 159 б.
- 19 Жұмагелдин Ж.Ш. Төлен Әбдіқұлының прозасындағы адам және қоғам мәселесі / Ж.Ш. Жұмагелдин // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2015. — № 1(77). — Б. 77–83.

А.М. Смагулова, К.А. Толеубаева, Л.И. Мингазова

**Позиция писателя и драматизм
(по повести Т. Абдикулы «Пьедестал и жизнь»)**

Статья призвана показать, что Т. Абдикулы в повести «Пьедестал и жизнь» наиболее широко освещает обстоятельства, которые через события, пережитые одним человеком, были характерными для большинства представителей широкой общественности тех смутных времен. Целью статьи является проведение всестороннего анализа и обобщения различных осложненных и напряженных обстоятельств, наполненных драматизмом в структуре повествования. В процессе исследования использовались методы анализа, теоретического исследования и синтеза. В результате работы разобрано и всесторонне проанализировано, насколько авторская концепция, основная идея, вытекающая из авторской позиции, обладали собирательными и обобщающими, а также индивидуальными характеристиками в создании художественного образа главного героя. Усиленный драматизм в жизни героя, обездоленность судьбой с двенадцатилетнего возраста, арест и расстрел отца по ложному обвинению в том, что он враг народа, смерть сестры из-за горя, жизнь жены врага народа, а именно смерть матери, отбывшей наказание, вышедшей на свободу, но так и не увидевшей сына, — все это в полной мере описывает, сколько трагедий тоталитарная система принесла в судьбу человечества. Со позиции сегодняшнего дня было изучено, что различные трудности и борьба в жизни каждого героя отражают тяжелое состояние не только личности, но и общества в целом.

Ключевые слова: писатель, драматизм, повествование, рассказ, стиль.

A.M. Smagulova, K.A. Toleubayeva, L.I. Mingazova

**Position of the writer and dramatism
(according to T. Abdikuly's story “Pedestal and Life”)**

This article is intended to show that T. Abdikuly in the story “Pedestal and Life” widely covers the circumstances that, through the events experienced by one person, were characteristic of most representatives of the general public of those troubled times. The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis and generalization of various complicated and tense circumstances filled with dramatism in the structure of the narrative. The research process involved analysis, theoretical exploration, and synthesis methods. As a result of the work, it was disassembled and comprehensively analyzed to what extent the author's concept, the main idea arising from the author's position, had collective and generalizing, as well as individual characteristics in creating the artistic image of the protagonist. Heightened dramatism in the life of the hero, deprivation by fate from the age of twelve, arrest and execution of his father on the false accusation of being an enemy of the people, the death of his sister due to grief, the life of the wife of an enemy of the people, namely the death of his mother, who served her sentence and went to freedom, but never saw her son — all this fully describes how many tragedies the totalitarian system has brought to the fate of mankind. From today's perspective, it has been studied that the various difficulties and struggles in the life of each hero reflect not only the individual's serious condition, but also the society's as a whole.

Keywords: writer, drama, narrative, short story, style.

References

- 1 Nurgali, R. (2000). *Syrly soz. Adebі syn zertteu [Mysterious word. Literary criticism research]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 2 Eleukenov, Sh. (2006). *Qazaq adebіeti tauelsizdik kezeninde [Kazakh literature in the period of independence]*. Almaty: Alatau [in Kazakh].
- 3 Zharylgapov, Zh.Zh., & Mirzametov, A.A. (2012). Qazirgi qazaq prozasyndagy romantizm [Romanticism in modern Kazakh prose]. *Qaraqandy universitetinіn khabarshysy. Filologiya Seriasy — Bulletin of Karaganda University. Philology series*, 1(93), 30–37 [in Kazakh].
- 4 Temirbolat, A., Abdikulova, R., Kalkabaeva, S., Ospanova, A., & Ospanova, A. (2015). Transformation of Novel's genre in modern literature. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6 (4S2), 333–339.
- 5 Kabdolv, Z. (1992). *Soz oneri [The art of words]*. Almaty: Qazaq universiteti [in Kazakh].
- 6 Gabdullin, N. (1992). Zamandas kelbeti [Image of a contemporary]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Kazakh].
- 7 Ordaliev, S. (1970). *Konflikt zhane kharakter [Conflict and character]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].

- 8 Zhusipov, K. (1969). Qazaq prozasyndagy tartys zhane zhana adam [Conflict and new man in Kazakh prose]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Almaty [in Kazakh].
- 9 Tagudretova, B.B. (2022). M. Baigut shygarmalaryndagy aleumettik shyndyq zhane zamandas beinesi [Social reality and modern image in the work of M. Baigut]. *Qaragandy universitetinin khabarshysy. Filologiya seriasy — Bulletin of Karaganda University. Philology series*, 2(106), 101–108 [in Kazakh].
- 10 Toleubayeva, K.A., & Akkulova, N.R. (2019). Abish Kekilbayevtin «Abylai khan» shygarmasyndagy avtorlyq ustany [The authors position of Abish Kekilbayev in the work “Abylai khan”]. *Qaragandy universitetinin khabarshysy. Filologiya Seriasy — Bulletin of Karaganda University. Philology series*, 3(95), 70–74 [in Kazakh].
- 11 Asanov, K.D., & Asan, A.K. (2016). Soz onerinin aqparattyq tabigaty [The informative nature of the art of speech]. *Qaragandy universitetinin khabarshysy. Filologiya Seriasy — Bulletin of Karaganda University. Philology series*, 2(82), 46–52 [in Kazakh].
- 12 Iskakuly, S., & Takirov, S.U. (2016). Siuzhet zhane narrativ teoriiasy [Plot and narrative theory]. *Qaragandy universitetinin khabarshysy. Filologiya Seriasy — Bulletin of Karaganda University. Philology series*, 1(81), 51–55 [in Kazakh].
- 13 Abdikuly, T. (2012). Tugyr men gummyr [Pedestal and life]. *Parasat maidani: Tandamaly — Discussion of the mind. Favorites*. Almaty: Raritet [in Kazakh].
- 14 Maitanov, B. (1982). *Qazaq prozasyndagy zamandas beinesi [Contemporary image in Kazakh prose]*. Almaty: Gylm [in Kazakh].
- 15 Piralieva, G. (2001). *Izdenis ornekteri: Adebı syn. Zertteu. Sukhbattar [Search path: Literary criticism. Research. Interviews]*. Almaty: B.Zh. [in Kazakh].
- 16 Kurmangaliev, K. (1992). Syrbaz suretker (Zhazushy T. Abdikov 50 zhasta) [A sedate artist (the writer T. Abdikov is 50 years old)]. “*Qazaq adebiety*” gazeti — Newspaper “Kazakh Literature” [in Kazakh].
- 17 Ashimbaev, S. (1993). *Shyndyqqa suiispenshilik [Love for truth]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 18 Asylbekuly, S. (1997). *Qazirgi qazaq povesterindegi zaman shyndygy (1970–89) [Contemporary reality in modern Kazakh stories (1970–89)]*. Almaty [in Kazakh].
- 19 Zhumageldin, Zh.Sh. (2015). Tolen Abdikulynyn prozasyndagy adam zhane qogam maselesi [The problem of man and society in Tolen Abdikulyn's prose]. *Qaragandy universitetinin khabarshysy. Filologiya Seriasy — Bulletin of Karaganda University. Philology series*, 1(77), 77–83 [in Kazakh].

Information about the authors

Smagulova Aizada Muratovna — Doctoral student, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: aizada220513@gmail.com;

Toleubayeva Kamshat Amanbayevna — Candidate of philological sciences, Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: k.toleubaeva@mail.ru;

Mingazova Lyailya Ikhsanovna — Doctor of philological sciences, Professor, Kazan Federal University; e-mail: Leila69@inbox.ru.

2024 ЖЫЛҒЫ
«Қарағанды университетінің хабаршысы. “Филология” сериясы»
журналында жарияланған мақалалардың көрсеткіші

Указатель статей, опубликованных в журнале
«Вестник Карагандинского университета. Серия “Филология”»
в 2024 году

Index of articles published in
«Bulletin of the Karaganda University. “Philology” Series»
in 2024

№ б.
№ с.
№ р.

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ
ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

<i>Aitbayeva K., Tarakov A., Oldfield A.</i> Cognitive onomastics. Translation of precedent onyms.....	4	6
<i>Akkaliyeva A.F., Abdykhanova B.A., Koilybayeva A.N., Zhunusova M.K.</i> Linguistic representation of a parent's speech behavior in Kazakh Literature.....	2	55
<i>Altynbekov A.M., Mazhitayeva Sh., Kakzhanova F.A., Veselinov D.</i> Linguistic creativity of occasionalisms in Brandon Sanderson's works	2	38
<i>Aubakir S.S., Kitibaeva A.K., Ospanova Zh.T.</i> An analysis of figurative language in the interpretation of contemporary English poetry	1	16
<i>Aushakhman A.T., Oldfield A., Tarakov A.S.</i> The Retention of Metaphorical Imagery in Translations of Pasternak's Works into Kazakh and English.....	3	107
<i>Baimyrza A., Pirmanova K., Serikbayeva A.</i> Challenges and Prospects of Creating Abai Poetic Corpus	4	56
<i>Beibitova A.S., Konyratbayeva Zh.M., Kapanova A.K.</i> Features of translation of similes in literary translation (based on J. Rowling's novel “Harry Potter and the Philosopher's Stone”)	2	62
<i>Issabayeva N.S., Buketova N.I., Aratayeva A.T., Toluspayeva D.Zh.</i> Suffixes with agent meaning “-er” and “-or” and their etymology	1	30
<i>Khassenova G.A.</i> The peculiarities of Mukhtar Auezov's translation of William Shakespeare's play “Othello”.....	2	30
<i>Kurebayeva G.A., Kenesbayeva Sh.S., Kabyshev T.B.</i> Some peculiarities of effective online interaction	2	70
<i>Kurkimbayeva A.M.</i> Film discourse: the semantic interpretation of film titles.....	1	24
<i>Kuzembayeva G.A., Maigeldiyeva Zh.M.</i> Conceptualization of Shame in the Kazakh Linguistic Culture: Psycholinguistic Study.....	2	48
<i>Lyanova T., Issina G., Bilyalova A.</i> The Phenomenon of National Identity in American Mass Media.....	3	117
<i>Morugova Y.A.</i> Metaphoric Transfer in Term Formation: Exploring Anthropomorphic and Non-Anthropomorphic Models in Military Symbolic Language.....	4	21
<i>Nurgaliyeva S.Ye., Zhumasheva A.Sh.</i> Translation strategies for characters' names into Kazakh language in Disney animated pictures.....	3	24
<i>Radchuk O.A., Lapshina N.V.</i> Comparative characteristics of Kazakh, Russian and English phraseological units with components of the sense organs	3	50
<i>Turlybekova I.A., Nurkenova S.S.</i> English phraseological units of speech behavior reflecting household realities	1	106
<i>Urazbaev S.B., Madiyeva G.B.</i> Formation of the Associative-semantic Field «Covid-19».....	2	21
<i>Yang L., Karagoishiyeva D.A., Omirbekova Zh.K.</i> Ethnonyms in “On a Chinese screen” by W.S. Maugham: a lexical and corpus-based analysis	2	128
<i>Zhanzhigitov S. Zh.</i> Analysis of linguistic strategies in legal communication (based on the materials of the Kazakhstan online forum «Pravmedia»).....	3	41

<i>Zhunussova Zh.N., Alexeyeva O.G., Jambayeva Zh.A., Ivanova N.S.</i> Genre and stylistic peculiarities of the political discourse (on the material of Addresses of Heads of states).....	1	54
<i>Аитова Н.Н., Байшукурова Г.Ж., Иржебаева А.Б.</i> А. Байтұрсынұлы шығармаларын корпусстық зерттеу («Қырық мысал», «Маса» жинақтары негізінде).....	3	14
<i>Ахмет А.Н., Құрманбайұлы Ш.</i> Терминжасам үрдісіндегі будан терминдер мәселесі	3	6
<i>Баербекбаева А.Е., Ратиева Ж.Д., Акишева Ж.С., Кишенова А.Ю.</i> Қазақстан ұлттық концептосферасының құрамындағы «мемлекет» концептісінің жолдау мәтіндеріндегі тілдік көрінісі	3	85
<i>Бейсембаева А.У., Ерофеева И.В.</i> Языковая репрезентация концептов маскулинности и фемининности: гендерные представления в социальной сети Твиттер	3	58
<i>Бижкенова А.Е., Кенжебекова Р.</i> Семантика глаголов движения в русском, казахском и английском вариантах (с опорой на корпусные и словарные данные).....	1	80
<i>Габдрахман Т.С.</i> Жазушы К. Тоқаев шығармаларындағы сөздік құрамның сипаты	3	99
<i>Данияр Ә.А., Кенжалин Қ.К.</i> «Бабырнама» жазба мұрасындағы мәтін байласымы.....	4	67
<i>Жалмаханов Ш.Ш., Маретбаева М.А., Файзулла Г.Ф., Жартыбаев А.Е., Қалиев Б.А.</i> Жалпы түркілік «bul», «bod», «tom», «jar», «er» этимондарының этимологиялық этюдтері	4	44
<i>Жиренов С.А., Кенжебаева У.Е.</i> Адамзат дүниетанымындағы «мінәжат» концептісінің лингвокогнитивтік сипаты	3	128
<i>Жуманбаева Р.О., Еспекова Л.Ә.</i> Жарнама дискурсындағы визуалды код.....	3	141
<i>Жунусова М.Б., Сағындықұлы Б., Ахтаева Н.Х., Боранбай Б.Е., Алмауытова Ә.Б.</i> Модальдық бірліктердің морфосинтаксистік аспектісі	1	65
<i>Жүнісова Б.А.</i> Қазақ және түрік тілдеріндегі жалғаулықтар	2	6
<i>Жүнісова Б.А., Баймұрынов Ж.М.</i> «Йана» тұлғасының қазіргі сипаты мен қызметі	2	115
<i>Камзанов Д., Адилова А.С., Каукербекбаева Б.С.</i> Сән дискурсы жөнінде	1	73
<i>Канафина З.Т., Шайбакова Д.Д.</i> Коммуникативный потенциал коммерческих эргонимов церемониальной сферы	3	74
<i>Кенжегалиев С.А., Бергібаева Д.Қ., Жартыбаев А.Е.</i> Ділдік лексиконның тіл үйретудегі ерекшеліктері	3	65
<i>Кортабаева Г.К., Мұратбекова Ж.Е.</i> Қазақ және қытай тілдеріндегі жұмбақтардың этнолингвистикалық сипаты.....	1	96
<i>Кучумова Г.Ж., Мухамеджанова Д.Р., Ибраева А.Б.</i> Корпусная лингвистика как методология проведения эмпирических языковых исследований и ее развитие в Казахстане	2	96
<i>Күдерінова Қ.Б., Байтелиева Ж.Д.</i> Моңғолияның Баян-Өлгей аймағы қазақтарының тіліндегі дәстүрлі сөзсәптам бірліктері.....	3	31
<i>Қайырбекова Ұ.С., Мамирбаева А.А.</i> Көпмағыналы «көрсет» етістігінің парадигмасы	1	36
<i>Қоңғал М., Шаймердинова Н.Г.</i> Қазақстандағы саны аз және жойылу қаупі бар түркі тілдеріне жүргізілген социолінгвистикалық зерттеу нәтижелері	2	88
<i>Никифорова Э.Ш., Куренко К.Н.</i> Стратегии на «понижение» и «повышение» в текстах экологического дискурса	1	43
<i>Оразбаева М.Қ., Құрманәлі А.А.</i> Ә. Кекілбаевтың «Үркер» романындағы «жүрек» лексемасымен берілген фразеологизмдердің түрік тіліне аударылу ерекшеліктері.....	3	149
<i>Сагнаева Ж., Арынова Р.А., Аубакирова Р.Ж.</i> Трехязычная терминология при изучении в неязыковых группах обучающихся по специальности «Охотоведение и звероводство»	2	106
<i>Сәрсекке Г.Ә., Сентірбек Ж.Қ.</i> Ер мен әйел әңгімелесулеріндегі сөзді бөлу құбылысы: қазақ тілді подкастар негізінде.....	4	33
<i>Сейтимова А.И., Түйте Е.Е., Қалиев Б.А.</i> Қазақтың құсбегілік лексикасы	2	78
<i>Хасенов Б.Р.</i> 12+1 үлгісінің мифтік және лингвистикалық интерпретациясы	1	6
<i>Церцадзе М.Г.</i> Сопоставительный анализ концепта «жизнь» в русском и казахском языках.....	4	15

ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ
RELEVANT ISSUES OF LITERATURE STUDY

<i>Adishirinov K.F.</i> Journalism issues in Sheki's literary environment in the 20th century (based on the creativity of Mustafa bey Alibeyov, Nurpasha Hummetov and Tofig Gaffarov).....	1	113
<i>Amangeldina M.S., Tleuova Zh.</i> Lyrical prose in Kazakh literature	1	146

<i>Jafarov T., Ospanova Zh., Khamidova A.</i> On the reception and transformation of Russian literature in Azerbaijan in the post-Soviet period.....	1	162
<i>Karinov A.K., Takirov S.U., Ayekenova R.M.</i> The perceptions of secondary school teachers regarding the utilization of coaching and mentoring approaches in teaching literature.....	4	109
<i>Kdyralieva Zh.B., Baltabayeva G.S., Aitenova D.O., Mukhametkaliyeva G.O., Ashirbekova A.</i> Formation of moral values in the educational process through the ancient literary heritage.....	3	172
<i>Kydyrbayeva N.B., Zhanyzbekova E.T.</i> Unveiling Narrative Structures: A Proppian Analysis of Literary Fairy Tales of two diverse countries.....	4	79
<i>Mingazova L.I., Orazova B.O.</i> Theoretical problems of literary translation.....	1	137
<i>Orazkhan N., Okur A., Abdighaziuly B.</i> Image of zhalmauyz kempir in turkic mythology in epic works	2	155
<i>Söylemez O., Faruk Atesh Ö.</i> Literature-History Relationship and Genghis Khan in Kazakh Literature	3	160
<i>Zhakulayev M., Bespaeva K.A., Ashirbekova A.B., Suranchiyeva N.R., Maksut S.R.</i> Elements of Postmodernism and the World of Characters in Zh. Korgasbek's Works.....	4	97
<i>Ақбулатов А.А., Утемисова Э.К.</i> Ақын Б. Халиолла лирикасының тақырыптық-идеялық және поэтикалық негіздері	1	128
<i>Каринов А.К., Смағұлов Ж.Қ., Сағадатов Р.Т.</i> Қазақ әдебиетін оқытудағы коучинг және менторинг әдістерін қолданудың ғылыми-практикалық ерекшеліктері	1	152
<i>Личман Е.Ю.</i> Пейзаж как объект исследования современной филологии и искусствоведения Казахстана (краткий обзор научных трудов начала XXI в.)	4	88
<i>Мустояпова А.</i> Черты модернизма в романе Жусипбека Аймауытова «Акбилек».....	2	138
<i>Смагулова А.М., Толеубаева К.А., Мингазова Л.И.</i> Қаламгер ұстанымы және драматизм (Т. Әбдікұлының «Тұғыр мен ғұмыр» хикаяты бойынша).....	4	118
<i>Смагулова А.Т., Еспенбетов А.С., Ердембеков Б.А.</i> Шәкәрім поэзиясындағы текстология мәселелері.....	1	119
<i>Тлеубердина Г.Т., Нуржаксина М.К., Рахымов Б.С., Шахманова Г.Ш.</i> Қазіргі қазақ айтысының көркемдік-идеялық сипаты (Мұхамеджан Тазабек айтыстары негізінде).....	3	182

МЕРЕЙТОЙ ЮБИЛЕЙ ANNIVERSARY

<i>Научно-педагогическая деятельность Г.А. Мейрамова и его роль в становлении казахстанской лингвометодики (к 105-летию со дня рождения)</i>	1	168
--	---	-----

РЕТРАКЦИЯ RETRACTION

<i>Кенжеғалиев С.А., Нұржанова Қ.Қ.</i> Ретракция туралы мәлімет: Абайдың ділге қатысты дәйектемелері	3	193
---	---	-----